

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Κομματικός μετασχηματισμός και η εμφάνιση του κόμματος- καρτέλ στην Ελλάδα: μια αναζήτηση των αιτίων της διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση»

Διπλωματική εργασία για το ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας,
στην κατεύθυνση της πολιτικής επιστήμης, στον τομέα της πολιτικής
κοινωνιολογίας.

Μαρία Δασκαλάκη Αρ. μητρώου: 1110M012

Ακαδημαϊκό έτος 2012-2013

Σύμβουλος σπουδών: κα Βασιλική Γεωργιάδου

Επιτροπή αξιολόγησης διπλωματικής:

Κα Πηνελόπη Φουντεδάκη

Κος Γιάννης Βούλγαρης

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα	4-6
Κεφάλαιο Πρώτο: Το θεωρητικό πλαίσιο και η προκρινόμενη μεθοδολογία	
A. Ο ιστορικός νεοθεσμισμός	7-16
B. Η θεωρία της δημόσιας επιλογής και η ερμηνεία της διαφθοράς	16-27
Γ. Εκσυγχρονισμός και διαφθορά	27-43
Κεφάλαιο Δεύτερο: Χαρακτηριστικά του ελληνικού πολιτικού συστήματος και διαφθορά	
A. Μετασχηματισμός του ελληνικού πολιτικού συστήματος και διαφθορά	43-47
B. Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός	47-56
Γ. Η αποκατάσταση της Δημοκρατίας και η ανάγκη εκδημοκρατισμού	56-57
Κεφάλαιο Τρίτο: Η εξέλιξη των κυρίαρχων κομμάτων 1974-1990	
A. Ανασύνταξη της Συντηρητικής Παράταξης. Ίδρυση και μετασχηματισμός της Νέας Δημοκρατίας (1974-1990)	58-62
B. Ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός στη θεωρία και στην πράξη: η οικονομική πολιτική της ΝΔ κατά την περίοδο 1974-1981	62-63
Γ. Η Νέα Δημοκρατία στην αντιπολίτευση: κομματική οργάνωση και ιδεολογία κατά την περίοδο 1981-1990	63-66
Δ. ΠΑΣΟΚ: Δομή και ιδεολογία στην περίοδο 1974-1990	66-70
Ε. Το ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση. Πως οι αντιφάσεις στην οργανωτική δομή αντανακλώνται κι αφομοιώνονται στον τρόπο διακυβέρνησης: η κομματική πατρωνία	71-73
ΣΤ. Τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα και η καθιέρωση του δικομματισμού	73-77
Ζ. Πολυσυλλεκτικότητα πολιτικών κομμάτων- πολιτικός ανταγωνισμός και γένεση της διαφθοράς	78-82
Κεφάλαιο Τέταρτο: Χαρακτηριστικά του κομματικού συστήματος 1990-2010	
A. Κομματικός μετασχηματισμός και εμφάνιση των κομμάτων του κράτους στο ελληνικό πολιτικό σύστημα (1990-2009)	83-88
B. ΝΔ: Κόμμα, οργάνωση και ιδεολογία στις δεκαετίες 1990 και 2000	88-91
Γ. ΠΑΣΟΚ: κόμμα, οργάνωση και ιδεολογία στις δεκαετίες 1990 και 2000	91-95
Δ. Τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα στις δεκαετίες 1990 και 2000	95-98
Κεφάλαιο Πέμπτο: Κόμματα καρτέλ και θεσμοποίηση της διαφθοράς	
A. Ελληνικά κόμματα καρτέλ και η δημιουργία συστήματος καρτέλ σε επίπεδο ελίτ (elite cartel)	99-105

Β. Κομματικός Μετασχηματισμός και ομάδες πίεσης/συμφερόντων: μια προβληματική συμβίωση (;)	105-110
Γ. Η οργανωτική αδυναμία των ελληνικών πολιτικών κομμάτων ως αδυναμία αποτελεσματικής διαχείρισης των κοινωνικών συγκρούσεων	110-125
Δ. Εξευρωπαϊσμός, κόμματα του κράτους και διαφθορά	125-132
Δ.α. Η πρόσδεση των κομμάτων στο κράτος ενισχύθηκε από τον εξευρωπαϊσμό	132-139
Ε. Διαφθορά και νομιμοποίηση	139-141
Επίλογος	141-142
βιβλιογραφία	143-157

Εισαγωγικό σημείωμα

Το κεντρικό ερώτημα της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας είναι η παρουσίαση της γέννησης κι εξέλιξης του κομματικού σχηματισμού κατά τη διάρκεια της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας προκειμένου να εξετάσει κατά πρώτον, αν απόληξη του κομματικού αυτού μετασχηματισμού αποτελεί το κόμμα καρτέλ και κατά δεύτερον, αν το τελευταίο σχετίζεται και κάτω από ποιες προϋποθέσεις με φαινόμενα διαφθοράς της δημόσιας διοίκησης.

Η αναδίφηση του κομματικού φαινομένου είναι μια σύνθετη και πολυεπίπεδη διαδικασία, καθώς προϋποθέτει τη συνεξέταση ποικίλων παραγόντων που υπεισέρχονται και καθορίζουν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τη δημιουργία κι εξέλιξη του πιο αντιπροσωπευτικού θεσμού της σύγχρονης δημοκρατίας. Τα πολιτικά κόμματα δεν δημιουργούνται σε κοινωνικό κενό, αλλά επηρεάζονται κι επηρεάζουν με τη σειρά τους το κοινωνικό, οικονομικό και αξιακό περιβάλλον εντός του οποίου δραστηριοποιούνται. Αυτό σημαίνει πρώτα απ' όλα ότι οι ιστορικές καταβολές των πολιτικών παραδόσεων επιδρούν καθοριστικά στον κομματικό σχηματισμό διαπλάθοντας τη μορφή (δομή) και το περιεχόμενο (ιδεολογία) του, σημαίνει ακόμα ότι οι κομματικοί σχηματισμοί ως θεσμοί μέσω των οποίων η κοινωνία απευθύνει αιτήματα στο κράτος, αλλά κι επιλύει τις διαφορές των ποικίλων ομάδων που τη συνθέτουν, επηρεάζει με τη σειρά της τη φύση αυτής της σύγκρουσης και τον τρόπο επίλυσης των διαφορών. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω καθίσταται κατανοητό ότι για τη μελέτη του κομματικού φαινομένου απαιτείται όχι μόνο η διαχρονική εξέταση της εξέλιξής του στο πέρασμα των χρόνων, ώστε να επισημανθούν τα στοιχεία ρήξης και συνέχειας που αυτό υφίσταται δεχόμενο τις πιέσεις του κοινωνικού-οικονομικού και αξιακού περιβάλλοντος, αλλά και η συγχρονική εξέταση του πλέγματος των εν λόγω σχέσεων. Η τελευταία αυτή στατική κατά κάποιο τρόπο εποπτεία θα επιτρέψει να εντοπισθούν οι προϋποθέσεις εκείνες από τις οποίες μπορούν να προκύψουν φαινόμενα διαφθοράς. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο σύνθετος αυτός στόχος θα επιτευχθεί με τη χρήση δύο θεωρητικών μοντέλων, του ιστορικού νεοθεσμισμού και της θεωρίας της δημόσιας επιλογής.

Αυτό που θα καταστεί εύκολα κατανοητό από τη μελέτη του πολιτικού συστήματος είναι ότι παρά τα νέα χαρακτηριστικά της θεσμικής πλαισίωσης που εμφάνισε, δεν έπαυσε να διατηρεί και στοιχεία που διέκριναν και δομούσαν το προγενέστερο προδικτατορικό/μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα. Οι πολιτικές παραδόσεις που επικράτησαν στη χώρα μεταπολεμικά επέδρασαν και διαμόρφωσαν τους σύγχρονους πολιτικούς θεσμούς. Οι τελευταίοι εμφάνισαν οργανωτικές δομές συγκεντρωτικές σε επίπεδο ηγεσίας, με ενισχυμένο τον προσωποπαγή κι αρχηγικό χαρακτήρα των πολιτικών

κομμάτων, ενώ η θέση του κομματικού μέλους παρέμενε αδύναμη όχι μόνο επειδή μικρή επίδραση ασκούσε στη λήψη των αποφάσεων της κομματικής ηγεσίας, αλλά προπαντός επειδή η κριτική που θα μπορούσαν να ασκήσουν τα κομματικά μέλη στην ηγεσία προκαλούσε την σκληρή αντίδραση του κομματικού μηχανισμού. Η αδύναμη οργανωτική δομή των πολιτικών κομμάτων παρά τις προσπάθειες εκδημοκρατισμού τους με τη θέσπιση καταστατικών που καθόριζαν τη λειτουργία τους κι επιμέριζαν τις αρμοδιότητες των κομματικών οργάνων αποτέλεσε κοινό παρονομαστή όλων των κυρίαρχων πολιτικών κομμάτων της Μεταπολίτευσης, ενώ ταυτόχρονα συνδυάστηκε με μία απροθυμία επεξεργασίας σαφών ιδεολογικών- προγραμματιστικών θέσεων που θα συνέθεταν τις αντικρουόμενες θέσεις των κοινωνικών ομάδων που ενσωμάτωναν.

Χωρίς σαφείς ιδεολογικούς προσανατολισμούς που να αποτυπώνονται σε απτά προγράμματα δημόσιων πολιτικών τα πολιτικά κόμματα της Μεταπολιτευτικής Ελλάδας παρέμειναν δέσμια προγενέστερων τρόπων κοινωνικής ενσωμάτωσης που εδράζονταν στην πολιτική πατρωνία και τη διατήρηση πελατειακών δικτύων, δίκτυα τα οποία μετασχηματιζόμενα προσαρμόζονταν στις νέες συνθήκες που κάθε φορά ανέκυπταν. Όμως, ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος θέσμησης των πολιτικών κομμάτων δεν είχε μόνο επιπτώσεις στον τρόπο που οργανώνεται η κοινωνία κι επιδιώκει την επίλυση των αιτημάτων της από το κράτος, αλλά και στον τρόπο που οργανώνεται η οικονομία. Η ανεπαρκής οργανωτική δομή των πολιτικών κομμάτων ενίσχυσε περαιτέρω την κομματική ηγεσία η οποία με τη σειρά της αναπαρήγαγε τον μεταπολεμικό τρόπο οργάνωσης της οικονομίας, όπου ο κρατικός παρεμβατισμός προσανατόλιζε και ρύθμιζε τις οικονομικές δραστηριότητες. Οι οικονομικοί θεσμοί που διαμορφώθηκαν από το πολιτικό σύστημα της Μεταπολίτευσης αποδείχθηκαν ιδιαίτερα κλειστοί, ενώ στο πέρασμα του χρόνου μακροημέρευσαν χάρη στην ικανότητά τους να αποσπούν πόρους από το πλεόνασμα της οικονομίας προς επιλεγμένες ομάδες πίεσης εις βάρος βέβαια της πλειοψηφίας της κοινωνίας.

Την περιγραφή και τον μετασχηματισμό αυτών των χαρακτηριστικών του ελληνικού πολιτικού συστήματος θα αποπειραθεί η συγκεκριμένη εργασία να αναδείξει μέσα από την εξέλιξη των κυρίαρχων πολιτικών κομμάτων, ενώ ταυτόχρονα, θα γίνει προσπάθεια να συνδεθούν εκείνα ακριβώς τα χαρακτηριστικά με τις προϋποθέσεις εμφάνισης της διαφθοράς, η οποία χρονικά συνέπεσε με την εμφάνιση του κόμματος καρτέλ στα τέλη της δεκαετίας του '90. Η επιδείνωση της οργανωτικής αδυναμίας των κομμάτων, ο κλαδικός- συντεχνιακός χαρακτήρας των διεκδικήσεων των συλλογικών συμφερόντων και η αδυναμία αποτελεσματικής διαχείρισης των κοινωνικών συγκρούσεων ενίσχυσε όχι μόνο την

εμφάνιση αλλά και την καθιέρωση διεφθαρμένων πρακτικών οι οποίες απέκτησαν στην πάροδο των χρόνων ενδημικό χαρακτήρα διαμορφώνοντας πλέον το εγχώριο πολιτικό σύστημα.

Ωστόσο, για την καλύτερη κατανόηση των εξελίξεων του κομματικού φαινομένου και των μετασχηματισμών που αυτό υπέστη με τελική κατάληξη το κόμμα καρτέλ κρίνεται ιδιαίτερα επωφελής και σκόπιμη η εξέτασή του σε συνάφεια με τις πιέσεις που δέχεται από το ευρωπαϊκό πολιτικό περιβάλλον προκειμένου να αναδειχθούν οι προσπάθειες προσαρμογής σε ένα μεταβαλλόμενο γίγνεσθαι, όπου οι πιέσεις των αγορών, τόσο στα έθνη- κράτη, όσο και στα αντίστοιχα πολιτικά συστήματα, έχουν τον πρώτο λόγο. Το νήμα αυτών των σχέσεων αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα, την κοινωνία και την οικονομία σε συνάρτηση με τις πιέσεις ενός παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος στο οποίο μετέχει η χώρα θα προσπαθήσουμε να ξεδιπλώσουμε στη συνέχεια της εργασίας μας.

Κεφάλαιο Πρώτο: Το θεωρητικό πλαίσιο και η προκρινόμενη μεθοδολογία

A. Ο ιστορικός νεοθεσμισμός

Όπως έχει ήδη αναφερθεί και στο εισαγωγικό σημείωμα, η αναδίφηση του κομματικού μετασχηματισμού και η σύνδεσή του με φαινόμενα διαφθοράς, θα αποτελέσει την αφετηρία για την υπόθεση εργασίας. Αυτό που θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε είναι ότι η διαφθορά είναι οργανικά συνδεδεμένη με το ελληνικό πολιτικό σύστημα, αποτελεί με άλλα λόγια δομικό πρόβλημα που χαρακτηρίζει το εν λόγω σύστημα. Ο άξονας της επιχειρηματολογίας μας θα συνυφανθεί με βάση τα θεωρητικά εργαλεία δύο καθιερωμένων στην επιστημονική κοινότητα θεωρητικών πλαισίων: της νεοθεσμικής προσέγγισης με έμφαση στον ιστορικό νεοθεσμισμό και συνάμα της θεωρίας της δημόσια επιλογής. Κατά την άποψή μας, τα δύο αυτά θεωρητικά σχήματα μπορούν να περιγράψουν και να ερμηνεύσουν με τον καλύτερο τρόπο τη δημιουργία, εδραίωση κι εξέλιξη των πολιτικών θεσμών και γενικότερα των θεσμών εκπροσώπησης της κοινωνίας στην Ελλάδα.

Οι παραπάνω θεωρίες θα εμπλουτιστούν με ένα τρίτο θεωρητικό πλαίσιο εξέτασης του κομματικού μετασχηματισμού, εκείνο που οι Katz και Mair περιγράφουν ως κόμμα καρτέλ (Katz & Mair 1995), ενός ιδεότυπου κόμματος που προέκυψε εξελικτικά από τα στάδια του ευρωπαϊκού (και λιγότερο του αμερικανικού) μετασχηματισμού, σε μια φιλόδοξη σύνθεση. Θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα –παρατήρηση ότι τα φαινόμενα διαφθοράς που ενδημούν στην ελληνική περίπτωση συνδέονται με την μετάβαση σε αυτό το στάδιο της κομματικής εξέλιξης. Αυτό που οφείλουμε να υπογραμμίσουμε είναι ότι η εμφάνιση κομμάτων καρτέλ δεν αποτελεί ούτε αναγκαία, ούτε επαρκή συνθήκη για την εμφάνιση και κλιμάκωση της διαφθοράς. Υπάρχουν πολιτικά συστήματα τα οποία εμφανίζουν έντονα χαρακτηριστικά καρτέλ, (Αυστρία, Σουηδία κλπ), τα οποία σε διάφορες ποιοτικές μετρήσεις τόσο της Διεθνούς Διαφάνειας, όσο και άλλων φορέων ποιοτικών ερευνών καταγράφουν πολύ χαμηλά ποσοστά πρόσληψης της διαφθοράς. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι απαιτείται μια πιο εκλεπτυσμένη ανάγνωση του ελληνικού κομματικού μετασχηματισμού, καθώς και των ευρύτερων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, προκειμένου να προχωρήσουμε με περισσότερη ασφάλεια στον εν λόγω συσχετισμό. Αυτό που στην ουσία θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε είναι ότι ο μετασχηματισμός των πολιτικών κομμάτων, όταν η απόληξή του είναι τα κόμματα καρτέλ και η παρουσία ενός σύστοιχου πολιτικού συστήματος καρτέλ μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα διαφθοράς στην εξαιρετική εκείνη περίπτωση που το πλέγμα της οικονομίας –πολιτικής και κοινωνίας δεν ορίζεται από την αυτονομία των επιμέρους πεδίων. Η θεσμική αδυναμία ή ανεπάρκεια αυτονομίας, με

άλλα λόγια, των επιμέρους «τόπων» άσκησης της πολιτικής παράγει τη διαφθορά. Ο βαθμός και η έκταση του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία, η αδυναμία εσωτερίκευσης των κανόνων της αγοράς σε συνδυασμό με την οργανωτική ανεπάρκεια των πολιτικών κομμάτων και τη θεσμική οριοθέτηση της συλλογικής δράσης των οργανώσεων της κοινωνίας δημιουργούν τις προϋποθέσεις εμφάνισης κι ανάπτυξης της διαφθοράς.

Σχηματικά διατεινόμαστε ότι η νεοθεσμική προσέγγιση και πιο συγκεκριμένα το παρακλάδι του ιστορικού νεοθεσμιισμού μπορεί να θεραπεύσει το στόχο της κατανόησης του τρόπου και των περιορισμών που υπεισήλθαν στη φάση της συγκρότησης των πολιτικών κομμάτων μετά το τέλος της δικτατορίας. Η Μεταπολίτευση φέρει τα χαρακτηριστικά της ρήξης, αλλά και της συνέχειας με το παρελθόν. Είναι πανθομολογούμενο ότι η Μεταπολίτευση συνιστά για την ελληνική πραγματικότητα τομή κορυφαίας μάλιστα σημασίας, δηλώνοντας την αφετηρία της πιο προχωρημένης και σταθερής δημοκρατίας που γνώρισε η χώρα. Το Σύνταγμα του '75, η απόσυρση του στρατού από την ενεργό πολιτική ανάμιξη, η κατάργηση της βασιλείας, η δημιουργία νέων πολιτικών κομμάτων αποτελούν ορόσημα που σφραγίζουν τη μετάβαση από την ελεγχόμενη ή καχεκτική δημοκρατία της προδικτατορικής περιόδου στην απρόσκοπτη λειτουργία της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας για πρώτη φορά στην ελληνική πολιτική ιστορία. Η ίδρυση και γρήγορη καθιέρωση δημοκρατικών πολιτικών θεσμών αποτελεί αναμφισβήτητο επίτευγμα για τη χώρα, το οποίο μπορεί να γίνει αντιληπτό αν συγκριθεί με τη σχεδόν παράλληλη πορεία προς τη δημοκρατία που ακολούθησε η Ισπανία ή η Πορτογαλία (Βούλγαρης 2008: 70-71, Σωτηρόπουλος 2006)

Αν η Μεταπολίτευση στην ορολογία του νεοθεσμιισμού συνιστά ένα κριτικό σταυροδρόμι (critical juncture), με την έννοια ότι αποτελεί ένα γεγονός που αλλάζει την πορεία της θεσμικής εξέλιξης, θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας στους τρόπους που τα γεγονότα αυτά αναδομούνται, προκειμένου να αξιολογήσουμε το μέγεθος της αλλαγής. Αυτό που τελικά θα διαπιστώσουμε είναι ότι υπάρχουν περιορισμένες επιλογές μεταξύ των θεσμικών μορφών, οι οποίες με τη σειρά τους περιορίζουν το εύρος των ενδεχόμενων αλλαγών. Στοιχεία συνέχειας επιβιώνουν επιδεικνύοντας μία εξαιρετική αντοχή είτε ατόφια είτε μετασχηματισμένα κι ενσωματωμένα στις νέες θεσμικές μορφές (Thelen & Steinmo 1992: 2).

Έτσι το πολιτικό σύστημα της Μεταπολίτευσης, παρά τα νέα χαρακτηριστικά θεσμικής πλαισίωσης που εμφάνισε, δεν έπαυσε να διατηρεί και στοιχεία που χαρακτήριζαν και δομούσαν το προγενέστερο προδικτατορικό/μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα. Η έμφαση στη διατήρηση μιας εξωθεσμικής συναίνεσης με τη συντήρηση μετασχηματισμένων

μορφών πολιτικής πατρωνίας και πελατειασμού, ο κρατικός πατερναλισμός – παρεμβατισμός σε όλες τις εκφάνσεις του κοινωνικού και οικονομικού βίου, η οργανωτική αδυναμία των νέων κομματικών μορφωμάτων, καθώς και η αδυναμία παραγωγής μιας συνεκτικής ιδεολογίας από αυτά, συνιστούν στοιχεία που επιβιώνουν και καθορίζουν την πορεία συγκρότησης της ελληνικής δημοκρατίας, τουλάχιστον τις δύο πρώτες δεκαετίες της Μεταπολίτευσης.

Επιπλέον, με δεδομένη τη σημασία που αποδίδει η ιστορική νεοθεσμική προσέγγιση στη διάσταση της εξουσίας, μπορεί να αναγνωρίσει και να αναδείξει το ρόλο που διαδραμάτισαν ή μπορούν να διαδραματίσουν ορισμένα **γεγονότα** στην αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών, η οποία με τη σειρά της μπορεί να επιφέρει τη θεσμική αλλαγή (Σωτηρόπουλος 1996: 98, Τσακατίκα 2004: 157) εκφράζοντας τους νέους κοινωνικούς συσχετισμούς που προέκυψαν από την πολιτική αλλαγή. Η εντυπωσιακή άνοδος του ΠΑΣΟΚ το 1981 και η διατήρησή του στην εξουσία σχεδόν στο σύνολο της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας συνδέεται αναντίρρητα με την αλλαγή του κοινωνικού συσχετισμού δυνάμεων η οποία συνάντησε στο ΠΑΣΟΚ την πολιτική της έκφραση.

Πέρα από τα παραπάνω, ο ιστορικός νεοθεσμισμός αποτελεί το καλύτερο θεωρητικό πλαίσιο για την ερμηνεία της **αλλαγής** που εντοπίζεται στο χώρο των ιδεών (Hall & Taylor 1998: 961). Μακροσκοπικά, ωστόσο, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι η διαδικασία αλλαγής ιδεών και αυτή της αλλαγής ενός θεσμού διατρέχουν διαφορετικές πορείες που δε συμπίπτουν και που συχνά συμβαίνει μάλιστα να βρίσκονται σε ένταση μεταξύ τους. Η ένταση αυτή δημιουργεί τις προϋποθέσεις αλλαγής, η αλλαγή όμως δεν είναι αυτονόητη. Ενώ οι θεσμοί προσφέρουν τα συμφραζόμενα, δηλαδή τα πλαίσια στα οποία οριοθετείται κι επενδύεται με νόημα η ατομική δράση, οι ιδέες προσφέρουν το περιεχόμενο, δηλαδή το υλικό που διαθέτουν τα άτομα στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν όχι μόνο το περιβάλλον, αλλά και το ατομικό τους συμφέρον, η συνύφανση των δύο δεν είναι μία αυτονόητη διαδικασία κατά την οποία η ταύτιση των θεσμών και ιδεών επιτυγχάνεται ακαριαία. (Τσακατίκα 2004:158) Μολονότι οι ιδέες εντάσσονται σε ευρύτερα πολιτιστικά και θεσμικά συστήματα, καταφέρνουν να διατηρήσουν μια σχετική αυτονομία σε σχέση με τα αυτά. Κι αυτό συμβαίνει επειδή οι ιδέες εμφανίζουν αξιοσημείωτη αντοχή στο χρόνο και στις αλλαγές, ενώ φαίνεται ότι όταν οι θεσμοί αποτυγχάνουν κατ' επανάληψη να εξασφαλίσουν την επιτυχία του σκοπού για τον οποίο υφίστανται, τότε δημιουργείται το υπόβαθρο αλλαγής των ιδεών οι οποίες θα νοηματοδοτήσουν το περιεχόμενο των νέων πια υπό διαμόρφωση θεσμών (Hall 1993).

Με άλλα λόγια, όταν ένας θεσμός αποτυγχάνει να επιτελέσει τους σκοπούς βάσει των οποίων νομιμοποιείται, τότε αποτυγχάνει και το **ιδεολογικό πλέγμα** το οποίο αυτός εμπεριέχει ανοίγοντας το δρόμο για την ανάδυση νέων ιδεών. Οι νέες ιδέες δύνανται να αλλάξουν τον τρόπο με τον οποίο οι ορθολογικοί δρώντες εκτιμούν το συμφέρον τους και μπορούν ακολουθώντας να σημαίνουν την ανάγκη αλλαγής των σχέσεων εξουσίας συμβάλλοντας στην αποσταθεροποίηση του συστήματος. Όμως το ποιες ιδέες τελικά θα επιλεγούν και θα επικρατήσουν έχει να κάνει και με το προϋπάρχον θεσμικό πλαίσιο το οποίο επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την τελική έκβαση της αλλαγής (Καλύβας 1997: 98-99). Κι αυτό γιατί εκφράζει συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας, γεγονός που σημαίνει ότι κάποιοι φορείς εξουσίας έχουν περισσότερες δυνατότητες να επιβάλλουν τις ιδέες τους σε σχέση με άλλους (Hall & Taylor 1998: 961 και Σωτηρόπουλος 1996: 99 & Hall 1993).

Με αφετηρία τις παραπάνω διαπιστώσεις, μπορούμε να ερμηνεύσουμε τις μεταβολές που υφίστανται στο χώρο των ιδεών στη διάρκεια της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, οι οποίες υπεισέρχονται, όταν οι πολιτικοί θεσμοί φαίνεται να φτάνουν στα όριά τους, δημιουργώντας την ανάγκη αλλαγής του θεσμικού πλαισίου προκειμένου το τελευταίο να ανταποκριθεί είτε στους νέους συσχετισμούς δυνάμεων, είτε σε εξωτερικά κελεύσματα προερχόμενα κυρίως από το ευρωπαϊκό ή διεθνές περιβάλλον. Τοιουτοτρόπως θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αίτημα αλλαγής στο επίπεδο ιδεών συνιστά η προσπάθεια υπέρβασης του διάχυτου κι-ίσως χωρίς υπερβολή-αφόρητου λαϊκισμού στο τέλος της δεκαετίας του '80 με το αίτημα για εκσυγχρονισμό τόσο του πολιτικού συστήματος, όσο και της δημόσιας διοίκησης που αποτέλεσε το ιδεολογικό περίβλημα της δεκαετίας του '90 και 2000. Νέοι κοινωνικοί συσχετισμοί επέβαλαν στην πολιτική ατζέντα την ανάγκη των μεταρρυθμίσεων που θα καθιστούσαν το σύστημα-κράτος και δημόσια διοίκηση- ορθολογικό και γι' αυτό αποτελεσματικότερο στη λειτουργία του. Οι δημόσιες πολιτικές και οι θεσμοί οφείλουν στο εξής να χαρακτηρίζονται από αυξημένη απόδοση, ενώ οι κυβερνήσεις θα κρίνονται από τους ψηφοφόρους τους με βάση την ικανότητά τους στη διαχείριση των δημοσίων πραγμάτων.

Ήταν, λοιπόν, τέτοια η πίεση εξωγενών παραγόντων, όπως οι διεθνοποιημένες αγορές και η Ευρωπαϊκή Ένωση, όσο και τα έντονα εσωτερικά οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα τα οποία έχρηζαν δραστηκής επίλυσης, που έκαναν το αίτημα του εκσυγχρονισμού επίκαιρο και συνάμα επιτακτικό. Οι ιδέες αυτές εκφράστηκαν από ένα σημαντικό μέρος της ελληνικής κοινωνίας που επιδίωκε το άνοιγμα της οικονομίας κι εμφανιζόταν ιδιαίτερα ανταγωνιστικό στις προκλήσεις του ευρωπαϊκού και διεθνούς

περιβάλλοντος. Οι νέες αυτές ιδέες, στάσεις κι επιλογές χρωμάτιζαν τη σύγκρουση κι επιδίωκαν να διαπλάσουν τους θεσμούς βάσει των νέων αντιλήψεων. Ωστόσο, όπως και ο λαϊκισμός ως ιδεολογία δε συνδεόταν μόνο με την ύπαρξη μιας ευμεγέθους και κυρίαρχης μικροαστικής κοινωνικής δομής, αλλά αποτελούσε κυρίως στρατηγική επιλογή για την κατάκτηση και την άσκηση της εξουσίας (Καλύβας 1997: 99), γι' αυτό και με ευκολία υιοθετήθηκε κι αναπαράχθηκε σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα, έτσι κι ο εκσυγχρονισμός απετέλεσε μια στρατηγική επιλογή άσκησης της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ εκφράζοντας ταυτόχρονα τους νέους συσχετισμούς δυνάμεων. Στο σημείο αυτό κρίνουμε σκόπιμο να προβούμε σε μια διπλή επισήμανση: πρώτα από όλα το δίπολο εκσυγχρονισμός –παράδοση αποτελεί κομβικό σημείο της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης και διατρέχει τη νεοθεσμικής θεωρία γενικότερα και τον ιστορικό νεοθεσμισμό ειδικότερα, καθώς αναδεικνύει την εθνική ποικιλομορφία και τις ιδιαιτερότητες του έθνους –κράτους (Thelen & Steinmo 1992: 2).

Από την άλλη πλευρά το δίπολο εκσυγχρονισμός –παράδοση φαίνεται να διατρέχει σταθερά την ιστορία της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας υπερβαίνοντας με αυτό τον τρόπο τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία στην οποία αναφερθήκαμε μόλις παραπάνω. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης περίπτωσης που μελετάμε έγκειται στο γεγονός ότι οι δύο κυρίαρχες πολιτικές κουλτούρες, η λαϊκιστική κι ο αντίποδας της, η εκσυγχρονιστική, δεν αφορούσαν συγκεκριμένα κόμματα που τις εξέφραζαν και τις προωθούσαν. Αν και η λαϊκιστική θεώρηση της δημοκρατίας αποτελούσε το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του λόγου που άρθρωνε το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ, παρόμοιες απόψεις διατυπώνονταν κι από τη ΝΔ. Αυτό που μπορούμε να υπογραμμίσουμε είναι ότι υπήρχαν νησίδες εντός των κομμάτων που εκφράζονταν, συνήθως γύρω από αρχηγούς τόσο του ΠΑΣΟΚ (Σημίτης), όσο και της ΝΔ (Ράλλης, Μητσοτάκης) και του ΚΚΕ εσωτερικού, εκσυγχρονιστικές λογικές και προγραμματικές αρχές (Διαμαντούρος 2000: 81-83 & 119-121, Σωτηρόπουλος 1996: 161-162). Μπορούμε, επίσης, να ισχυριστούμε ότι στο επίπεδο των ιδεών δεν επικράτησαν απόλυτα οι νέες ιδέες, οι οποίες θα ενσάρκωναν τη θεσμική αλλαγή, αντιθέτως συμβίωναν μέσα σε ένα ασαφές θεσμικό πλαίσιο νέες και παλιές ιδέες καθώς και τρόποι άσκησης της εξουσίας (Διαμαντούρος 2000:39-40). Η επισήμανση αυτή, αν και διατυπώθηκε με τρόπο πρωθύστερο, κατέχει ξεχωριστή θέση γύρω από την οποία θα συνυφανθεί ο κεντρικός άξονας της εργασίας. Η ατελής μετάβαση στον εκσυγχρονισμό όχι μόνο της οικονομίας, αλλά και του θεσμικού πλαισίου τόσο των πολιτικών κομμάτων ¹² παρακάτω όσο και των

¹ Η ρευστή θεσμική πλαισίωση των πολιτικών κομμάτων αποτυπώνεται ήδη στο Σύνταγμα του 1975/1986 άρθρο 29 παρ. 1, εδ. 1 «Έλληνες πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα μπορούν ελεύθερα να ιδρύουν και να

συλλογικών οργανώσεων ευθύνεται για την ύπαρξη κι εδραίωση μιας «συστημικής» διαφθοράς, ως την επικράτηση ενός κλειστού πολιτικού συστήματος το οποίο διαμόρφωσε εξίσου κλειστούς οικονομικούς θεσμούς με στόχο την απόσπαση πόρων από την υπόλοιπη κοινωνία. Και ήταν αυτή ακριβώς η ρευστή θεσμική πλαισίωση που κάθε άλλο παρά

συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, που η οργάνωση και η δράση τους οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος». Η ασάφεια οροθέτησης του περιεχομένου «κόμμα» και «δημοκρατία» εγείρει διάφορα ζητήματα ερμηνείας, όπως κατά πόσο η πολιτευματική δημοκρατία (Φουντεδάκη 1987: 26), η οποία αντανακλάται στο Σύνταγμα, αποτελεί πρότυπο για την ενδοκομματική δημοκρατία ή εάν η δεύτερη νοείται αυτοτελής, ως σύστημα κανόνων, όπου απαιτείται κάποιο *minimum* δημοκρατικής συγκρότησης, κι ακολούθως με ποιο τρόπο πρέπει να είναι οργανωμένα τα πολιτικά κόμματα ώστε να εξυπηρετούν την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Κι αν γίνει δεκτό ότι μόνο η δημοκρατική οργάνωση διασφαλίζει το σκοπό αυτό, τότε ποια κομματική οργάνωση θεωρείται δημοκρατική; (Φουντεδάκη 1987:26-27). Το ασαφές πλαίσιο των πολιτικών κομμάτων προκύπτει αφενός από το γεγονός ότι ο θεσμός του κόμματος ανάγεται σε νομικό θεσμό, όχι μόνο στο βασικό άρθρο 29 παρ. 1, αλλά και σε άλλα άρθρα του Συντάγματος θεωρώντας ότι τα κόμματα αποτελούν *sine qua non* στοιχεία του πολιτεύματος, των οποίων η λειτουργία δεν εξαρτάται από τα ίδια, αλλά και από τις επιλογές που κάνει το Σύνταγμα για τη δράση τους. Αφετέρου τα κόμματα ως δημιουργήματα ενός συγκεκριμένου τόπου και χρόνου αναμφίβολα συνδέονται με τα ιστορικό -κοινωνικά συμφραζόμενα εντός των οποίων λαμβάνουν χώρα. Δημιουργούνται δε κι εξελίσσονται, με άλλα λόγια, όχι μόνο στο νομικό, αλλά και στον κοινωνικοπολιτικό χώρο, ανεξάρτητα από τη θέληση του συντακτικού νομοθέτη (Φουντεδάκη 1987: 54-59). Ο συντακτικός νομοθέτης παραχωρεί στα κόμματα εν τέλει το καθήκον της δημοκρατικής λειτουργίας του πολιτεύματος μέσα από την ανάπτυξη μιας δημοκρατικής δομής κι οργάνωσης, ώστε η τελευταία να δύναται να πραγματοποιήσει τη λαϊκή βούληση/κυριαρχία (Φουντεδάκη 1987). Αυτό που προκαλεί ενδιαφέρον είναι ότι στις μεταγενέστερες αναθεωρήσεις του Συντάγματος 2001 & 2006 διαγράφεται μία σαφής μετατόπιση του βάρους όχι στην ενίσχυση της θεσμικής πλαισίωσης του κόμματος, ώστε να διασφαλίζεται η δημοκρατική λειτουργία του πολιτεύματος, όσο στην αναβάθμιση του ρόλου της κομματικής ηγεσίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο ρόλος και η θέση του βουλευτή καθορίζεται από τη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο συνταγματικές αρχές αυτή της ελεύθερης βούλησης κι εκείνη της κομματικής πειθαρχίας. Με δεδομένη τη σαφή ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας εις βάρος της νομοθετικής δεν υπήρξε μέριμνα για τη θέσπιση κανόνων λειτουργίας των κοινοβουλευτικών ομάδων, ώστε αυτές να μπορέσουν να αυτονομηθούν από τον κομματικό εναγκαλισμό. Αυτή η αδυναμία/παράλειψη ενδυνάμωσε το ρόλο των κοινοβουλευτικών ομάδων οι οποίες ρέπουν προς την κομματική πειθαρχία έναντι του ατομικού θεσμικού ρόλου του βουλευτή (Φουντεδάκη 2010: 68, 79, 85). Πέραν αυτού, η εξασφάλιση της κομματικής πειθαρχίας υποκρύπτει μία ισχυρή κομματική ηγεσία που μπορεί ρητά ή άρρητα να την επιβάλλει στο βαθμό που η σχέση βουλευτού- υπουργού δεν καθίσταται ασυμβίβαστη. Τέλος, το εκδηλωμένο ενδιαφέρον των κομμάτων (της Ν.Δ. πιο συγκεκριμένα) να συμπεριλάβουν σε συνταγματική διάταξη την αύξηση των βουλευτών επικρατείας υποδηλώνει την αναβαθμισμένη θέση της κομματικής ηγεσίας έναντι των μεσαίων στελεχών και της κομματικής βάσης (άρθρα 54 παρ. 3, 56 παρ. 1,3, 115 παρ. 6 και 7, 58) (Φουντεδάκη 2006: 787).

βοήθησε στην υπέρβαση των παθογενειών της ελληνικής οικονομίας-κοινωνίας και πολιτικής.

Η συνεισφορά του νεοθεσμισμού ως θεωρητικού πλαισίου δεν εξαντλείται στην ερμηνεία της συνέχειας κι αλλαγής. Υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής στην υπηρεσία θεμάτων που άπτονται του εξευρωπαϊσμού και της πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Θεωρείται σχεδόν αδιανόητο για τη σύγχρονη πολιτική μελέτη να μη λάβει σοβαρά υπόψη της την επίδραση που έχει η ΕΕ στη διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής. (Σωτηρόπουλος 2006: 129). Η ένταξη της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια και στη συνέχεια στον σκληρό πυρήνα της αναμφίβολα επηρέασε το δημόσιο λόγο πολλαπλώς. Αφενός κατέδειξε την ανάγκη των θεσμικών αλλαγών στην κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού των δομών, ώστε η σύγκλιση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα να καταστεί εφικτή, αφετέρου μετέβαλε τον ιδεολογικό προσανατολισμό των κομμάτων σε μια διαχειριστικής λογικής προσέγγιση της πολιτικής, προσανατόλισε δε το ενδιαφέρον τους στην προσπάθεια επίτευξης ευρείας κοινωνικής συναίνεσης έναντι των προηγούμενων πολιτικών τακτικών που καθιστούσαν μεν ευκρινέστερα τα ιδεολογικά διακυβεύματα, δημιουργούσαν ωστόσο μία συγκρουσιακή

λογική στη διεκδίκηση των κοινωνικών αιτημάτων, η οποία μπορούσε να απειλήσει τη σταθερότητα των δημοσίων οικονομικών μακροπρόθεσμα.

Η οπτική του εξευρωπαϊσμού στη δική μας περίπτωση θα επικεντρωθεί στην εξέταση του ευρωπαϊκού αντίκτυπου στα εθνικά πολιτικά κόμματα και στο εγχώριο πολιτικό σύστημα. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε, στηριζόμενοι στην ανάλυση και τα στοιχεία που θα χρησιμοποιήσουμε στο πλαίσιο της εργασίας αυτής, είναι ότι ο εξευρωπαϊσμός μόνο έμμεση επίδραση έχει στα εθνικά πολιτικά κόμματα. Εντείνει φαινόμενα αποπολιτικοποίησης της πολιτικής, καθώς το κέντρο σημαντικών αποφάσεων βρίσκεται εκτός εθνικού πεδίου, μικρή όμως επίδραση έχει στον τρόπο που διεξάγεται ο πολιτικός ανταγωνισμός των εθνικών κομμάτων. Αυτό που συνιστά εν κατακλείδι την ουσία του εξευρωπαϊσμού σε σχέση με το πολιτικό σύστημα δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ενίσχυση της διαδικασίας καρτελοποίησης τόσο των κομμάτων όσο και του πολιτικού συστήματος (Mair 2000, 2006 & 2008 και Ladrech 2002, 2007 & 2010).

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, ο ιστορικός νεοθεσμισμός αποτελεί το ιδανικό πλαίσιο ένταξης κι ερμηνείας τόσο του κομματικού φαινομένου, όσο και των φαινομένων διαφθοράς, επειδή ακριβώς τονίζει emphaticά την αλλαγή και προσαρμογή των θεσμών στις νέες συνθήκες σε συνάρτηση όχι μόνο με το πλέγμα αξιών και ιδεών, αλλά κι εκείνο του

κοινωνικού σχηματισμού. Αναγνωρίζοντας τα ελλείμματα της αποτελεσματικότητας των θεσμών προσφέρει την πληρέστερη μέχρι στιγμής εξήγηση στο γρίφο της θεσμικής δυναμικής. Κι αυτό γιατί διαθέτει ευρύ πεδίο αναζήτησης των αιτιακών σχέσεων που οδήγησαν στην αλλαγή στη μακρά διάρκεια (Hall & Taylor 1998: 958). Επιπλέον, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τη διάσταση χρόνου και τις άνισες σχέσεις εξουσίας τις οποίες οι θεσμοί αντανakλούν και αναπαράγουν, αποπειράται να συνδέσει με συστηματικό τρόπο εξωγενείς παράγοντες, όπως τα πολιτικά γεγονότα και τις ιδέες προκειμένου να εξηγήσει τη θεσμική αλλαγή (Τσακαλικά 2004: 159, Hall 1993, Σωτηρόπουλος 2006: 154).

Το ότι η ιστορική νεοθεσμική προσέγγιση αντιμετωπίζει με τους καλύτερους όρους την αλλαγή, δε σημαίνει ότι δεν έχει τις αδυναμίες της και τα τρωτά σημεία της. Μία σύνθεση τόσων πολλών παραμέτρων που συντελούν στη θεσμική συνέχεια και αλλαγή ενέχει εγγενείς δυσκολίες στον καθορισμό των σχέσεων αιτιότητας, ιδιαίτερα όταν οι σχέσεις αιτιότητας αφορούν «τη μάχη των ιδεών» και τη συμβολή τους στην αλλαγή του θεσμικού πλαισίου. Βασικό μειονέκτημά της είναι ότι ο επιχειρούμενος συσχετισμός και η αναζήτηση της αιτιώδους σχέσης μεταξύ των ιδεών αφήνει ανοιχτό το εγχείρημα σε ποικίλες ενστάσεις, που μπορεί να αμφισβητήσουν και να αναιρέσουν τη προτεινόμενη σχέση αιτίου- αιτιατού (Καλύβας 1997: 117). Ένας πρόσθετος παράγοντας δυσκολίας ανακύπτει από το γεγονός ότι όσο αυξάνεται ο βαθμός πολυπλοκότητας, τόσο δυσκολότερη καθίσταται η διατύπωση των σημαντικότερων σχέσεων αιτιότητας που δεν μένουν στην περιγραφή, αλλά εισχωρούν βαθύτερα στην εξήγηση των πολιτικών φαινομένων (Τσακαλικά 2004: 159-160).

Η πολυπλοκότητα του πολιτικού φαινομένου άπτεται της αδυναμίας εν μέρει του ιστορικού νεοθεσμισμού να συνταιριάζει τις πιέσεις που ασκεί το παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον στα έθνη –κράτη στον επαναπροσδιορισμό των προτεραιοτήτων της άσκησης πολιτικής όπου η συμμετοχή των κρατών στο διεθνή καταμερισμό εργασίας θεωρείται ύψιστη προτεραιότητα σε σχέση με τους περιορισμούς που ασκεί το εκλογικό σώμα εντός της εθνικής του επικράτειας. Η ασυμπτωματικότητα ανάμεσα στην οικονομία της αγοράς και των όρων που αυτή επιβάλλει σε σχέση με τη λαϊκή βούληση την οποία καλούνται να λάβουν σοβαρά υπόψη τους οι πολιτικοί θεσμοί καθιστούν τις συνθήκες διαμόρφωσης και λειτουργίας του πολιτικού φαινομένου εξαιρετικά σύνθετες (March & Olsen 1983: 735). Η μακροϊστορική οπτική, η οποία αντιμετωπίζει το πολιτικό φαινόμενο σε σχέση με μια συγκεκριμένη, χωρικά προσδιορισμένη κοινότητα του κράτους –έθνους δίνει προτεραιότητα στην ανάλυσή των ιδιαιτεροτήτων του τελευταίου με βάση τις ιδέες και τις

αξίες που αυτό εμπεριέχει και που με τη σειρά τους καθορίζουν την πολιτική. Η έμφαση, συνεπώς, δίνεται στην εν μέρει μονόπλευρη αντίληψη ότι η κοινωνία καθορίζει την πολιτική κι όχι το αντίστροφο, ότι κι η πολιτική μπορεί να επηρεάζει το αξιακό περιεχόμενο της κοινωνίας (March & Olsen 1983: 735). Η αποδοχή της δεύτερης αυτής θέσης μας οδηγεί στην ανάγκη σύζευξης της μελέτης των μακροεπιδράσεων εστιάζοντας παράλληλα την προσοχή μας στην κατανόηση κι ερμηνεία των μικρο-δράσεων, των ατομικών με άλλα λόγια επιλογών. Οι πράξεις των ατόμων, σύμφωνα με αυτή την οπτική ερμηνεία, καθορίζουν τη ροή των γεγονότων σε ένα ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Τα αποτελέσματα (outcomes) σε «συστημικό επίπεδο» καθορίζονται από την αλληλεπίδραση των δρώντων υποκειμένων με όρους της ατομικής συμπεριφοράς (March & Olsen 1983: 736 και Thelen & Steinmo 1992: 4-5). Έτσι, εξετάζοντας τους καταναλωτές μπορούμε να κατανοήσουμε τις αγορές, εξετάζοντας τους ψηφοφόρους μπορούμε να αντιληφθούμε την πολιτική κι εξετάζοντας τους γραφειοκράτες μπορούμε να καταλάβουμε το διοικητικό μηχανισμό (γραφειοκρατία). Χρειάζεται επομένως να συμπληρώσουμε τα θεωρητικά εργαλεία μας, ιδιαίτερα όταν μελετάμε τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες των τελευταίων χρόνων, με τη θεωρία της δημόσιας επιλογής. Εξετάζοντας το ρόλο του κράτους, των ομάδων πίεσης και της δημόσιας διοίκησης μπορούμε να συνάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τον τρόπο που διαμορφώνονται οι δημόσιες πολιτικές και που συνιστούν αυτό που οι οικονομολόγοι της δημόσιας επιλογής (ενδεικτικά αναφέρουμε Buchanan, Tullock, Tollison, Mueller, Wallis) ονομάζουν αποτυχίες της κυβέρνησης οι οποίες εκβάλλουν είτε σε πολιτικές υψηλού κόστους με άνισο επιμερισμό της κατανομής του κόστους στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, είτε σε φαινόμενα κοινωνικής απάθειας και κυνισμού που προβληματίζουν τις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες κάνοντας λόγο για κρίση του πολιτικού συστήματος.

Κυβερνητικές αναποτελεσματικότητες αντιμετωπίζουν όλα τα σύγχρονα κράτη που είναι ενσωματωμένα στο διεθνή καταμερισμό εργασίας και δέχονται ισχυρές πιέσεις από το παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Σ' αυτές τις αναποτελεσματικότητες απαντούν με μια σειρά από μεταρρυθμίσεις στην οικονομία, στην πολιτική και τη διοίκηση. Η Ελλάδα ως χώρα ενσωματωμένη σε ένα διεθνοποιημένο περιβάλλον υπόκειται κι αυτή στις διεθνείς πιέσεις κι επιδράσεις. Φαίνεται όμως ότι θεσμικές αγκυλώσεις εμποδίζουν την έκταση των απαιτούμενων αλλαγών καθιστώντας την πορεία προς τη μετανεωτερικότητα μια ατελή και προβληματική διαδικασία. Παρά το γεγονός ότι το αίτημα του εκσυγχρονισμού απετέλεσε το ιδεολογικό μανιφέστο των τελευταίων κυβερνήσεων, το οποίο βρήκε ισχυρή απήχηση στα πιο δυναμικά τμήματα της κοινωνίας, η δυναμική εφαρμογής του δε συνάντησε την

ίδια ανταπόκριση. Οι θεσμοί αποδείχτηκαν στην περίπτωση της Ελλάδας ισχυροί κι ανθεκτικοί στο χρόνο και τις πιέσεις. Στο βαθμό που οι θεσμοί αποτελούν τρόπο καταμερισμού της εξουσίας αντιλαμβανόμαστε τη σημασία που έχει μια αναδιανομή κι αναδιάταξη της με ένα άνοιγμα σε νέους κοινωνικούς δρώντες ή ομάδες. Το υφιστάμενο status quo το οποίο νέμεται τους εξουσιαστικούς πόρους είναι αναμενόμενο ότι θα αντιδράσει σε ενδεχόμενη απειλή ανατροπής του.

Πιστεύουμε ότι η συμπλήρωση της θεωρητικής προσέγγισης του ιστορικού νεοθεσμισμού με τη θεωρία της δημόσιας επιλογής είναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Ως αναλυτικό μοντέλο μας παρέχει επαρκή εργαλεία, ώστε να κατανοήσουμε και στη συνέχεια να ερμηνεύσουμε τους μηχανισμούς με τους οποίους ασκείται η πολιτική και λαμβάνονται οι αποφάσεις. Στην περίπτωση μας θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο το ελληνικό πολιτικό σύστημα δημιουργεί κι αναπαράγει φαινόμενα διαφθοράς μέσα από τις αποτυχίες των κυβερνητικών επιλογών και αποφάσεων (που οφείλονται εν πολλοίς στις πολιτικές, διοικητικές, δικαστικές ή επιχειρηματικές παρεμβάσεις ισχυρών ομάδων πίεσης για την απόκτηση προσόδων ή κρατικών ευνοιών).

B. Η θεωρία της δημόσιας επιλογής και η ερμηνεία της διαφθοράς

Αφετηρία της θεωρίας της δημόσιας επιλογής αποτελεί η ανίχνευση κι αναζήτηση των επιπτώσεων της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Στόχος της είναι η διακρίβωση των αναποτελεσματικοτήτων της κρατικής παρέμβασης και η σύσταση μεταρρυθμιστικού προγράμματος ανάσχεσης των αποτυχιών. Το μεταπολεμικό μοντέλο καπιταλισμού θεώρησε αποδεκτή την κρατική παρέμβαση στην οικονομία προκειμένου να διευθετηθούν οι αποτυχίες της λεγόμενης ελεύθερης αγοράς. Ωστόσο, και η κρατική παρεμβατικότητα, αν και αναγκαία, δημιουργεί με τη σειρά της προβλήματα που δυσχεραίνουν τη θέση των σύγχρονων κρατών στο διεθνές σύστημα καταμερισμού της εργασίας (Buchanan & Tullock 1962/1999 για την ελληνική έκδοση: 18). Όπως γίνεται αντιληπτό η θεωρία της δημόσιας επιλογής προέρχεται από τις θεωρίες του κράτους και πιο συγκεκριμένα από τις συμβολαιακές θεωρίες οι οποίες εξετάζουν τις θεωρητικές συνθήκες υπό τις οποίες τα ορθολογικά άτομα συνάπτουν ένα κοινωνικό συμβόλαιο με άλλα άτομα, συγκροτώντας με αυτό τον τρόπο μια κοινωνία κοινοτικού τύπου. Οι συμβολαιακές θεωρίες δίνουν έμφαση στις ανταλλακτικές σχέσεις που υποστηρίζουν τα «κοινωνικά συμβόλαια» (Wallis – Dollery 1999 και 2005 για την ελληνική έκδοση: 75, Χαραλάμπης 1989: 62-79 το θεωρητικό-ιστορικό υπόβαθρο του «κοινωνικού συμβολαίου» όπως αναπτύχθηκε στις χώρες της δυτικής Ευρώπης).

Το άτομο συμφωνώντας να κυβερνηθεί ρητά ή σιωπηρά ανταλλάσσει την ελευθερία του μαζί με άλλους που επίσης παραιτούνται των ελευθεριών τους με αντάλλαγμα τα οφέλη που θα προσποριστούν από ένα καθεστώς το οποίο χαρακτηρίζεται από συμπεριφορικά όρια (Wallis- Dolly 2005: 79). Ενώ οι συμβολαιακές θεωρίες εκβάλλουν τελικά στην αναζήτηση του τρόπου με τον οποίο επιτυγχάνεται η κοινωνική συναίνεση με τη συνδρομή των θεσμών, η θεωρία της δημόσιας επιλογής εδράζεται στην εξέταση της αδυναμίας των θεσμών να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των κατά πολύ πιο σύνθετων σύγχρονων κοινωνιών επικεντρώνοντας την προσοχή της στις επιμέρους αποτυχίες της νομοθετικής, δικαστικής, διοικητικής/γραφειοκρατικής λειτουργίας, καθώς επίσης και στις προσοδοθηρικές διαθέσεις και δράσεις ισχυρών ομάδων πίεσης (βλ. Μητσόπουλος & Πελαγίδης 2012:).

Σε ό,τι αφορά την ελληνική περίπτωση οι συμβολαιακές θεωρίες έχουν χρησιμοποιηθεί για να ερμηνεύσουν συγκεκριμένες παθολογίες του ελληνικού πολιτικού συστήματος που επιβιώνουν μέσα στο χρόνο και αναπαράγονται μετασχηματισμένες. Στην ελληνική βιβλιογραφία κυριαρχεί το μοντέλο ερμηνείας που αποδίδει τα μόνιμα κι ανθεκτικά χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος όπως η πολιτική πατρωνία, το πελατειακό σύστημα και τον λαϊκισμό στην αδυναμία συγκρότησης μιας ορθολογικής θεσμικής συναίνεσης συμβολαιακού τύπου αντίστοιχη των δυτικοευρωπαϊκών χωρών στις οποίες η παρουσία θεσμών εγγυόταν τις οριζόντιες σχέσεις ενσωμάτωσης στο πολιτικό σύστημα (Χαραλάμπης 1989). Αντ' αυτού το ελληνικό πολιτικό σύστημα στη διαχρονική του πορεία φαίνεται να επέλεγε τις κάθετες –ιεραρχικές σχέσεις ενσωμάτωσης της κοινωνίας στην πολιτική.

Χωρίς αμφιβολία οι συμβολαιακές θεωρίες ερμηνεύουν μια σημαντική πλευρά του ελληνικού συστήματος της Μεταπολίτευσης. Όμως οι θεωρίες αυτές μπορούν να εξηγήσουν ως ένα σημείο την πραγματικότητα. Η ελληνική κοινωνία και το ελληνικό πολιτικό σύστημα, όπως αντίστοιχα και άλλες κοινωνίες και πολιτικά συστήματα τις τελευταίες δύο δεκαετίες έγιναν συνθετότερα. Η πολυπλοκότητα τους εγείρει την ανάγκη χρησιμοποίησης πιο εξειδικευμένων θεωρητικών εργαλείων, όπως αυτό της δημόσιας επιλογής. Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυσή μας θα αναφερθούμε με συντομία στην περιγραφή των βασικών αρχών της. Παραθέτουμε, λοιπόν, τον ορισμό της κατά Mueller (1989:1). «Η δημόσια επιλογή μπορεί να οριστεί ως η οικονομική μελέτη της έξω-αγοραστικής λήψης αποφάσεων ή απλώς, ως εφαρμογή των οικονομικών στην πολιτική επιστήμη. Το αντικείμενο της δημόσιας επιλογής είναι το ίδιο με αυτό της πολιτικής

επιστήμης: η θεωρία για το κράτος, οι κανόνες ψηφοφορίας, η συμπεριφορά των ψηφοφόρων, οι κομματικές πολιτικές, η γραφειοκρατία και ούτω καθεξής».

Σε έντονη αντίθεση με το παράδειγμα της αποτυχίας της αγοράς των συμβατικών οικονομικών της ευημερίας, οι θεωρητικοί της δημόσιας επιλογής αποκηρύσσουν την αντίληψη της κυβέρνησης ως «καλοπροαίρετου δεσπότη» που ενέχεται σε αυτή την προσέγγιση κι έχουν αντ' αυτής αναπτύξει μοντέλα λήψης αποφάσεων στις αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες που βασίζονται στη υπόθεση ότι «...τα άτομα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ορθολογιστές μεγιστοποιητές της χρησιμότητάς τους σε όλες τις εκφάνσεις της συμπεριφοράς τους» (Buchanan 1978: 17). Με άλλα λόγια, οι ψηφοφόροι, οι πολιτικοί, οι γραφειοκράτες και τα μέλη των ομάδων ειδικών συμφερόντων υποτίθεται πως χρησιμοποιούν όλους τους πόρους και τις ευκαιρίες που έχουν, για να πετύχουν τους στόχους τους. (Wallis –Dollery 2005: 85)

Η συμμετοχή όλων των προαναφερθέντων υποκειμένων στον τρόπο που δομούνται και λαμβάνονται οι πολιτικές αποφάσεις αποτυπώνονται στον τρόπο που καθορίζεται ο κρατικός προϋπολογισμός (Budget policy) προσφέροντας μια εξήγηση για το καθεστώς του ελλείμματος και τη συσσώρευση χρεών που αυτό συνεπάγεται. Η σύνδεση της πολιτικής και της οικονομίας εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο πολιτικός όντας υπόλογος απέναντι στην εκλογική του πελατεία επιθυμεί, όταν επιστρέψει στην εκλογική περιφέρειά του να πει είτε ότι μείωσε τους φόρους, είτε ότι φέρνει αναπτυξιακά προγράμματα. Η τάση αυτή μεγιστοποίησης του εκλογικού οφέλους μεταφερόμενη στην πολιτική διαδικασία (politics) είναι αυτή που δημιουργεί ελλείμματα (Mueller 1989: 301-306) διογκώνοντας υπερβολικά τις κρατικές δαπάνες.

Απαρχή αυτής της λογικής υπήρξε η κεϋνσιανή οικονομική επανάσταση. Από τη στιγμή που το κράτος παρενέβη στην οικονομία για να διορθώσει τις στρεβλώσεις της ελεύθερης αγοράς, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις της μόνιμης πια κρατικής παρέμβασης στην τελευταία η οποία από τη δεκαετία του '60 τείνει να συνυφανθεί με την ύπαρξη επιταχυνόμενων ελλειμμάτων (Buchanan & Tullock 1962/1999:19). Αυτό που επισημαίνουν οι θεωρητικοί και ιδρυτές της δημόσιας επιλογής είναι οι δυσμενείς επιπτώσεις που υφίστανται οι πολίτες από τον παραμερισμό του κανόνα των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, την ύπαρξη αυξανόμενων ελλειμμάτων και τον κίνδυνο του δημόσιου χρέους. Στόχος τους είναι η θέαση της πολιτικής απογυμνωμένης από μια ρομαντική οπτική που εστιάζει στον παραδοσιακό παρεμβατικό ρόλο του κράτους ο οποίος στηρίζεται στην

εσωτερίκευση της κεϋνσιανής πολιτικής, στη διεύρυνση του κράτους και των κοινωνικών παροχών (Buchanan & Tullock 1962/1999: 21).

Οι θεωρητικοί –εισηγητές της Δ.Ε. επιχειρούν να φωτίσουν πτυχές της πολιτικής και των παραμορφώσεων που αυτή προκαλεί εξετάζοντας τις πολιτικές από την πλευρά αυτών που αποφασίζουν. Αποφαίνονται ότι οι κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία ωφελούν εν τέλει εκείνους που τις λαμβάνουν κι εμπλέκονται σε αυτές οι οποίοι δεν είναι άλλοι από τους πολιτικούς, τους γραφειοκράτες και τις ομάδες πίεσης. Λαμβάνοντας υπόψη τους κι εξετάζοντας τη συνταγματική αρχή της πλειοψηφίας και των παραμορφώσεων που αυτή προκαλεί με την εύνοια που παραχωρεί σε ορισμένες ομάδες πίεσης έναντι κάποιων άλλων, εισάγουν την αρχή της καθολικότητας (generality) ως αντίδοτο στη μονοδιάστατη παροχή και συντήρηση ευνοιών σε συγκεκριμένους φορείς και ομάδες έναντι άλλων, προκρίνουν δε το άνοιγμα των συναλλαγών απέναντι σε αυτούς που επιβάλλουν κι ελέγχουν τους όρους των συναλλαγών (Buchanan & Tullock 1999: 438, 444-445), ώστε να αποφεύγεται όχι μόνο η απόσπαση πλεονεκτημάτων από τους συμμετέχοντες στη διαπραγμάτευση και η χειραγώγηση των όρων συναλλαγής, αλλά ακόμα να εμποδίζεται η δυνατότητα σχηματισμού ολιγοπωλίου όπου οι ωφελημένοι παρεμποδίζουν την εμφάνιση ανταγωνιστών.

Για τους Buchanan και Tullock η σημασία των ομάδων ειδικού συμφέροντος στην πολιτική διαδικασία δεν είναι ανεξάρτητες ούτε από το συλλογικό μέγεθος ούτε από τη σύνθεση του κρατικού προϋπολογισμού. Απεναντίας, μάλιστα, η δραστηριότητα των Ο.Π., εφόσον μετρηθεί με το κόστος της οργάνωσης αποτελεί μια ευθέως συνάρτηση των «κερδών» τα οποία οι ομάδες συμφερόντων αναμένουν από τη συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία. Σε μια εποχή που η κυβερνητική δραστηριότητα συνολικά ήταν σαφώς περιορισμένη και στην οποία οι δραστηριότητες που είχαν συλλογικοποιηθεί ασκούσαν μια γενική επίδραση σε όλα τα άτομα και τις ομάδες, η σχετική απουσία ειδικών συμφερόντων είναι εύκολα εξηγήσιμη. Καθώς, όμως, η σπουδαιότητα του δημοσίου σε σύγκριση με τον ιδιωτικό τομέα έχει αυξηθεί και στο βαθμό που η επέκταση αυτή έχει προσλάβει τη μορφή μιας ολοένα και περισσότερο διαφοροποιητικής και ευδιάκριτης επίδρασης στις επιμέρους ομάδες του πληθυσμού, η αυξανόμενη επένδυση στην οργάνωση με στόχο την εξασφάλιση προνομιακών κερδών με πολιτικά μέσα είναι μια συνέπεια που είναι προβλέψιμη (Buchanan & Tullock 1962/1999: 462), ιδιαίτερα όταν αναφέρεται σε ένα ορθολογικό υποκείμενο, όπως αυτό εκλαμβάνεται από τη θεωρία της Δημόσιας Επιλογής, το οποίο συμπεριφέρεται ως *homo economicus*.

Από τη θέαση αυτή του υποκειμένου απορρέει ο διευρυμένος βαθμός ανεξαρτησίας που αποδίδεται στο άτομο από τη θεωρία της δημόσιας επιλογής. Ο άνθρωπος διαθέτει την ικανότητα να τοποθετείται απέναντι στα πράγματα και να κάνει τις επιλογές βάσει ενός συστήματος προτιμήσεων που όσο κι αν επηρεάζονται από τις συνθήκες εντός των οποίων ο ίδιος ζει και κινείται, τόσο περισσότερο παραμένει αυστηρά ατομικό και τον διακρίνει από τους άλλους ανθρώπους της ίδιας ομάδας, τάξης, πολιτισμού ή κουλτούρας οι οποίοι διαθέτουν κι αυτοί με τη σειρά τους ένα αντίστοιχο ατομικό και διαφοροποιημένο σύστημα προτιμήσεων (Buchanan & Tullock 1962/1999: 27-28).

Η φιλελεύθερη αστική δημοκρατία δεν είναι τίποτε άλλο από το πολιτικό εκείνο σύστημα στο οποίο οι επιμέρους ατομικές προτιμήσεις συναρθρώνονται μέσω διαφόρων οργανώσεων αντιπροσώπευσης και κυρίως των πολιτικών κομμάτων κι εκδηλώνονται με τη μορφή συλλογικών αιτημάτων. Το πρόβλημα με την αντιπροσώπευση των συλλογικών αυτών αιτημάτων έγκειται στην πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τις εν λόγω κοινωνίες. Η αποσυνάρτηση που παρατηρείται σε συνδυασμό με την εξατομίκευση δημιουργούν εμπόδια στη διαδικασία συνάθροισης των συμφερόντων. Ο παραδοσιακός τρόπος ομαδοποίησης συμφερόντων βάσει ταξικών- ιδεολογικών κομμάτων ατονεί, ενώ σταδιακά ενισχύονται οι τάσεις προς την κατεύθυνση ενός αποϊδεολογικοποιημένου πολιτικού συστήματος στο οποίο κυριαρχούν τα πολυσυλλεκτικά κόμματα πλατφόρμας (Mueller 1989: 299).

Οι αλλαγές αυτές δεν άφησαν αλώβητα τα πολιτικά κόμματα, όπως άλλωστε και τις ομάδες συνάρθρωσης συμφερόντων. Αμφότερα κλήθηκαν να αναπροσαρμόσουν τις δομές τους στις ανακατατάξεις που επέφερε αυτή η πολύπλοκη όσο και ρευστή πραγματικότητα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η πολιτική να ανταποκρίνεται στην ιδεολογία, τα προγράμματα, το πολιτικό προσωπικό και στις εφαρμοζόμενες πολιτικές από τα κόμματα εξουσίας. Οι νέες συνθήκες απομαζικοποίησης, αποϊδεολογικοποίησης και απευθυγράμμισης της παραδοσιακής εκλογικής πελατείας από τα πολιτικά κόμματα, υποχρέωσε τις κομματικές αρχηγείες (ελίτ) να βρίσκονται σε μια αέναη προσαρμογή σε μεταβαλλόμενες καταστάσεις και σε μια αναθεώρηση του τρόπου που διεξάγεται ο πολιτικός ανταγωνισμός. Ο εξατομικευμένος χαρακτήρας των προτιμήσεων μετατοπίζει τον κομματικό ανταγωνισμό στις προτιμήσεις της πλειοψηφίας. «Εκείνο που χαρακτηρίζει τους σύγχρονους πολιτικούς είναι η υποχρέωσή τους μέσω της προσφοράς διαφορετικών προγραμμάτων να αφουγκραστούν τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων. Από τη δική τους πλευρά οι εκλογείς

μπορούν να έχουν συμφέρον να θέτουν αιτήματα που υπερβαίνουν τις πραγματικές τους ανάγκες»(Buchanan & Tullock 1962/1999: 29).

Απόρροια των νέων συνθηκών που καθορίζουν τον πολιτικό ανταγωνισμό είναι η σταδιακή μεταβολή των πολιτικών κομμάτων σε εκλογικούς μηχανισμούς υποστήριξης μιας ηγετικής ομάδας με στόχο την εκλογική νίκη και τη συμμετοχή στη διανομή των λαφύρων. Πολιτικά κόμματα κι εκλογείς αναγνωρίζουν ότι η αναδιανεμητική ικανότητα που εγγυώνται τα πολιτικά κόμματα και οι μεταφορές πλούτου που αυτή συνεπάγεται τους ωφελούν. Από τη στιγμή που η πρόσδοδος αποκτάται με νομοθετικού περιεχομένου ρυθμίσεις δημιουργεί συνθήκες αύξησης του εισοδήματος για κάποιους, ενώ το κόστος επιμερίζεται σε άλλους οι οποίοι δεν έχουν αναπτύξει τους ανάλογους οργανωτικούς πόρους (Olson 1967). Συν των χρόνων η συνεργασία ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και τις ισχυρές αναδιανεμητικές ομάδες συμφερόντων παγιώνονται. Το επόμενο βήμα, όταν πια η απόκτηση προσόδου έχει επιτευχθεί, είναι η προστασία αυτής της προσόδου από επίδοξους ανταγωνιστές. Είναι στη φύση των οργανώσεων να επιδιώκουν την απόκτηση και την προστασία του αναδιανεμητικού πλούτου τους από ανταγωνιστικά συμφέροντα, αλλά και της υπόλοιπης κοινωνίας να προσπαθεί μέσα από συλλογικότητες να αποσπάσει προσόδους (Tollison 1997: 516). Το πρόβλημα εντοπίζεται, όταν τα οργανωμένα συμφέροντα εμπλέκονται στον πολιτικό ανταγωνισμό. Σε ένα πλήρως ανοιχτό, ακριβές κι ολοκληρωμένο ανταγωνιστικό περιβάλλον η δράση των ποικίλων προσοδοθηρικών οργανώσεων περιορίζεται καθώς απορροφάται από τον πολιτικό ανταγωνισμό χωρίς να δημιουργεί μονοπώλια (Tollison 1997: 519), όταν όμως ο πολιτικός ανταγωνισμός διεξάγεται σε ένα κλειστό πολιτικό σύστημα, τότε εντείνονται οι προσπάθειες των ομάδων αναδιανεμητικών συμφερόντων να ελέγξουν την κυβέρνηση μέσα από τη δημιουργία μονοπωλίων (Tollison 1997: 520).

Δεν είναι μόνο η προσοδοθηρία των ισχυρών ομάδων πίεσης ή η νομοθετική αποτυχία των πολιτικών ενεργειών που ευθύνεται για τις αποτυχίες της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Ένας σημαντικός παράγοντας κυβερνητικής αποτυχίας οφείλεται στη γραφειοκρατική αναποτελεσματικότητα. Η θεωρία της δημόσιας επιλογής αναζητά μοντέλα συμπεριφοράς των δημόσιων γραφειοκρατιών. Ανιχνεύει δε σε αυτά την τάση των γραφειοκρατών να επωφελούνται της ειδικής σχέσης που έχουν με τους πολιτικούς. Χάρη σε αυτήν τη σχέση προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν το μέγεθος των προϋπολογισμών τους και μέσω αυτού του μισθού να αυξήσουν την ισχύ και το κύρος τους (Wintrobe 1997: 433-434). Το επιτυγχάνουν μάλιστα είτε με την υπερπροσφορά εκροής ή με την

αναποτελεσματική εκροή ή συνδυάζοντας και τα δύο (Wintrobe 1997: 436, Wallis- Dollery 2005: 91-92).

Η θεωρία της δημόσιας επιλογής συνεισφέρει συνάμα στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το κράτος αλλάζει υπό την πίεση μιας ολοένα κι εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης της αγοράς. Καθώς τα κράτη μετασχηματίζονται, μετασχηματίζονται και οι υφιστάμενοι θεσμοί που το συγκροτούν αλλά και οι κοινωνικές συμπεριφορές αναζητώντας νέα σημεία εξισορρόπησης. Αυτό το πλέγμα σχέσεων κράτους, θεσμών και κοινωνικής συμπεριφοράς μπορεί να ακολουθήσει δύο διαδρομές: είτε θα κατορθώσει να διαμορφώσει και να παγιώσει θεσμούς με εξισορροπητική εξουσία των δημόσιων δρώντων κι απρόσωπο χαρακτήρα (Donatella Della Porta 1999: 16), είτε αντιθέτως θα υπάρξει κατάχρηση εξουσίας όπου οι πολιτικοί δρώντες με όχημα την κρατική παρέμβαση θα αποπειραθούν την οικειοποίηση κι αναδιανομή των δημόσιων πόρων σε μια συνέργεια/συμπαιγνία με ισχυρές οργανωτικές ομάδες πίεσης δημιουργώντας το υπόβαθρο της διαφθοράς. Το σύστημα μπορεί μέσα από την επιλεκτική/διακριτική μεταχείριση των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων εις βάρος του συνόλου να εξασφαλίσει την κοινωνική συναίνεση. Στην ουσία η θεωρία της δημόσιας επιλογής μας χρησιμεύει ως εργαλείο για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο άτομα ή ομάδες συμφερόντων συμπεριφέρονται ως *homines economici* και με ορθολογικά συγκροτημένη δράση επιχειρούν σε μια αποϊδεολογικοποιημένη/αποπολιτικοποιημένη κοινωνία να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη εκμεταλλευόμενα τις δομές και λειτουργίες των σύγχρονων αντιπροσωπευτικών θεσμών. Τοιουτοτρόπως, η θεωρία της δημόσιας επιλογής δεν αποτελεί τίποτε άλλο από μία εικονογράφιση των δυνατοτήτων που προσφέρει η δομή και λειτουργία του πολιτικού συστήματος, όταν η κοινωνία υιοθετεί τους κανόνες της αγοράς προσπαθώντας να οικειοποιηθεί τους κρατικούς πόρους (το υπερπρόϊόν της οικονομίας) (Della Porta, Donatella 1999: 8-9) με την αρωγή του κράτους στο ρόλο του ρυθμιστή της προσόδου.

Οι σύγχρονες δημοκρατίες όπως γίνεται κατανοητό έρχονται αντιμέτωπες με διάφορες προκλήσεις. Αυτό που υπογραμμίζει η θεωρία της δημόσιας επιλογής είναι ότι αντί να επικεντρώνουμε την προσοχή μας στο πώς θα καταστήσουμε το σύστημα απρόσβλητο από τους κινδύνους που θέτουν τα οργανωμένα συμφέροντα, θα ήταν περισσότερο συνετό να επικεντρώναμε την προσοχή μας στη διασφάλιση μιας δημοκρατικής, δίκαιης και ανοιχτής διαδικασίας λήψης αποφάσεων, με άλλα λόγια στη δημιουργία και παροχή ευκαιριών επαρκούς εκπροσώπησης όλων των συμφερόντων. Ο βαθύτερος εκδημοκρατισμός όχι μόνο θα ενισχύσει την πολιτική συμμετοχή, αλλά θα συμβάλλει στην αύξηση της εμπιστοσύνης

των πολιτών στο πολιτικό σύστημα και στους πολιτικούς αρχηγούς, θα μειώσει, δε, τα περιθώρια αποτυχιών και αναποτελεσματικότητων των δημόσιων πολιτικών επιτυγχάνοντας νέα σημεία εξισορρόπησης θεμελιωμένα σε ευρύτερες κοινωνικές συναινέσεις και θα ελαχιστοποιήσει τα περιθώρια ανάπτυξης φαινομένων διαφθοράς που συνδέονται ουκ ολίγον με αυτές τις αναποτελεσματικότητες (Wallis- Dollery 2005: 100)

Ενώ τα φαινόμενα διαφθοράς συνδέονται κατεξοχήν με τις αναπτυσσόμενες χώρες και τα αυταρχικά καθεστώτα ή ακόμα και με τις μεσογειακές κοινωνίες των οποίων το αξιακό σύστημα ευνοούσε τον πελατειασμό, τις κάθετες σχέσεις ενσωμάτωσης, σήμερα φαίνεται ότι ταλανίζουν και τις πιο προχωρημένες κοινωνίες του δυτικού κόσμου κι αφορούν περισσότερο την έλλειψη επαρκούς συντονισμού ανάμεσα στη λήψη κι εφαρμογή των αποφάσεων, κυρίως όμως αφορούν στην έλλειψη δημοκρατικού πολιτικού ελέγχου και λογοδοσίας (DellaPorta, Donatella 1999: 5).

Έτσι, παρά την καθιέρωση του δημοκρατικού πολιτικού μοντέλου σε παγκόσμια κλίμακα και τη συμπίρευσή του με το μοντέλο της ελεύθερης αγοράς, η ύπαρξη φαινομένων διαφθοράς αποτελεί σύμπτωμα της υπόγειας τριβής ανάμεσά τους. Ενώ κάθε κράτος ενσωματώνει δύο θεμελιώδεις λειτουργίες με διακριτά όρια, αυτή της νομιμοποίησης στην άσκηση εξουσίας κι εκείνη του ελέγχου των οικονομικών πόρων, η διαφθορά φαίνεται να ορίζεται ως η δραστηριότητα που τείνει να υπερβαίνει ή να μετακινεί αυτά τα όρια επιβάλλοντας ένα σύστημα τιμών στις νόμιμες διαδικασίες και δικαιώματα υπονομεύοντας όχι μόνο τις δημοκρατικές αξίες , αλλά και την ίδια τη λειτουργία του συστήματος της ελεύθερης αγοράς (DellaPorta, Donatella 1999: 89).

Ωστόσο, όταν ο νόμος, η επίλυση των κοινωνικών συγκρούσεων, η προστασία των δικαιωμάτων και των δημόσιων αγαθών, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστο συμπλήρωμα στο ίδιο το σύστημα της ελεύθερης αγοράς, γίνονται αντικείμενο υπόγειας διαπραγμάτευσης και συναλλαγής, τότε ελαχιστοποιούνται οι όροι που θεμελιώνουν το ίδιο το σύστημα και δεν είναι άλλοι από την προβλεψιμότητα και κανονικότητα στον τρόπο που ορίζεται το κέρδος των επιχειρήσεων σε οικονομικό επίπεδο, ενώ σε πολιτικό επίπεδο είναι η αρχή της διαφάνειας, η αρχή της ισότητας των πολιτικών δικαιωμάτων και η ισότητα των πολιτών στη μεταχείρισή τους από το κράτος. Η ύπαρξη διαφθοράς ή έστω η πρόσληψη της από του πολίτες επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν το κράτος, αλλά και το πολιτικό σύστημα εν γένει θεωρώντας ως δεδομένο ότι η πρόσβαση σ' αυτό επιτυγχάνεται, όχι μέσω απρόσωπων θεσμών και διαδικασιών, αλλά αντιθέτως από

τη διατήρηση επαφών και σχέσεων με άτομα που βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με αυτό (Della Porta, Donatella 1999: 222-223).

Όμως η διαφθορά έχοντας τη δική της δυναμική προκαλεί πολλαπλάσιες αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνία λειτουργώντας ως χιονοστιβάδα. Η παραδοχή της ύπαρξης διαφθοράς από το πολιτικό σύστημα και οι κατά καιρούς εξαγγελίες για την καταπολέμησή της διαχέουν την υποψία για την ύπαρξή της και γενικεύουν την ανάγκη για πρόσδεση των πολιτών σ' αυτήν ως την πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση των αιτημάτων τους. Από την άλλη πλευρά, οι εμπλεκόμενοι παράγοντες στη διαφθορά σκοπίμως εισάγουν αδυναμίες πρόγνωσης και αναποτελεσματικότητες στις δημόσιες υποθέσεις προκειμένου να διευκολύνουν τη διαφθορά (Della Porta, Donatella 1999: 222). Ο δε πολλαπλασιασμός των πολιτικών σκανδάλων, καθώς ενισχύει την υπόνοια ύπαρξης διαφθοράς, αυξάνει το κοινωνικό κόστος της παροχής αγαθών και υπηρεσιών εις βάρος του συνόλου και προς όφελος μιας ομάδας προσοδούχων πολιτικών, δημοσιών υπάλληλων κι επιχειρηματιών (Della Porta, Donatella 1999: 223). Αντισταυρούμαστε, λοιπόν, ότι το πλέγμα της διαφθοράς στοιχίζεται με τα συμφέροντα ποικίλων ομάδων, τα οποία ταυτίζουν την ύπαρξη τους και την προνομιά τους με αυτή.

Όταν η διαφθορά προσλάβει συστημικό χαρακτήρα, δημιουργεί ένα σύνθετο σύστημα αξιών που αναπτύσσονται προκειμένου να εξουδετερώσουν το αίσθημα ενοχής από τη συμμετοχή σε διεφθαρμένες συναλλαγές. Κρατικοί λειτουργοί χρηματίζονται για να αποδώσουν στους πολιτικούς προϊστάμενούς τους την απαραίτητη πληρωμή, γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο λειτουργεί η πολιτική. Επιχειρηματίες δωροδοκούν για να αυξήσουν τα κέρδη τους διατηρώντας ανέπαφες τις θέσεις εργασίας, όταν το κόστος εργασίας αυξάνεται. Σταδιακά η διατήρηση ενός παράνομου συστήματος συναλλαγών διαμορφώνει τους δικούς του κανόνες αμοιβαιότητας κι «εντιμότητας» ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη (Della Porta, Donatella 1999: 224) αναπαράγοντας το φαύλο κύκλο της συναλλαγής.

Κρίσιμο ρόλο για την αναπαραγωγή της διαφθοράς διαδραματίζουν τα πολιτικά κόμματα στο βαθμό που κοινωνικοποιούν τους συμμετέχοντες σε διεφθαρμένες διαδικασίες. Η μελέτη των ιταλικών πολιτικών κομμάτων φανερώνει τον τρόπο με τον οποίο δομείται το πολιτικό δίκτυο της διαφθοράς. Τα κόμματα τοποθετούν τους δικούς τους ανθρώπους σε θέσεις ευθύνης στη δημόσια διοίκηση και σε αντάλλαγμα απαιτούν οι τελευταίοι να προσαρμοστούν στους κανόνες, που διέπουν αυτές θέσεις, οι οποίες τυγχάνει να αποτελούν ταυτόχρονα και όχημα πλουτισμού για τους ίδιους. Από την άλλη πλευρά οι θέσεις αυτές αποτελούν ιμάντα μεταβίβασης των χρηματικών πόρων προς τα ίδια τα

πολιτικά κόμματα των οποίων οι χρηματοδοτικές ανάγκες διαρκώς εντείνονται και ξεπερνούν ακόμα και τους πιο γαλαντόμους κρατικούς πόρους (Della Porta D, 1999: 102 & 121-122, Tollison 1997: 508).

Δεν είναι μόνο η τεχνολογία της επικοινωνίας που καθιστά δαπανηρή την χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων, επειδή τροποποιεί τη σχέση ψηφοφόρου κόμματος, (Katz & Mair 1995) είναι κυρίως, επειδή ο κομματικός ανταγωνισμός καταλήγει αδυσώπητος για κόμματα με παρεμφερή πολιτικά προγράμματα, τα οποία πολιτεύονται σε περιβάλλοντα που υπερεθνικοί οργανισμοί έχουν τον πρώτο λόγο στη διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής. Η ανάγκη επιβίωσης πολιτικών θεσμών μεσολάβησης, όπως είναι τα πολιτικά κόμματα στις αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες στη νέα δυναμική που δημιουργεί η ΕΕ στο κράτος, τους θεσμούς και σε μια αποπολιτικοποιημένη κοινωνία, τα ωθεί στην αναζήτηση τρόπων νομιμοποίησης της εξουσίας τους. Καταφεύγουν, λοιπόν, στον αποικισμό του κράτους, όπου εξαιτίας της προνομιάς της θέσης που κατέχουν σε αυτό μπορούν να αντλήσουν τους απαιτούμενους πόρους σε χρήμα, κύρος και προβολή. Όταν όμως κι αυτό δεν επαρκεί, δε διστάζουν να υιοθετήσουν τακτικές ολιγοπωλίου στις μεταξύ τους σχέσεις και να συνάψουν συμμαχίες με ολιγοπώλια άλλων κοινωνικών χώρων, όπως ομάδες ειδικών συμφερόντων, από τα οποία, μέσω αμοιβαίων ανταλλαγών, εξασφαλίζουν περαιτέρω τη χρειώδη υποστήριξη (Donatella Della Porta 1999: 21-22 και Johnston 2005: 29).

Με άλλα λόγια τα πολιτικά κόμματα μετατρέπονται σε κόμματα καρτέλ τα οποία επιδιώκουν, όπως και κάθε ολιγοπώλιο, μειώνοντας τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, να αυξήσουν το κόστος συναλλαγής. Χρησιμοποιώντας την πρόσβασή τους στο κράτος συνάπτουν συμμαχίες με επιχειρηματίες που χαρακτηρίζονται από αμοιβαίο όφελος. Οι επιχειρηματίες εξασφαλίζουν δημόσιες αποφάσεις προνομιακές γι' αυτούς τις οποίες θα αδυνατούσαν να αποσπάσουν σε συνθήκες καθαρού ανταγωνισμού και οι πολιτικοί ως διαμεσολαβητές αυτών των αποφάσεων αποσπούν χρηματικούς πόρους (Della Porta, Donatella 1999: 224-225). Η ύπαρξη πελατειακών σχέσεων κι ενός συστήματος πολιτικής πατρωνίας λειτουργεί επικουρικά προς τη διαμόρφωση ενός πλέγματος διαφθοράς στο βαθμό που εμπλέκει και την ίδια την κοινωνία στην ανάπτυξη σχέσεων, αξιών και πρακτικών που βασίζονται σε διεφθαρμένες ανταλλαγές (Johnston 2005: 28-29, Donatella Della Porta 1999: 223-224).

Προσπαθώντας να συνδέσουμε τα θεωρητικά μας πλαίσια με τα αναδυόμενα φαινόμενα διαφθοράς θα διατεινόμασταν ότι σε μακροσκοπικό επίπεδο η πλέον σημαντική μεταβλητή που δύναται να συσχετιστεί με τη διαφθορά είναι η **ανάμιξη του κράτους στην οργάνωση**

της οικονομικής ζωής, όταν αυτή συμβαίνει σε ένα ασαφώς οριοθετημένο πλαίσιο θεσμών. Ο πολλαπλασιασμός των νόμων και των ρυθμίσεων, ο αυξανόμενος ρόλος της δημόσιας διοίκησης και η εξάπλωση του κράτους πρόνοιας δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της διαφθοράς. Με δεδομένο τον κεντρικό ρόλο της κρατικής παρέμβασης οι ευκαιρίες για διαφθορά αυξάνονται όσο πιο αδύναμο καθίσταται το θεσμικό υπόβαθρο των ελέγχων κι εξισορροπήσεων που οφείλουν να χαρακτηρίζουν τη δημόσια διοίκηση προκειμένου να προστατευθεί το δημοκρατικό πολίτευμα από την κατάχρηση εξουσίας των δημόσιων αξιωματούχων, αλλά κι αντίστροφα από την επιθυμία των πολιτών να διαφθαρούν προκειμένου να πετύχουν μία εξαίρεση. Όσο υφίσταται η διακριτική ευχέρεια στην ερμηνεία κι εφαρμογή των νόμων, τόσο η πολιτική εξουσία και η γραφειοκρατία θα διαιωνίζουν την ανισομερή μεταχείριση των πολιτών. (Μητσόπουλος-Πελαγίδης 2012: 86-90), όταν η σταδιοδρομία των ανωτέρων δημοσίων υπαλλήλων ταυτίζεται με τις προσωπικές σχέσεις που διατηρούν με πολιτικά πρόσωπα σε συνδυασμό με την ύπαρξη πολυνομίας κι ασάφειας στην εκφορά των νόμων, η γραφειοκρατία αποδυναμώνεται κι αποδεικνύεται αναποτελεσματική στο ρόλο της (Donatella DellaPorta 1999: 248).

Όμως το πεδίο ανάπτυξης της διαφθοράς δεν ευδοκιμεί μόνο με την αναποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης και την απώλεια της αυτονομίας της, συνδέεται επιπλέον και με την πολιτική διαμεσολάβηση, από τη στιγμή που εντείνεται ο πολιτικός ανταγωνισμός των κομμάτων. Η αναζήτηση της ψήφου και η διατήρησή της, όταν διεξάγεται σε προσωπικό επίπεδο ανταλλαγών ανάμεσα στους πολιτικούς και στους ψηφοφόρους, ανοίγει το δρόμο προς τη διαφθορά στο βαθμό που δημιουργεί πυκνά δίκτυα ανταλλαγών. Όταν δεν υπάρχουν ισχυροί δεσμοί ελέγχου και αντίβαρων, τότε το κράτος κατακλύζεται από φιλόδοξους πολιτικούς, γραφειοκράτες και μέλη των ομάδων πίεσης που λαφυραγωγούν προσπαθώντας να αποσπάσουν προσόδους ή προνόμια συνεργαζόμενοι μεταξύ τους. Δημόσιοι λειτουργοί βασίζουν τις καριέρες τους στο κομματικό διορισμό, «κομματικοί ταμίες» συντονίζουν τη δράση και τις δαπάνες ποικίλων θεσμών, όπως και τα παράνομα έσοδα των εμπλεκόμενων δημόσιων διαχειριστών (administrators)(Donatella Della Porta 1999: 248).

Προστατευμένοι επιχειρηματίες, όπως αρχιτέκτονες, μηχανικοί, δικηγόροι ή διευθυντές του δημοσίου τομέα χρησιμοποιούνται από τα κόμματα ως άνθρωποι της εμπιστοσύνης τους προκειμένου να ελέγξουν τα δημόσια συμβόλαια. Για τους επαγγελματίες μάλιστα πολιτικούς οι αμοιβές είναι κρυφές και οικονομικής φύσης. Η δημιουργία συμβολαίων, οι

διαπραγματεύσεις ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη, οι προσωπικές τους διασυνδέσεις, οι εμπιστευτικές πληροφορίες που διαθέτουν τους προσδίδουν έναν εξαιρετικά αναβαθμισμένο ρόλο σε ένα καθεστώς που χαρακτηρίζεται από εκτεταμένα δίκτυα συναλλαγών με παράνομες αγορές. Η δύναμη αυτών των πολιτικών διαμεσολαβητών αυξάνεται όσο μεγαλώνει η έλλειψη διαφάνειας στις διαδικασίες (Donatella Della Porta 1999: 248-249).

Γ. Εκσυγχρονισμός και διαφθορά

Ο πολιτικός ανταγωνισμός μπορεί να διευκολύνει το πεδίο εμφάνισης της διαφθοράς, όταν οι κοινωνικές σχέσεις εδράζονται σε παραδοσιακού τύπου ανταλλαγές και διεισδύουν σε περιοχές που θα έπρεπε να χαρακτηρίζονται από διαφορετικού είδους αλληλεπιδράσεις. Αν η διαφθορά αναπτύσσεται σε ένα περιβάλλον ασαφών ορίων μεταξύ κράτους και κοινωνίας και με δεδομένη τη σύγκρουση αξιών αναμένεται να επιδεινωθεί κατά τη διάρκεια της μετάβασης προς τον εκσυγχρονισμό, καθώς στην υφιστάμενη πολιτική ελίτ παρεισφρέουν νέα πρόσωπα διψασμένα για δύναμη και χρήμα, ενώ ταυτόχρονα χαρακτηρίζονται για χαλαρή αίσθηση του κράτους (Huntington, S. 2002: 258). Κι ενώ θα περίμενε κανείς ότι η διαφθορά θα μειωνόταν κατά τη μετάβαση του κράτους στον εκσυγχρονισμό, παρατηρείται το αντίθετο φαινόμενο. Όχι μόνο δεν εξαφανίζεται αλλά τείνει να επεκταθεί και σε άλλες κατευθύνσεις, καθώς διαχέεται σε όλο το εύρος εγκολπώνοντας κάθε πτυχή του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού βίου. Οι παθογένειες του παλιού πολιτικού συστήματος σε συνάφεια με τις νέες νόρμες που εγκαθίστανται μετατρέπονται τελικά σε όχημα για τη διάδοση και την ένταση φαινομένων διαφθοράς (Della Porta, D. 1999: 249).

Όπως επισημαίνει ο Huntington για τις κοινωνίες που μεταβαίνουν στον εκσυγχρονισμό διαγράφονται δύο πιθανές πορείες. Κοινωνίες με ισχυρές σχέσεις πολιτικής πατρωνίας και ύπαρξη πελατειακών δικτύων ευνόησαν αρχικά τη δημιουργία ισχυρών πολιτικών κομμάτων που διακρίθηκαν για την αντοχή και τη σταθερότητά τους στο χρόνο. Στο βαθμό που τα τελευταία μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικά τους διαθέσιμους κρατικούς πόρους και τη γραφειοκρατική δομή κατά τη διάρκεια του εκσυγχρονισμού τους και κατόρθωσαν να αφυπνίσουν και να εκφράσουν την πολιτική συνείδηση, αλλά και να κινητοποιήσουν την πολιτική συμμετοχή, τα περιθώρια ανάδυσης της διαφθοράς υπήρξαν περιορισμένα. (Huntington 2002: 261-263) Όσο η διαδικασία του εκσυγχρονισμού προχωρούσε και οι συνέπειες της ανάπτυξης γίνονταν ορατές, το οριζόντιο χάσμα μεταξύ των παλιών και νέων θεσμών σταδιακά γεφυρώθηκε και τα όποια φαινόμενα διαφθοράς είχαν εμφανιστεί, άρχισαν να υποχωρούν καθώς οι νέοι θεσμοί εδραιώνονταν (Huntington

1989: 381 πρβλ Τόμσον 2000 για περιπτώσεις εκσυγχρονισμού Η.Π.Α και Μεγάλης Βρετανίας).

Στη δεύτερη περίπτωση η διαφθορά αναφύεται εκεί που απουσιάζει μια σταθερή σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες και την πολιτική εξουσία. Σε κοινωνίες που παρατηρείται έλλειψη αποτελεσματικών (αυτόνομων) πολιτικών κομμάτων, όπου τα συμφέροντα του ατόμου, της οικογένειας, της ομάδα, της φατρίας κυριαρχούν, εμφανίζονται τα περιθώρια ανάπτυξης της διαφθοράς. Έτσι η αδυναμία των πολιτικών κομμάτων σε συνδυασμό με την αδιάλειπτη παρουσία πελατειακών δικτύων και την έλλειψη αυτόνομης κοινωνίας που αυτά συνεπάγονται ευνοούν τη διαφθορά. (Huntington 2002: 256)

Σε κοινωνίες πάλι με έντονο το αρχηγικό στοιχείο, όπου οι ηγέτες των πολιτικών κομμάτων ασκούν σημαίνοντα ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής, κατευθύνουν την κοινή γνώμη και επηρεάζουν την κοινωνική συμπεριφορά, η εμφάνιση της διαφθοράς διευκολύνεται από την ύπαρξη χαμηλών επιπέδων εμπιστοσύνης της κοινωνίας στους πολιτικούς θεσμούς, γεγονός που προκύπτει από τα εσωκομματικά προβλήματα οργάνωσης κι ενσωμάτωσης της κοινωνίας που αντιμετωπίζουν τα πολιτικά κόμματα. Όταν, δε, η διαφθορά σε επίπεδο βάσης έχει λάβει χώρα, τότε τείνει κι αυτή με τη σειρά της να κινείται προς τα πάνω με την περίπλοκη μορφή διεκδίκησης συμφερόντων. Η οριζόντια επέκταση της διαφθοράς από τον ένα θεσμό στον άλλο, από τα πολιτικά κόμματα στη δημόσια διοίκηση και από τη δικαιοσύνη στο κράτος μειώνει το κόστος της διαφθοράς στο βαθμό που τα ενοχικά αισθήματα από την υιοθέτηση διεφθαρμένων πρακτικών αμβλύνονται ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη (Della Porta, D: 19-20). Συν τω χρόνω αυτές οι πρακτικές φαίνεται να παγιώνονται και να δημιουργούν ένα δικό τους σύστημα κανόνων, αρχών και αξιών παράλληλα με το τυπικώς διαμορφωμένο πλαίσιο που απλά υφίσταται, στην ουσία παρακάμπτεται. Η διάχυση της διαφθοράς εντείνει την εικόνα μιας κοινωνίας που διέπεται φαινόμενα γενικευμένης ανομίας. Δεν θα ήταν άτοπος ο ισχυρισμός ότι η ύπαρξη της διαφθορά και η διάχυσή της δημιουργεί τη συμβίωση δύο διαφορετικών συστημάτων κανόνων. Από τη μια πλευρά υφίσταται το τυπικό – θεσμικό σύστημα αρχών κι από την άλλη ένα λειτουργικό σύστημα διεφθαρμένων πρακτικών με τους δικούς του κανόνες και τη δική του δυναμική. (Della Porta, D 1999: 250).

Η συστημική πια διαφθορά διέπεται από τους δικούς της νόμους, διαδικασίες, αξίες και συμπεριφορές επανευρίσκονταν το δικό της υπόβαθρο εμπιστοσύνης ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη, καθώς και την ανάγκη ευθυγράμμισης με το νέο πλέγμα σχέσεων που έχει διαμορφωθεί. Τα μέρη που προβαίνουν σε διεφθαρμένες ανταλλαγές έχουν βάσιμους

λόγους να διατηρούν τη δική τους omerta αποκρύπτοντας τις αδιαφανείς διαδρομές των δικτύων προώθησης των επιμέρους συμφερόντων (Della Porta, D. 1999: 255)

Προσπαθώντας να συγκεράσουμε τις θέσεις που έχουν μέχρι στιγμής αναφερθεί σε ένα δόκιμο σχήμα, θα υποστηρίξαμε ότι η εμφάνιση της διαφθοράς έχει να κάνει εν πολλοίς με την ανάγκη των κρατών να εκσυγχρονιστούν, δηλαδή να προσαρμόσουν τους θεσμούς τους στη λογική των αγορών, την οποία επιβάλλουν οι πιέσεις του παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος. Κατά τη διάρκεια της μετάβασης προς τον εκσυγχρονισμό τα κράτη αντιμετωπίζουν το έντονο πρόβλημα του θεσμικού κενού καθώς οι νέοι θεσμοί δεν έχουν ακόμα εδραιωθεί. Το θεσμικό αυτό χάσμα, αν δεν γεφυρωθεί γρήγορα, μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση φαινομένων διαφθοράς. Το αν αυτά λάβουν συστημικό χαρακτήρα ή όχι εξαρτάται από ποικίλες παραμέτρους. Οι προϋποθέσεις ανάπτυξης της διαφθοράς εντοπίζονται στις ασυμμετρίες ανάμεσα στις αγορές και τον πολιτικό ανταγωνισμό κι αυτό επειδή διαπνέονται από διαφορετικά ιδεώδη. Ενώ η αγορά προϋποθέτει ένα ελάχιστο επίπεδο ισότητας και οι κανόνες λογοδοσίας θεμελιώνονται στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, ο πολιτικός ανταγωνισμός είναι λιγότερο δομημένος από την οικονομία κι εμπεριέχει αβέβαια αποτελέσματα, κάποιοι θα κερδίσουν και κάποιοι θα χάσουν και θα αποβληθούν. Επιπλέον, οι αγορές δρουν σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, ενώ η πολιτική περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη επικράτεια και πληθυσμό (Johnston, M. 2002: (Political Corruption 782-783).

Με δεδομένες αυτές τις ασυμμετρίες τα περιθώρια εδραίωσης της διαφθοράς εξαρτώνται από τα όρια και τη διάκριση ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος, το διαχωρισμό της ιδιωτικής και της δημόσιας σφαίρας, τα ατομικά και συλλογικά συμφέροντα. Σε πολιτικά συστήματα που διακρίνονται για τους εδραιωμένους και ισχυρούς θεσμούς τους αποφεύγεται η διείσδυση του ενός χώρου στον άλλο. Επομένως καθίσταται δύσκολη υπόθεση η μετατροπή της πολιτικής σε περιβάλλον πλειοδοσίας (δημοπρασίας) για τα ισχυρά οικονομικά συμφέροντα και αδύνατη η υφαρπαγή της οικονομίας από τους κρατικούς αξιωματούχους (Johnston 2002: 783, Huntington 2002: 254-255).

Το νέο ερώτημα που ανακύπτει από τα παραπάνω είναι ποιες προϋποθέσεις καθιστούν ένα πολιτικό σύστημα ισχυρό ή αδύναμο και σε ποιες περιπτώσεις τα πολιτικά κόμματα ως ύψιστοι πολιτικοί θεσμοί στις σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες χάνουν την προνομιούχα θέση τους στο πολιτικό σύστημα και γίνονται επιρρεπή στη διαφθορά.

Η σημασία της ισχυρής θεσμοποίησης των πολιτικών κομμάτων αποτελεί τη λυδία λίθο για τον περιορισμό και γενικότερα την αποτελεσματική αντιμετώπιση της διαφθοράς. Η πατρότητα του όρου θεσμοποίηση (institutionalization) ανήκει στον Huntington (Huntington 1968: 12), ο οποίος την ορίζει ως «τη διαδικασία κατά την οποία οι οργανώσεις αποκτούν αξία και σταθερότητα. Το επίπεδο της θεσμοποίησης του πολιτικού συστήματος μπορεί να οριστεί από την προσαρμοστικότητα, την περιπλοκότητα, την αυτονομία και τη συνοχή των επιμέρους οργανώσεων και διαδικασιών του. Επομένως, το επίπεδο της θεσμοποίησης κάθε οργάνωσης ή διαδικασίας μπορεί να μετρηθεί από την προσαρμοστικότητα (adaptability), την πολυπλοκότητα (complexity), την αυτονομία (autonomy), και τη συνοχή (coherence).

Με την έννοια της προσαρμοστικότητας ο θεωρητικός αναφέρεται στην ικανότητα της οργάνωσης να προσαρμόζεται στις αλλαγές του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο λειτουργεί. Η προσαρμοστικότητα μιας οργάνωσης διαφαίνεται από την ηλικία της. Όσο παλαιότερη εμφανίζεται, τόσο πιο ευπροσάρμοστη αποδεικνύεται στις αλλαγές. Επιπροσθέτως, η προσαρμοστικότητα των οργανώσεων συνδέεται αφενός με τη διαγενεακή ηλικία (generational age), τη μεταφορά της ηγετικής εξουσίας από τη μια γενιά στην άλλη κι αφετέρου με την ικανότητα της οργάνωσης να ανακαλύπτει και να παρουσιάζει καινούριες λειτουργίες, ανανεώνοντας με αυτό τον τρόπο το δυναμικό του ρεπερτορίου που μπορεί να προσφέρει σταθμίζοντας τις διαμορφούμενες συνθήκες (Huntington 1968: 15).

Η θεσμοποίηση, ωστόσο, άπτεται και της πολυπλοκότητας. Σύμφωνα με τον Huntington (Huntington 1968: 15) «όσο πιο περίπλοκη είναι μια οργάνωση, τόσο πιο υψηλή θεσμοποίηση εμφανίζει». Ο θεωρητικός εντοπίζει δύο χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην πολυπλοκότητα: ο αριθμός των οργανωτικών υποενοτήτων και η διαφοροποίησή τους. Όπως ο ίδιος παρατηρεί «όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των υποενοτήτων που συνθέτουν μία οργάνωση, τόσο περισσότερο η οργάνωση διασφαλίζει και διατηρεί την αφοσίωση των μελών της». Επιπλέον, η διαφοροποίηση αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντική επειδή μια σύνθετη οργάνωση καλύπτει ένα ευρύ φάσμα συμφερόντων (interest) και προϊόντων, γεγονός που την καθιστά λιγότερο ευάλωτη από αντίστοιχες οργανώσεις που παράγουν ένα προϊόν για την αγορά. Είναι αυτή ακριβώς η πολυπλοκότητα της οργάνωσης που της εξασφαλίζει ένα υψηλό επίπεδο θεσμοποίησης (Huntington 1968: 18).

Το επίπεδο της θεσμοποίησης εξαρτάται πέρα από την προσαρμοστικότητα και την πολυπλοκότητα και από την αυτονομία. Ως αυτονομία εννοείται η έκταση στην οποία η

οργάνωση έχει τα δικά της διακριτά συμφέροντα και αξίες σε σχέση με άλλους θεσμούς ή κοινωνικές δυνάμεις (Huntington 1968:20). Μια θεσμοποιημένη οργάνωση οφείλει να αναπτύσσει τα δικά της συμφέροντα, αντικειμενικότητες και διαδικασίες, τα οποία δεν αποτελούν απλώς εκφράσεις των συμφερόντων συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, αλλά ανταποκρίνονται σε συμφέροντα περισσότερων κοινωνικών ομάδων.

Τέλος, ο βαθμός θεσμοποίησης μιας οργάνωσης εξαρτάται από τη συνοχή κι ενότητά της. Κατά τον Huntington μια αποτελεσματική οργάνωση περιλαμβάνει ένα ελάχιστο επίπεδο συναίνεσης εντός των λειτουργικών ορίων της ομάδας με τη βοήθεια του οποίου επιλύονται οι διαφορές (Huntington 1968:22).

Αυτό που ο Huntington περιγράφει ως θεσμοποίηση μιας οργάνωσης μπορεί να εφαρμοστεί και στην περίπτωση των πολιτικών κομμάτων, τα οποία αποτελούν τις κορυφαίες θεσμικές οργανώσεις πάνω στις οποίες θεμελιώνονται οι σύγχρονες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες. Αν σκοπεύουμε να προσμετρήσουμε το βαθμό θεσμοποίησης των κομμάτων, η διερεύνηση των προαναφερόμενων παραμέτρων κρίνεται απαραίτητη. Πολιτικά κόμματα με ισχυρή θεσμοποίηση εμφανίζουν εξαιρετική προσαρμοστικότητα στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν ανανεώνοντας τη θεματολογία με βάση τα δεδομένα που προκύπτουν από την εκάστοτε ιστορική συγκυρία. Η ηλικία της ύπαρξής τους καθώς και η ικανότητά τους να μεταβιβάζουν την πολιτική εξουσία από τη μια γενιά στην άλλη χωρίς να εξαφανίζονται μετά την αποχώρηση συνήθως μιας ιδρυτικής –ηγετικής φυσιογνωμίας αποτελεί σημαντική ένδειξη ευελιξίας και προσαρμοστικότητας.

Όμως, στο βαθμό που τα πολιτικά κόμματα αποτελούν σύνθετες οργανώσεις οφείλουν να διακρίνονται για τον αυξημένο αριθμό των οργανωτικών τους επιπέδων που αφορούν κι επεκτείνονται σε ολόκληρη την επικράτεια. Όσο ο αριθμός των κομματικών οργανώσεων αυξάνει, τόσο πιο πολύ θεσμοποιημένα αποδεικνύονται. Για παράδειγμα ένα πολιτικό κόμμα που χαρακτηρίζεται από τέσσερα οργανωτικά επίπεδα (εθνικό, περιφερειακό, επαρχιακό και τοπικό) είναι πιο πολύπλοκο από ένα πολιτικό κόμμα που χαρακτηρίζεται από τρία οργανωτικά επίπεδα (εθνικό, περιφερειακό, τοπικό) (Pelizzo 2006: 177).

Ιδιαίτερα σημαντικό και γι' αυτό και δυσκολότερο εγχείρημα καθίσταται η επίτευξη αυτονομίας των πολιτικών κομμάτων έναντι άλλων κοινωνικών οργανώσεων και θεσμών. Η ικανότητα των πολιτικών κομμάτων να ελέγχουν απευθείας τη διαδικασία με το περιβάλλον τους εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων, όπως από την ικανότητά τους να χρηματοδοτούν τις δραστηριότητές τους και τις εκδηλώσεις τους από τα έσοδα των μελών

τους εξασφαλίζοντας την ανεξαρτησία τους από το εξωτερικό περιβάλλον. Επιπλέον, η αυτονομία των πολιτικών κομμάτων καθορίζεται και από την ικανότητά τους να αναπτύσσουν μία γραφειοκρατική υποδομή, η οποία επιλέγει τους ηγέτες της μέσα από την ίδια την κομματική οργάνωση. Τέλος, οι εκλεγμένοι αξιωματούχοι ελέγχονται και είναι υπόλογοι όχι μόνο της κομματικής ηγεσίας, αλλά και της κομματικής γραφειοκρατίας (καταστατικό κόμματος και κομματικά πειθαρχικά όργανα) (Pelizzo 2006: 177-178).

Πέραν των παραπάνω προϋποθέσεων το επίπεδο θεσμοποίησης αυξάνεται, όσο πιο δομημένη εμφανίζεται η συνοχή της κομματικής οργάνωσης. Όταν οι κομματικές υποενότητες μπορούν να λειτουργήσουν με μια σχετική ανεξαρτησία μεταξύ τους ή σε σχέση με την κομματική κεντρική οργάνωση, τότε το συγκεκριμένο πολιτικό κόμμα παρουσιάζει μειωμένο βαθμό θεσμοποίησης. Η αλληλεξάρτηση των οργανικών υποενότητων σε ένα δεδομένο κόμμα εγγυάται το γεγονός ότι το πολιτικό σύστημα μπορεί να διευθύνει και να καταναίμει τους διαθέσιμους πόρους εντός των ποικίλων οργάνωσών του (Pelizzo 2006: 175).

Η σημασία της ύπαρξης υψηλής θεσμοποίησης στα πολιτικά κόμματα κρίνεται προεξάρχουσα αν θελήσουμε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την εμφάνιση κι εδραίωση της διαφθοράς. Πολλές σύγχρονες δημοκρατίες κρατών που στο πρόσφατο παρελθόν τους δεν είχαν την εμπειρία δημοκρατικής διακυβέρνησης ή δεν ακολούθησαν τα μονοπάτια εξέλιξης των δημοκρατικών θεσμών, δεν κατόρθωσαν να δημιουργήσουν κατά τη δημοκρατική μετάβασή τους πολιτικά κόμματα πλήρως θεσμοποιημένα. Δεν κατάφεραν, με άλλα λόγια, να συγκροτήσουν ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο τα πολιτικά κόμματα ως σύνθετες πολιτικές οντότητες θα διακρίνονταν για την αυτόνομη ύπαρξη τους έναντι της κοινωνίας ή του κράτους, ενσωματώνοντας τα χαρακτηριστικά που περιέγραψε ο Huntington.

Χώρες που απέκτησαν δημοκρατικούς θεσμούς μετά από αυταρχικά καθεστώτα ή δοκιμάζοντας την εμπειρία μιας περιορισμένης μορφής δημοκρατίας αντιμετωπίζουν προβλήματα κατά την προσπάθειά τους να οικοδομήσουν ισχυρούς ως προς την αυτονομία και οργάνωση τους πολιτικούς θεσμούς. Οι καταβολές του παρελθόντος, ιδιαίτερα αν συνδέονται με πελατειακές σχέσεις κι εκτεταμένη πολιτική πατρωνία, εμποδίζουν τη δημιουργία πολιτικών κομμάτων προσδιορισμένων από την ανάπτυξη ενός συνεκτικού ιδεολογικού λόγου που συναρθώνει τα συμφέροντα ευρύτερων κοινωνικών ομάδων (Pelizzo 2006: 178). Είθισται τα πολιτικά κόμματα που προκύπτουν από μία μεταβατική

περίοδο να δομούνται δανειζόμενα την παραδοσιακή μέθοδο κοινωνικής ενσωμάτωσης αναπαράγοντας τις συσσωματικές κοινωνικές σχέσεις.

Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις τα πολιτικά κόμματα που σχηματίστηκαν κατά τον εκδημοκρατισμό των εθνών δεν στάθηκαν ικανά να σχηματίσουν σύνθετες κομματικές οργανώσεις ή όταν το έκαναν, επέδειξαν σημαντική ολιγωρία, με αποτέλεσμα να μη συγκροτήσουν αυθεντικούς δημοκρατικούς συνδέσμους με την κοινωνία σε ολόκληρη την επικράτεια και να ρέπουν προς την αυτοαναφορικότητα και την εσωστρέφεια κλειστών οργανώσεων που δεν απευθύνονται, ούτε κι αντιπροσωπεύουν επαρκώς τμήματα της κοινωνίας που υποτίθεται ότι εκπροσωπούν.

Η οργανωτική ωστόσο αδυναμία των κομμάτων έχει βαθιές επιπτώσεις στη διατήρηση της αυτονομίας τους, αλλά και στην εσωτερική τους λειτουργία. Επιπτώσεις που μπορούν να αποτελέσουν το υπόβαθρο για την ανάπτυξη διεφθαρμένων πρακτικών. Στο βαθμό που καλούνται να λειτουργήσουν σε ένα περιβάλλον με ιστορικό πολιτικής ενσωμάτωσης που διακρίνεται για τις κάθετες ιεραρχικές του σχέσεις, η έλλειψη σαφούς ιδεολογικού προσανατολισμού σε συνδυασμό με την ύπαρξη και διατήρηση αδυναμιών στην οργανωτική δομή τους συνιστά γόνιμο έδαφος για την εμφάνιση της διαφθοράς. Η πολιτική υποστήριξή τους κερδίζεται όχι στη βάση των προγραμματικών τους δηλώσεων και των ιδεολογικών αναφορών, αλλά στην ανταλλαγή ωφελημάτων και στην ικανοποίηση κοινωνικών πιέσεων και αιτημάτων. Τα πολιτικά κόμματα χάνουν την αυτονομία τους και υπόκεινται στις πιέσεις κι απαιτήσεις τμημάτων της κοινωνίας.

Η έλλειψη δε μιας εύρωστης οργανωτικής δομής υπονομεύει τον εκδημοκρατισμό των κομμάτων, τη διαφάνεια, τον έλεγχο και τη λογοδοσία των κομματικών μηχανισμών. Η επιλογή και προώθηση των κομματικών στελεχών, της κομματικής γραφειοκρατίας και ηγεσίας δεν διεξάγεται μέσα από καλά οργανωμένες διαδικασίες, όπως προβλέπονται από τα καταστατικά των κομμάτων. Δεν επιλέγονται στελέχη που χαρακτηρίζονται για την αφοσίωσή τους στην κομματική ιδεολογία, τα οποία –παρά τις ενδεχομένως αμφισβητήσιμες πολιτικές τους ικανότητες –δε θα δέχονταν να αμαυρώσουν τον πολιτικό χώρο στον οποίο κινούνται υιοθετώντας διεφθαρμένες ή έκνομες συμπεριφορές και πρακτικές. Τηρουμένων των αναλογιών μπορούμε να ισχυριστούμε με ένα βαθμό βεβαιότητας ότι το κόμμα μαζών, παρά την υπό αμφισβήτηση της διαχειριστικής ικανότητας των ηγετικών ή κομματικών στελεχών τους, συγκέντρωνε τα χαρακτηριστικά της πολιτικής οργάνωσης με υψηλό επίπεδο θεσμοποίησης, η οποία ελάχιστα επέκειτο σε διεφθαρμένες πρακτικές (Pelizzo 2006: 179-180).

Και μια τελευταία παρατήρηση: η ελλιπής οργανωτική δομή των κομμάτων αντανάκλα μια ανεπαρκή και φτωχή εσωτερική ζωή των εν λόγω κομμάτων, η οποία συμβαίνει συχνά να είναι αδιαφανής και να μην υπόκειται στον έλεγχο και τη λογοδοσία των ψηφοφόρων ή των πολιτών. Μια τέτοιου είδους οργάνωση ελάχιστες πιθανότητες θα είχε να επιδείξει μια διαφορετική συμπεριφορά, αν καλούταν να κυβερνήσει. Η δημοκρατικότητα των εσωτερικών της λειτουργιών αποτελεί ένδειξη του τρόπου με τον οποίο τα πολιτικά κόμματα θα ασκήσουν τη διακυβέρνηση στην περίπτωση που κληθούν να το κάνουν. Στο βαθμό που τα τελευταία παρουσιάζουν μια εγγενή αδυναμία κινητοποίησης πόρων χρηματικών ή ανθρώπινων προκειμένου να ανταποκριθούν στο αυξανόμενο κόστος πολιτικής δε θα διστάσουν να δεχτούν παράνομες συνδρομές, ανταλλάγματα ή δωροδοκίες ανοίγοντας το δρόμο στη διαφθορά (Pelizzo 2006: 180-181).

Έτσι, ενώ το κόμμα μαζών φαίνεται να αποτελεί έναν κομματικό τύπο που συγκεντρώνει υψηλή θεσμοποίηση χάρη στην οργανωτική δομή του, το συνεκτικό ιδεολογικό του λόγο, την κινητοποίηση των μελών του και την εξασφάλιση των απαιτούμενων χρηματοδοτικών πόρων από τις εγγραφές των μελών του διατηρώντας ένα βαθμό αυτονομίας έναντι άλλων θεσμών ή κοινωνικών ομάδων, δε συνέβη όμως κάτι ανάλογο με την εξέλιξη του κομματικού μετασχηματισμού. Σταδιακά τα πολιτικά κόμματα ακολουθώντας τις συνθήκες που διαμορφώνονταν από την ανάπτυξη της τεχνολογίας, τη βελτίωση των συνθηκών ζωής, την οικονομική και κοινωνική ευημερία που εξασφάλισε το κράτος πρόνοιας σε συνάφεια με την οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε, η οποία μετέβαλε τόσο τις συνθήκες άσκησης του πολιτικού ανταγωνισμού, όσο και τα διακυβεύματα, αλλά και τον τρόπο άσκησης της διακυβέρνησης, προχώρησαν σε αλλαγές στην οργανωτική δομή τους και στην ιδεολογική εκφορά του λόγου τους.

Τα πολιτικά κόμματα ακολουθώντας τις νέες τάσεις μετασχηματίστηκαν σε μια προσπάθεια προσαρμογής στα νέα δεδομένα. Το πολυσυλλεκτικό κόμμα του Kirchheimer αποτελεί την πολιτική έκφραση ενός νέου κομματικού τύπου που θεμελιώθηκε στην αμφισβήτηση της αντιπροσωπευτικότητας συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από τα κόμματα. Στις αρχές της δεκαετίας του '60 καθοριστικές αλλαγές είχαν συντελεστεί. Η εμφάνιση μιας μαζικής κοινωνίας με καταναλωτικές συνήθειες, η οικονομική ανάπτυξη και η εδραίωση του κράτους πρόνοιας διάβρωσαν τις παραδοσιακές κοινωνικές διαιρέσεις του άξονα αριστεράς –δεξιάς, χαλαρώνοντας τις διακριτές μέχρι τότε συλλογικές ταυτότητες. Οι προγραμματικές αρχές των κομμάτων δεν απευθύνονταν πια σε συγκεκριμένα κοινωνικά

τμήματα οπαδών με ταξικά χαρακτηριστικά, αλλά διατείνονταν ότι υπηρετούν τα συμφέροντα σχεδόν ολόκληρης της κοινωνίας (Kirchheimer 1966).

Παράλληλα, η ανάπτυξη της τεχνολογίας των ΜΜΕ επέδρασε αποφασιστικά στην οργανωτική δομή των κομμάτων. Η αυστηρή μέχρι πρότινος ιεραρχική δομή των κομμάτων χαλάρωσε, καθώς η ηγεσία απέκτησε τη δυνατότητα της αμεσότερης επικοινωνίας σε ένα ευρύτατο εκλογικό σώμα παρακάμπτοντας σε μεγάλο βαθμό την οργανωτική βάση του κόμματος. Ο στενός κι αμφίδρομος δεσμός των οπαδών, των δραστήριων κομματικών μελών και της ηγεσίας από τον οποίο προερχόταν ο έλεγχος και η λογοδοσία διερράγη. Το κόμμα πλέον έπαψε να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των τμημάτων της κοινωνίας των οποίων τα συμφέροντα προασπιζόταν με απώτερο στόχο τη μετουσίωσή τους σε δημόσιες πολιτικές κι αναζήτησε μια ενδιάμεση σχέση ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία, εκπροσωπώντας τις βραχυπρόθεσμες απαιτήσεις ενός διευρυμένου πια εκλογικού πεδίου που χαρακτηριζόταν ολοένα και περισσότερο από καταναλωτικές συμπεριφορές σε ό, τι αφορά τις κομματικές ταυτίσεις/επιλογές. Ανταποκρινόμενα τα πολιτικά κόμματα στις νέες εξελίξεις επαναπροσδιόρισαν τη στοχοθεσία τους. Επίκεντρο της προσοχής και του ενδιαφέροντός τους δεν ήταν η κοινωνική ομογενοποίηση, αλλά η στρατολόγηση μελών που συμφωνούσαν περισσότερο με την πολιτική τοποθέτηση, παρά με την κοινωνική ταύτιση. Η καλλιεργούμενη πολιτική συναίνεση και η έμφαση στην κυβερνητική αποτελεσματικότητα αποτέλεσαν τα νέα διακυβεύματα του κομματικού μετασχηματισμού, ενώ η ανάπτυξη των ΜΜΕ λειτούργησε υποστηρικτικά σε αυτή τη μετάβαση, διευκολύνοντας την απευθείας και γι' αυτό αδιαμεσολάβητη επικοινωνία των κομμάτων με τους υποστηρικτές τους (katz & Mair 1995: 13).

Δεν άλλαξε ωστόσο μόνο η σχέση των κομμάτων με την εκλογική τους βάση αλλά και η σχέση των κομμάτων με το κράτος, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για τη μετάβαση σε ένα νέο στάδιο κομματικού μετασχηματισμού. Το κόμμα καρτέλ συμπεριφέρεται περισσότερο ως μεσίτης (broker) αιτημάτων της κοινωνίας στο κράτος παρά ως μεσολαβητής (agent) της κοινωνίας σ' αυτό. Στο νέο αυτό στάδιο του κομματικού μετασχηματισμού τα κόμματα αντανakλούν τα δύο πρόσωπα του Ιανού. Από τη μια πλευρά προβάλλουν και διεκδικούν κοινωνικά αιτήματα από την κρατική γραφειοκρατία, ενώ από την άλλη συμπεριφέρονται ως μεσολαβητές του κρατικού μηχανισμού υπεραμυνόμενα των δημοσίων πολιτικών. *Ο νέος αυτός ρόλος των κομμάτων συμφωνεί με την πλουραλιστική αντίληψη για τη δημοκρατία σύμφωνα με την οποία η πολιτική νοείται ως διαπραγμάτευση και διευθέτηση διαφορετικών ανεξάρτητων οργανωμένων συμφερόντων, ένα είδος*

ανταλλαγών που προϋποθέτει τη σχετική αυτονομία των κομμάτων και των ομάδων πίεσης ως ενδεχόμενων κομματικών πελατών από τα οποία τα πολιτικά κόμματα μπορούν να λάβουν προμήθεια (Katz & Mair 1995: 14). Η ύπαρξη και διατήρηση της αυτονομίας των κομμάτων, ακόμα και των κομμάτων καρτέλ έναντι της κοινωνίας και των οργανωμένων μορφών του συλλογικού βίου καθιστά το πολιτικό σύστημα απρόσβλητο στη διαφθορά. Η ισχυρή θεσμοποίηση των πολιτικών κομμάτων, και μάλιστα των κομμάτων του κράτους παρέμεινε, αν και με μειωμένη υπόσταση σε σύγκριση πάντα με το κόμμα μαζών στο βαθμό που διατηρεί την αυτονομία των κομμάτων έναντι της κοινωνίας και της οικονομίας διαφοροποιώντας τα από εκείνα που μπορεί να προσδέθηκαν στο κράτος για να επιβιώσουν, διακρίνονται όμως για τη διαχρονικά χαμηλή θεσμοποίησή τους, η οποία τα εκθέτει στη διαφθορά.

Η εμφάνιση του κόμματος καρτέλ δεν αποτελεί μόνο την πολιτική αντίδραση- απάντηση των κομμάτων σε μια σειρά από μεταβολές στην κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική ανάπτυξη, αλλά και μια προσπάθεια προσαρμογής τους σε ένα νέο υπό διαμόρφωση περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από πτώση των επιπέδων πολιτικής συμμετοχής καθώς επίσης και από την προτίμηση των πολιτών προς άλλου τύπου κοινωνικές ομάδες με περισσότερο οριζόντιες σχέσεις οργάνωσης (Katz & Mair 2009). Η απομάκρυνση των ψηφοφόρων από τα πολιτικά κόμματα σε συνάφεια με το αυξανόμενο κόστος της πολιτικής κινητοποίησης που επέβαλαν τα ΜΜΕ και γενικότερα η τεχνολογία της επικοινωνίας ώθησε τα κόμματα στην αναζήτηση των απαραίτητων οικονομικών πόρων από το κράτος και τον εναγκαλισμό τους σ' αυτό. Στο εξής η πρόσδεση των κομμάτων στο κράτος απετέλεσε μια πραγματικότητα η οποία όχι μόνο εξασφαλίζει τους υλικούς πόρους για την επιβίωσή τους, αλλά παράλληλα αποτελεί πηγή νομιμοποίησης της εξουσίας τους.

Δεν είναι μόνο οι εσωτερικοί περιορισμοί που μεταβάλλουν τους κομματικούς συσχετισμούς καταλήγοντας στο κόμμα καρτέλ. Η επίδραση εξωτερικών παραγόντων άσκησε μια αποφασιστικής σημασίας δυναμική στον κομματικό μετασχηματισμό. Ήδη από τις αρχές του 1990 η οικονομική παγκοσμιοποίηση έθετε περιορισμούς στη δυνατότητα των εθνικών κυβερνήσεων να διαχειρίζονται την οικονομία των κρατών τους. Η πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989 σηματοδότησε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Το 1992 η Συνθήκη του Μάαστριχτ έθεσε νέους όρους και προσανατολισμούς στην οικονομική πολιτική των κρατών- μελών της ΕΕ. Το 1995 ιδρύεται ο ΠΟΕ (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου) υπογραμμίζοντας ακόμα περισσότερο τη νέα πραγματικότητα που προέκυψε μετά από την απελευθέρωση των αγορών σε διεθνές επίπεδο. Οι εξωτερικές αυτές εξελίξεις

υπονόμευσαν περεταίρω τη σημασία του ιδεολογικού άξονα αριστεράς- δεξιάς που μέχρι τότε συνάρθρωνε τις εγχώριες πολιτικές, ενώ η μεταφορά σημαντικών τομέων της οικονομικής πολιτικής σε υπερεθνικούς θεσμούς, όπως η ΕΕ ή ο ΠΟΕ αφαίρεσε από τα εθνικά πολιτικά κόμματα τη δυνατότητα χάραξης εθνικής πολιτικής διακυβέρνησης (Katz & Mair 2009: 754).

Όλες αυτές οι αλλαγές –εσωτερικές κι εξωτερικές– ενίσχυσαν ακόμα περισσότερο την απο-πολιτικοποίηση της πολιτικής απομεινώνοντας το ιδεολογικό ένδυμα που μέχρι τότε επένδυε τις κατευθυντήριες γραμμές που δομούσαν τις δημόσιες πολιτικές. Κι όχι μόνο αυτό. Η απο-πολιτικοποίηση ενίσχυσε τη σύμπλευση, τη συνεργασία των πολιτικών κομμάτων μεταξύ τους τα οποία άρχισαν να συγκροτούν ένα ιδιόμορφο σύστημα καρτέλ (Katz & Mair 2009: 755-6). Η μειωμένη πολιτική συμμετοχή που λαμβάνει χώρα από το 1990, η άμβλυνση της κομματικής ταύτισης ή τα αυξανόμενα ποσοστά εκλογικής αποχής, η επίδραση του κράτους στα πολιτικά κόμματα και κυρίως στα κυβερνητικά, μείωσαν τις διαφορές των κομμάτων και τα έκαναν να μοιάζουν μεταξύ τους. Η σύγκλιση επισφραγίστηκε με πράξεις νομοθετικού περιεχομένου και ρυθμίσεις που αποφασίστηκαν και ψηφίστηκαν από κοινού, διευκολύνοντας τη συνεργασία των κοινοβουλευτικών κομμάτων αρχής γενομένης από τη ρύθμιση των κρατικών επιχορηγήσεων τους (Katz & Mair 2009: 756).

Η επίδραση του κράτους δεν άλλαξε τα κόμματα σε συνάρτηση με τη μεταξύ τους σχέση, αλλά διαφοροποίησε και την ίδια την οργανωτική δομή των κομμάτων μεταβάλλοντας την εσωτερική ισορροπία τους. Ενώ τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα ως θεσμικές οργανώσεις διακρίνονται για την τριμερή δομή τους: α)το κόμμα στην εξουσία, το οποίο συμπεριλαμβάνει το βουλευτικό και υπουργικό τομέα, β)τα κεντρικά κομματικά όργανα, την ανάπτυξη δηλαδή της κομματικής γραφειοκρατίας και γ) το κόμμα στη βάση με τα οργανωμένα μέλη του, ο σύγχρονος κομματικός μετασχηματισμός ενίσχυσε το κόμμα στην εξουσία εις βάρος των άλλων δύο θεσμικών παραμέτρων καταλήγοντας σε μία οιονεί αυτονόμηση της κομματικής ελίτ, η οποία αναπτύσσει τα δικά της επαγγελματικά συμφέροντα, δυνατότητα που της προσφέρει η άσκηση της εξουσίας. Η αυτονομημένη πια κομματική ελίτ στο βαθμό που μοιράζεται τις ίδιες πολιτικές, τους ίδιους στόχους, εκλογικά σώματα και πάνω κάτω τα ίδια συμφέροντα συνεργάζεται με μεγαλύτερη ευκολία, ιδιαίτερα όταν αισθάνεται ότι αυτά που κινδυνεύει να χάσει από την απώλεια της εξουσίας ή της προνομιούχας θέσης στο πολιτικό σύστημα από ενδεχόμενους ανταγωνιστές είναι εξόχως σημαντικά (Katz & Mair 2009:757).

Δεν είναι μόνο τα κυβερνητικά κόμματα που σε ένα ρευστό πολιτικό περιβάλλον κινδυνεύουν να βρεθούν εκτός παιχνιδιού, είναι και τα μικρότερα κόμματα που οραματίζονται την ενεργό συμμετοχή τους στα κυβερνητικά σχήματα ή που αισθάνονται ότι σε ένα περιβάλλον περιορισμένου πολιτικού ανταγωνισμού φιλόδοξοι ανταγωνιστές θα μπορούσαν με σχετική επιτυχία να τα εξοβελίσουν από την πολιτική αγορά. Επομένως, ένα σύστημα καρτέλ κρίνεται λυσιτελές, γιατί μπορεί να διασφαλίσει την απρόσκοπτη νομή των προνομίων της εξουσίας χωρίς το φόβο μιας πιθανής υπεξαίρεσης (Katz & Mair 2009: 759). Τέλος, αλλαγές έχουν σημειωθεί και ανάμεσα στην κεντρική κομματική ηγεσία και τις τοπικές οργανώσεις της περιφέρειας. Τα πολιτικά κόμματα δεν έπαψαν να συντηρούν τις τοπικές οργανώσεις τους όχι μόνο για την αναμφίβολη χρησιμότητά τους στις προεκλογικές κινητοποιήσεις και την αποφυγή της εικόνας παρακμής από την κατάργησή τους, αλλά γιατί ουσιαστικά οι τοπικές οργανώσεις έπαψαν να θέτουν περιορισμούς στην κεντρική κομματική εξουσία. Η άσκηση ελέγχου και λογοδοσίας από τις κατά τόπους οργανώσεις μικρή κομματική ισχύ μπορεί να έχει στον κεντρικό κομματικό σχεδιασμό (Katz & Mair 2009:761), ενώ ταυτόχρονα η απώλεια της συνοχής της κομματικής οργάνωσης μείωσε το επίπεδο θεσμοποίησης των πολιτικών κομμάτων δημιουργώντας τα περιθώρια διαπλοκής, όταν οι γενικότερες συνθήκες το ευνοούν.

Παρόλο που το κόμμα καρτέλ παρουσιάζεται με πιο αδύναμη θεσμοποίηση κατά τον Huntington και η οργανωτική δομή δε θυμίζει το ισχυρό θεσμικά κόμμα μαζών, μένει να δούμε αν ο νέος αυτός κομματικός τύπος συνιστά πεδίο στο οποίο μπορεί να καλλιεργηθεί και να ευδοκιμήσει η διαφθορά. Αν δεχτούμε ότι το κόμμα καρτέλ αναφέρεται κατεξοχήν στα συστήματα διακυβέρνησης της Ευρώπης, ενώ στοιχεία καρτελοποίησης εντοπίζουν οι θεωρητικοί τόσο στις Η.Π.Α, όσο και στον Καναδά Και το Ηνωμένο Βασίλειο (Blyth & Katz 2005: 46-50), θα πρέπει να εξετάσουμε κάτω από ποιες προϋποθέσεις ο συγκεκριμένος κομματικός τύπος συνδέεται με τη διαφθορά, καθώς οι χώρες της Ευρώπης δεν εμφανίζουν τον ίδιο βαθμό διαφθοράς ή έστω πρόσληψής της. Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι χώρες της κεντρικής Ευρώπης όπως η Ολλανδία, η Αυστρία, η Γερμανία εμφανίζουν μέτρια έως χαμηλά ποσοστά διαφθοράς. Χώρες της βόρειας Ευρώπης παρουσιάζουν εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά διαφθοράς. Αντίθετα, χώρες της νότιας Ευρώπης καταγράφουν ανησυχητικά υψηλά επίπεδα διαφθοράς.

Αν η παρουσία κόμματος καρτέλ ή πολιτικού συστήματος καρτέλ ευθύνεται για την παρουσία ή όχι διαφθοράς, αυτό θεωρείται τελικά ως μη αναγκαία και μη επαρκής συνθήκη. Η διαφθορά υφίσταται συνήθως σε αυταρχικά καθεστώτα ή σε πολιτικά

συστήματα που η μετάβαση τους από τη νεωτερικότητα στη μετανεωτερικότητα δεν υπήρξε θεσμικά ολοκληρωμένη για ποικίλους λόγους. Η διατήρηση μιας σχετικής αυτονομίας ανάμεσα στους κανόνες της οικονομίας της αγοράς και τους πολιτικούς θεσμούς κατέστη ένα αδύνατο επίτευγμα. Αυτό που θα προσπαθήσουμε αποδείξουμε στη συνέχεια είναι ότι η αδύναμη θεσμοποίηση των πολιτικών κομμάτων κατά τη γέννησής τους και η διατήρηση αυτής της θεσμικής αδυναμίας τους καθ' όλη τη διάρκεια μιας δημοκρατικής θητείας τους στο πολιτικό σύστημα μπορεί να εδραιώσει αυτό που αποκαλούμε συστημική διαφθορά, εφόσον δεν έχουν εμπεδωθεί οι βασικοί κανόνες διάκρισης κι αυτονομίας της πολιτικής από την οικονομική σφαίρα ή άλλως ο εξορθολογισμός της οικονομίας της αγοράς δεν οδήγησε στον αντίστοιχο εξορθολογισμό του πολιτικού χώρου με την αποδοχή των αρχών του ατομικισμού, της ισότητας των δικαιωμάτων και των ευκαιριών συναλλαγής, κάτι που συντελέστηκε στην Ευρώπη της νεωτερικότητας με την ανάδυση πολιτικών κομμάτων με κοινωνικό προσανατολισμό (Magone 2004: 217-218). Τα κομματικά συστήματα της νεωτερικότητας αναπτύχθηκαν παράλληλα με τη δημιουργία μιας κοινωνίας προσανατολισμένης τους κανόνες της αγοράς.

Η εισαγωγή του οικονομικού ορθολογισμού στην πολιτική αποτελεί το πρωταρχικό χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας και καθώς διαπερνά και διεισδύει σε όλες τις σφαίρες του πολιτικού συστήματος δίνει νέα δυναμική στην πολιτική ενσωματώνοντας το σύνολο της κοινωνίας στο πολιτικό σύστημα με την αρχή της ισότητας και καθολικότητας της ψήφου (Magone 2004: 218). Όμως δεν κατόρθωσαν όλα τα έθνη –κράτη να δημιουργήσουν ένα ανοιχτό πολιτικό σύστημα θεμελιωμένο σε οργανωμένα κόμματα μαζών, αλλά παρέμειναν προσηλωμένα σε παραδοσιακές μορφές άσκησης πολιτικής. Η επιβίωση των παραδοσιακών σχέσεων πάτρωνα –πελάτη που διαπερνά ολόκληρο το πολιτικό σύστημα προκαλεί ασυνέχειες όχι μόνο στο επίπεδο της διάκρισης των εξουσιών, αλλά και σε διαφορετικούς τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής ως συνέπεια της κοινωνικής κινητοποίησης της νεωτερικής εποχής.

Όπως παρατηρούν οι Lemarchand & Legg (Magone 2004: 219) «παρά την αυξανόμενη διαφοροποίηση της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής σφαίρας, η επέκταση των γραφειοκρατικών δομών, η έμφαση στις αξίες του κράτους πρόνοιας και της εκκοσμίκευσης –όλα αυτά μαζί αποτελούν αντανakλάσεις της κοινωνικής κινητοποίησης- η κοινωνική αλλαγή σε επίπεδο μαζών τείνει να καθυστερεί περαιτέρω τις δομικές αλλαγές που προκαλούνται στο κέντρο. Έτσι στην πραγματική λειτουργία του το σύστημα διαρκώς τείνει να οπισθοχωρεί στην πελατειακή μήτρα ενός προκάτοχου συστήματος. Το αποτέλεσμα

είναι μια υβριδική κατάσταση στην οποία ο πελατειασμός νεκρανασταίνεται στα παραδοσιακά διάκενα του εκσυγχρονισμένου κόμματος». Οι περιπτώσεις χωρών της Νότιας Ευρώπης είναι ενδεικτικές της επιβίωσης παραδοσιακών μορφών πολιτικής στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα. Οι χώρες αυτές δεν πέτυχαν την ανάπτυξη ενός σύγχρονου αυτόνομου γραφειοκρατικού κράτους που διέπεται από λογικές και νομικές αρχές, πριν την εισαγωγή του καθολικού δικαιώματος ψήφου. Η λειτουργική διάκριση ανάμεσα στο κράτος και τη διαμεσολάβηση συμφερόντων που θα προσέδιδε στο πολιτικό σύστημα την αυτονομία εν μέρει επιτεύχθηκε στις συγκεκριμένες χώρες (Magone 2004: 219).

Ενώ τα σύγχρονα πολιτικά συστήματα αναπτύχθηκαν μετά την καθιέρωση μιας κουλτούρας συμβολαίου, οι παραδοσιακές κοινωνίες εισήγαγαν τόσο τον οικονομικό ορθολογισμό όσο και τα πολιτικά μοντέλα διακυβέρνησης από τις προηγμένες οικονομικά και πολιτικά χώρες της Δύσης. Καθώς όμως στις παραδοσιακές κοινωνίες της Νότιας Ευρώπης κυριαρχούσαν ήδη ολιγαρχικές ελίτ –είτε οικονομικές είτε πολιτικές– τόσο η κουλτούρα της αγοράς όσο και η κουλτούρα της πολιτικής αγοράς παρέμεναν αδύναμες. Ενώ ταυτόχρονα η κοινωνική ενσωμάτωση των πολιτικών ομάδων αποτέλεσε με τη σειρά της το βασικότερο παράγοντα ανάσχεσης στην επίτευξη του διαχωρισμού του κράτους από την κοινωνία. Παρά τον φαινομενικό πλουραλισμό της πολιτικής αγοράς, παραμένει κυρίαρχη μια τάση συγκέντρωσης κι ελέγχου της κοινωνίας και της πολιτικής από έναν περιορισμένο αριθμό κομμάτων. Αυτός ακριβώς ο συγκεντρωτισμός εξουσίας κι ο έλεγχος της κοινωνίας επιτυγχάνεται χάρη σε ένα επεξεργασμένο σύστημα πελατειασμού το οποίο «παγώνει» τις εκλογικές διαιρετικές τομές στις χώρες της Ν. Ευρώπης.

Η προσπάθεια ελέγχου της κοινωνίας από τα πολιτικά κόμματα στις εν λόγω χώρες επεκτάθηκε και στον τρόπο που οργανώθηκαν τα συλλογικά συμφέροντα. Ισχυρά πολιτικά κόμματα μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος κυριάρχησαν σε μια κοινωνία που λόγω του αυταρχικού παρελθόντος της υπήρξε ιδιαίτερα κατακερματισμένη. Ο επίσης κατακερματισμένος τρόπος παραγωγής καθιέρωσε κι αύξησε τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους ως ρυθμιστή της αγοράς τόσο στην οικονομία όσο και στην εργασία αυξάνοντας το ρόλο και τη σημασία των ομάδων συμφερόντων (Molina & Rhodes 2007:224-225). Όμως, ο κατακερματισμένος τρόπος παραγωγής παρουσιάζει σημαντικές ιδεολογικές-πολιτικές επιπτώσεις κατά τη μετάβαση από το παρεμβατικό σε ένα απορρυθμισμένο, υπέρ των αγορών, κράτος κάτω από την πίεση της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής σύγκλισης. Ο οργανωτικός κατακερματισμός των ομάδων συμφερόντων αυξάνει το ρόλο του κράτους ως ρυθμιστή και παραγωγού αγαθών, ενώ το

κατακερματισμένο κι άνισα ανεπτυγμένο κράτος υπόκειται στην πολιτικοποίηση και τον πελατειασμό είτε με πλειοψηφικά είτε με περισσότερο αναλογικά εκλογικά συστήματα γεγονός που καθιστά τη μετάβαση σε ένα φιλελεύθερο καθεστώς μία εξαιρετικά δύσκολη κι εν πολλοίς αντιφατική διαδικασία (Molina & Rhodes 2007: 225 και 232-233) για τις χώρες της Νότιας Ευρώπης. Η ανεπαρκής θεσμική ανάπτυξη των πολιτικών κομμάτων, αλλά και των συλλογικών οργανώσεων στην ουσία υπονόμει τις διαδικασίες κάτω από τις οποίες παράγεται η συναίνεση (Molina & Rhodes 2007: 236). Ενώ οι θεσμοί δομούν και οργανώνουν το διάλογο, «ελέγχοντας» τη σύγκρουση στη διεκδίκηση αιτημάτων των αντιμαχόμενων κοινωνικών ομάδων, η ατελής θεσμικής πλαισίωση των κομμάτων, αλλά και των κοινωνικών οργανώσεων επέτρεψε την αλληλοδιείσδυση των επιμέρους χώρων της πολιτικής-οικονομίας και κοινωνίας δημιουργώντας ένα νέο πλέγμα συναλλαγών όπου ισχυρά οργανωμένα συμφέροντα εκμεταλλεύονται τη διαπερατότητα του κράτους από το οποίο ζητούν είτε προστασία από τον ανταγωνισμό, είτε απόσπαση αποζημιώσεων (Molina & Rhodes 2007: 233).

Συνοψίζοντας θα διατεινόμασταν ότι, ενώ κατά τη νεωτερικότητα στις χώρες της Δύσης επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό η συναίρεση του οικονομικού και πολιτικού ορθολογισμού στη δημιουργία του κόμματος μαζών, το οποίο ενσωμάτωσε κι εξέφρασε τις κινητοποιημένες κοινωνικές μάζες στο πολιτικό σύστημα με τη παράλληλα διατήρηση της αυτονομίας της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής σφαίρας, κάτι ανάλογο δεν επιτεύχθη στον ίδιο βαθμό σε περιοχές της Νότιας Ευρώπης κι ανάμεσα σε αυτές και στην Ελλάδα που αποτελεί το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας. Η επιβίωση παραδοσιακών μορφών πολιτικής εξουσίας που χαρακτήριζαν τις προνεωτερικές κοινωνίες ενσωματώθηκαν στις νέες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της νεωτερικότητας διαφοροποιώντας τα πολιτικά συστήματα των συγκεκριμένων χωρών στα οποία διαπιστώνονται αδύναμοι πολιτικοί θεσμοί με χαμηλή κατά Huntington θεσμοποίηση των πολιτικών κομμάτων, ασαφή όρια ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία, αλλά και έλλειψη αυτονομίας της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής σφαίρας, σημαντική παράμετρος αν λάβουμε υπόψη μας τη στρέβλωση που προκαλεί στον τρόπο επίλυσης των διαφορών εντός ενός κορπορατιστικού μοντέλου βασισμένου στις αρχές του πλουραλισμού (Μαυρογορδάτος 1983, 2001). Οι αδυναμίες αυτές προλείαναν το έδαφος για την εμφάνιση και ανάδυση φαινομένων διαφθοράς. Έτσι ενώ ο κομματικός μετασχηματισμός που συντελέστηκε και συντελείται στη μετανεωτερική εποχή αποδυναμώνει θεσμικά τα κόμματα με την επικράτηση του λεγόμενου κόμματος καρτέλ στο βαθμό που αφήνουν να διαφανούν προβλήματα αντιπροσώπευσης κι αμφιβολίες για

την ποιότητα της δημοκρατίας που προσφέρουν, δεν επιδρούν παρόλα αυτά αρνητικά στις συνθήκες ευημερίας των εν λόγω κοινωνιών (Johnston 2005: 200). Φαινόμενα διαφθοράς αποτελούν εξαιρέσεις κι όχι τον κανόνα σε περιοχές που συνεχίζουν να διατηρούν την αυτονομία τόσο ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία, όσο και ανάμεσα σε διαφορετικές σφαίρες της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Ακόμα κι όταν σκάνδαλα διαφθοράς ανακύπτουν και συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των ΜΜΕ και της κοινής γνώμης το αίτημα της ισχυρότερης θεσμοποίησης, ελέγχου και λογοδοσίας από την πλευρά της κοινωνίας φαίνεται να εισακούγεται και να εκπληρώνεται (Τόμσον 2000 : 350).

Αντίθετη πορεία φαίνεται να ακολουθούν οι χώρες που η σκανδαλολογία ως έκφανση/αποτύπωση της διαφθοράς –υπαρκτής ή κατασκευασμένης- αποτελούν τον κανόνα της δημόσιας ζωής. Η όσμωση του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού πεδίου διαχέεται προς τα κάτω δημιουργώντας ένα πλέγμα σχέσεων που εντείνει τη διαφθορά καθώς την ανάγει σε πρακτική της καθημερινότητας. Αδύναμοι πολιτικοί θεσμοί συνυφασμένοι με την ύπαρξη πελατειακών δικτύων κι έλλειψη αυτονομίας κράτους - κοινωνίας συνθέτουν τον καμβά ανάπτυξης της διαφθοράς. Η παγκοσμιοποίηση με το άνοιγμα των οικονομικών αγορών σε παγκόσμιο επίπεδο και την ανάπτυξη της τεχνολογίας της επικοινωνίας ενέτεινε τη διαφθορά στο βαθμό που αδυνάτισε περαιτέρω τους πολιτικούς θεσμούς εις βάρος του οικονομικού κεφαλαίου μεταφέροντας σημαντικούς πολιτικούς πόρους από το έθνος σε υπερεθνικούς οργανισμούς/θεσμούς. Η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής ενισχύθηκε περισσότερο είτε με την ανάπτυξη άλλων μορφών εκπροσώπησης της κοινωνίας, όπως ΜΚΟ, κοινωνικά κινήματα, μονοθεματικές πρωτοβουλίες πολιτών παράλληλα προς τα πολιτικά κόμματα, είτε οδήγησε τμήματα της κοινωνίας λόγω έλλειψης επαρκούς εκπροσώπησης στην πολιτική απάθεια, την αδιαφορία και τη δυσαρέσκεια στους πολιτικούς θεσμούς που φτάνει ενίοτε στον πολιτικό κυνισμό. Αν και αυτές οι τάσεις παρουσιάζονται σε όλα τα πολιτικά συστήματα σε διαφορετική έκταση κι ένταση, στις χώρες που η διαφθορά ενδημεί εμφανίζουν ανησυχητικές διαστάσεις.

Η ενασχόληση των ΜΜΕ με την ανάδυση περιπτώσεων διαφθοράς ενισχύουν ακόμα περισσότερο τις τάσεις αποξένωσης των πολιτών- εκλογέων από το πολιτικό σύστημα καλλιεργώντας ένα συλλογικό αίσθημα βαθιάς δυσπιστίας στους πολιτικούς θεσμούς. Οι συνέπειες δεν είναι καθόλου αμελητέες. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον που οι κοινωνικές σχέσεις χαρακτηρίζονται από μια βαθιά δυσπιστία ευδοκιμούν μη συνεργατικές – συγκρουσιακές και μη συμμετοχικές κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις. Καθώς οι άνθρωποι έχουν την τάση να μη συνεργάζονται με αυτούς που δεν εμπιστεύονται η συνεχής ανάδυση

σκανδάλων διαβρώνει σταδιακά τις σχέσεις εμπιστοσύνης από τις οποίες εξαρτάται η συνεργατική πολιτική. Έτσι είτε επιδιώκεται η εισαγωγή περισσότερων μηχανισμών ελέγχου/επιτήρησης, ώστε να αντισταθμιστεί η εξάντληση των αποθεμάτων της κοινωνικής εμπιστοσύνης δημιουργώντας συχνά παρενέργειες και πρόσθετες καθυστερήσεις στην υλοποίηση των δημόσιων πολιτικών (Τόμσον 2000: 249-250), είτε καλλιεργείται στην κοινή γνώμη η πεποίθηση ότι η ενσωμάτωση στο πολιτικό σύστημα μέσω της συμμετοχής σε άτυπα ή τυπικά δίκτυα άσκησης κοινωνικής πίεσης αποτελεί την πλέον αποτελεσματική οδό για την προώθηση ατομικών ή συλλογικών συμφερόντων και την κατανομή ευνοιών (Della Porta, D. 1999: 255) ανάγοντας τη διαφθορά και τις πρακτικές της σε παράλληλο δρόμο κοινωνικής ενσωμάτωσης (Κύρτσης 1988: 32).

Κεφάλαιο Δεύτερο: Χαρακτηριστικά του ελληνικού πολιτικού συστήματος και διαφθορά

A. Μετασχηματισμός του ελληνικού πολιτικού συστήματος και διαφθορά

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει η διαφθορά στην Ελλάδα αποτελεί δομικό στοιχείο του πολιτικού συστήματος ούσα οργανικά προσδεμένη σ' αυτό. Η ελληνική περίπτωση καθιέρωσης σύγχρονων αντιπροσωπευτικών θεσμών εντάσσεται στη χορεία κρατών της Νότιας Ευρώπης των οποίων η πορεία εκδημοκρατισμού τους παρουσιάζει ομοιότητες. Μετά από χρόνια θεσμικών ασυνεχειών, όπου η ύπαρξη δημοκρατικών θεσμών συνυπήρχε με αυταρχικότερες μορφές διακυβέρνησης ή διακόπτονταν από δικτατορίες οι χώρες της Νότιας Ευρώπης κατόρθωσαν να αποκτήσουν και να εδραιώσουν δημοκρατικούς θεσμούς (Linz & Stepan 1996: 136-137). Ωστόσο, η παρουσία παραδοσιακών μεθόδων άσκησης πολιτικής παρέμεναν κι ενσωματώθηκαν στους νεοϊδρυμένους πολιτικούς θεσμούς καθιστώντας τους εξαρχής θεσμικά αδύναμους (Magone 2004: 234-235). Ουσιαστικά οι χώρες της Νότιας Ευρώπης κατά τη μετάβασή τους στη δημοκρατία δεν πέτυχαν μια ολοκληρωτική ρήξη με το παρελθόν τους αποδεχόμενες μια αυθεντική πολιτική αγορά εδραιωμένη σε ορθολογικές-νομικές συνθήκες. Απεναντίας, τα πολιτικά κόμματα συνέχισαν να αναζητούν συνδέσμους ανάμεσα στην κρατική δομή και την κοινωνία προκειμένου να διασφαλίσουν την παραμονή τους στην εξουσία. Πρωταρχικός τους στόχος δεν ήταν η εκ βάθρων αλλαγή της κοινωνίας, αλλά η καλύτερη εξυπηρέτηση των πελατών τους υιοθετώντας μια αταβιστική προσέγγιση του τρόπου κοινωνικής ενσωμάτωσης (Magone 2004: 236).

Τα κόμματα που προέκυψαν μετά τη Μεταπολίτευση, αν και προσπάθησαν να ενσωματώσουν τα χαρακτηριστικά του κόμματος μαζών, δεν το κατόρθωσαν με επάρκεια. Παρόλο που σε μεγάλο βαθμό οργανώθηκαν έχοντας ως πρότυπό τους το συγκεκριμένο κομματικό τύπο διατήρησαν την εξωτερική δομή και τα χαρακτηριστικά του χωρίς να προχωρήσουν με έμφαση στη δημιουργία μιας στιβαρής οργανωτικής δομής που θα εξυπηρετούσε με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο τόσο τον εκδημοκρατισμό τους, όσο και τη θεσμική αυτονομία τους έναντι του κράτους και της κοινωνίας. Στην πράξη αδιαφόρησαν για την οργανωτική δομή επιδιώκοντας να διατηρήσουν τον αρχηγικό χαρακτήρα των προσωπικοτήτων που τα συνέστησαν. Χωρίς όμως μια ισχυρή οργανωτική θέσμιση διαμεσολάβησης απώλεσαν τον αυτόνομο ρόλο τους και προσέτρεξαν για τη νομιμοποίησή τους στη διείδυση και στον έλεγχο αφενός του κράτους κι αφετέρου της κοινωνίας. Παλιά πελατειακά δίκτυα οργανωμένα από έναν πολιτικό πάτρωνα διατηρήθηκαν ή κληροδοτήθηκαν στην περίπτωση της Νέας Δημοκρατίας ή μετασχηματίστηκαν μεταβάλλοντας την προσωπική σχέση πελάτη –πάτρωνα σε κομματική σχέση πελάτη-κόμματος στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ (Λυριντζής 1984, Mavrogordatos 1997: 1-2 & 17-20). Η αναβίωση του παραδοσιακού στοιχείου στη μεταπολιτευτική Ελλάδα τη διαφοροποίησε από τις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης στο ό, τι μαζί με την Ισπανία ακολούθησε το μοντέλο του πολωμένου δικομματισμού κυριαρχούμενου από δύο ισχυρά κόμματα που εναλλάσσονταν στην εξουσία συγκροτώντας μονοκομματικές κυβερνήσεις (Magone 2004: 236).

Σε περιβάλλον πολωμένου δικομματισμού (Mavrogordatos 1983: 17-19) ή απόλυτου πολωμένου τρικομματισμού (Νικολακόπουλος 1990: 193-196) και διατηρώντας παραδοσιακά στοιχεία του παρελθόντος σε έναν πρώτο χρόνο επικράτησαν κομματικοί σχηματισμοί με υβριδικά χαρακτηριστικά οι οποίοι σύντομα μετατράπηκαν σε πολυσυλλεκτικά κόμματα (Παππάς 2006: 70-71). Η εξέταση της οργανωτικής δομής του δύναται να περιγράψει τόσο τις συνθήκες στις οποίες τα νεοπαγή κόμματα κλήθηκαν να ανταποκριθούν καθιστώντας εξ αρχής σαφές ότι αυτά υπήρξαν διαδοχικά εξαρτώμενα (path dependent) σε σχέση με προϋπάρχουσες ισχυρές δομές οι οποίες με τη σειρά τους επέδρασαν αποφασιστικά στη συγκρότησή τους και καθόρισαν σε καίριο βαθμό το μετασχηματισμό τους. Καθώς τα πολιτικά κόμματα δεν εμφανίζονται σε κοινωνικό κενό, αλλά απεναντίας βρίσκονται σε στενή συνάφεια με τον κοινωνικό σχηματισμό, κρίνεται απαραίτητη η μελέτη όχι μόνο της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και του τρόπου που πραγματοποιήθηκε η καπιταλιστική ανάπτυξη στην Ελλάδα, η οποία ανέδειξε την ιδιομορφία και τις ιδιαιτερότητες των κοινωνικών ομάδων. Έτσι ο τρόπος ενσωμάτωσης της

Ελλάδας στο διεθνές σύστημα καταμερισμού της εργασίας μεταπολεμικά, οι πολιτικοί θεσμοί που κυριάρχησαν μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, η υπεροχή κι επικράτηση των μικροαστικών στρωμάτων με ιδιαίτερα βαρύνουσα σημασία στον κοινωνικό σχηματισμό (Σπουρδαλάκης 1988: 53 & 25, Παππάς 2006: 63-64) αποτελούν τις απαρχές του ελληνικού πολιτικού συστήματος μετά τη Μεταπολίτευση. Το νέο πολιτικό σύστημα που προέκυψε μετά την πτώση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών βρίσκεται σε μια νέα σχέση με τις καταβολές του παρελθόντος οι οποίες συμπυκνώνονται στην πολιτική πατρωνία και τις πελατειακές σχέσεις σε ό, τι αφορά στην ενσωμάτωση της κοινωνίας στην πολιτική, στο βαρύνοντα ρόλο του κράτους και στον αυταρχικό παρεμβατισμό του σε όλες τις εκφάνσεις του κοινωνικού και οικονομικού βίου, στην απουσία μιας αυθεντικά δημοκρατικής πολιτικής κουλτούρας στην οποία οι διαφορές καθίστανται αναγνωρίσιμες και σεβαστές, ενώ ο σεβασμός των ατομικών ελευθεριών και των κοινωνικών δικαιωμάτων εγγυάται την παρουσία μιας αυτόνομης και χειραφετημένης κοινωνίας όπου μέσα από την πολιτική της εκπροσώπηση επιδιώκεται η επίλυση και υπέρβαση των κοινωνικών συγκρούσεων επιτυγχάνοντας το ιδανικό του κοινωνικού consensus χάρη στην εδραίωση ισχυρών δημοκρατικών θεσμών με ουσιαστικό περιεχόμενο και σαφείς διαδικαστικές αρχές (Δεμερτζής 1990: 79-80).

Παραδοσιακά στοιχεία που συνθέτουν τον καμβά του παρελθόντος επιβιώνουν παρά την αναμφισβήτητη ανανέωση της πολιτικής ζωής μετά την πολιτειακή μετάβαση στη δημοκρατία ακόμα κι αν οι νέοι θεσμοί ήταν οι πιο δημοκρατικοί που γνώρισε η χώρα στην νεώτερη ιστορία της. (Αλεξάκης 2001: 37) Είναι αυτή ακριβώς η επιβίωση των παραδοσιακών στοιχείων σε ένα σύγχρονο περιβάλλον που διάβρωσε τους πολιτικούς θεσμούς και δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την κυριαρχία και παγίωση της διαφθοράς. Ενώ το ζητούμενο στα πλαίσια ενός εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος αντίστοιχου προς τις εξελίξεις που έθετε το διεθνές περιβάλλον της μετανεωτερικότητας ήταν η θεσμική αυτονομία όχι μόνο των κομμάτων που συνθέτουν το πολιτικό σύστημα, αλλά και της οικονομίας και της κοινωνίας, αυτό δεν κατέστη δυνατό, τουλάχιστον σε ικανοποιητικό βαθμό στην ελληνική περίπτωση, παρά τις προσδοκίες ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος, ανοιχτού προς τις αλλαγές που σηματοδοτούσε η πτώση της δικτατορίας κι επιδεκτικού εκ πρώτης όψεως σε ριζικές μεταρρυθμίσεις που θα άλλαζαν το πολιτικό σκηνικό και θα συμπαρέσυραν τον κοινωνικό σχηματισμό και τη δομή της οικονομίας (Διαμαντούρος 2000: 58-59). Η παροιμιώδης εκδήλωση ενθουσιασμού που σηματοδότησε την πτώση της δικτατορίας δεν υπήρξε τίποτα περισσότερο από μία «απαίτηση» για είσοδο των μαζών στην πολιτική, η οποία παράλληλα όφειλε να συνοδευτεί από την επείγουσα αντιμετώπιση

των διαρθρωτικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία, τα οποία είχαν κορυφωθεί με τη διεθνή πετρελαϊκή κρίση. Ήταν λοιπόν φανερό ότι έπρεπε να γίνουν εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις στην κοινωνία, στην οικονομία και στην πολιτική, ώστε να προωθήσουν τον εξορθολογισμό στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης δημοκρατικής και καπιταλιστικής προοπτικής. Έπρεπε με άλλα λόγια να προωθηθούν νέοι θεσμοί που να ανταποκρίνονται σε πολιτικό επίπεδο στον πλουραλισμό σε ό,τι αφορά τη διαμεσολάβηση συμφερόντων ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος, καθώς και στη διεύρυνση των πολιτικών κι ανθρώπινων δικαιωμάτων (Διαμαντούρος 2000: 59). Σε οικονομικό επίπεδο απαιτείτο η δημιουργία κοινωνικών και πολιτικών διευθετήσεων ικανών να προωθήσουν τον ανταγωνισμό στην Ελλάδα και να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της διεθνώς. Έπρεπε δηλαδή να οικοδομηθούν θεσμοί στον τομέα της οικονομίας συμβατοί με το μηχανισμό της αγοράς (Διαμαντούρος 2000: 58, Linz & Stepan 1996: 139-140).

Τουναντίον, αυτό που εκ των υστέρων κατέστη φανερό ήταν η ανθεκτικότητα των αδρανειών του παρελθόντος που έριχναν το κέντρο βάρους σε αρχηγικά κόμματα με ισχυρή την παράμετρο της χαρισματικής ηγεσίας η οποία απορρόφησε ή καλύτερα υπονόμωσε κάθε προσπάθεια ενδυνάμωσης των πολιτικών κομμάτων με μια ισχυρή οργανωτική δομή (Φουντεδάκη 1987: 119-120 13& 133, 141) ικανή να επεξεργαστεί και να συνθέσει τις αντιφατικές τάσεις που αναφύονταν στους κόλπους της, αλλά κι ευρύτερα στην κοινωνία, να τις μετουσιώσει σε προγραμματικές αρχές και εναλλακτικές λύσεις, σε συγκροτημένους με άλλα λόγια ιδεολογικούς προσανατολισμούς (Σπουρδαλάκης 1988: 104-105). Αντ' αυτού ο λαϊκισμός με την προβολή και ταύτιση με χαρισματικούς ηγέτες και η ενεργοποίηση μανιχαϊστικού τύπου διλημάτων επισκίασαν την παραγωγή πραγματικής πολιτικής και ιδεολογίας (Mavrogordatos 1997: 19-20, Δεμερτζής 1990:81, Σπουρδαλάκης 1988: 31, Λυριντζής 1990: 57-58), τα οποία απευθύνονταν σε μια εν πολλοίς αμυντική πολιτική κουλτούρα που χαρακτήριζε τη μεταπολιτευτική ελληνική κοινωνία (Κατσούλης 1988: 37, Διαμαντούρος 2000: 54). Ταυτόχρονα, όμως, η κυριαρχία μιας χαρισματικής ηγεσίας και η παραμονή της στην εξουσία δεν είχε τις επιπτώσεις μόνο στην ατροφία της οργανωτικής δομής των κομμάτων, αλλά επεκτάθηκε και στη σχέση της εκτελεστικής εξουσίας προς τη νομοθετική με απτή συνέπεια την υποβάθμιση και περιφρόνηση του κοινοβουλίου ως νομοθετικού σώματος με την υποταγή όλων των αντιπροσώπων του κόμματος στη βούληση του αρχηγού και την πολιτική του αιφνιδιασμού και της μυστικότητας (Σπουρδαλάκης 1988: 32).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής πολιτικής με διαχρονική ισχύ από τη μεταπολεμική περίοδο ως την εποχή μας, το οποίο συνθέτει κοντά στα άλλα την ιδιαιτερότητα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού είναι η απουσία άμεσης εκπροσώπησης της αστικής τάξης στον κρατικό μηχανισμό. Αν και στη μετεμφυλιακή περίοδο η αστική τάξη διατηρούσε στενές σχέσεις με το κράτος είτε μέσω της χρηματοδότησης των κυριάρχων δεξιών κομμάτων, είτε μέσω της υποστήριξης του βασιλικού θεσμού το ελληνικό κεφάλαιο φαίνεται να εμπιστεύεται ακόμη την άσκηση της εξουσίας στους μικροαστούς. Η συμμετοχή του επιχειρηματικού κόσμου στα ψηφοδέλτια των κομμάτων ανέκαθεν αποτελούσε αμελητέα μειοψηφία (Mavrogordatos 1997: 12). Η συνέχιση αυτής της πρακτικής στα χρόνια που ακολούθησαν τη Μεταπολίτευση δε σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι ο επιχειρηματικός κόσμος της Ελλάδας έπαυσε να διατηρεί μια προνομιακή θέση στο κράτος. Το αντίθετο μάλιστα φαίνεται να συμβαίνει: το ελληνικό κράτος με ελάχιστες εξαιρέσεις αποτελεί τον προστάτη των οικονομικών συμφερόντων του ισχυρού επιχειρηματικού κεφαλαίου. Ο κρατικός προστατευτισμός αποδείχτηκε ο «φυσικός σύμμαχος» όλων των μη ανταγωνιστικών κοινωνικών στρωμάτων και δομών, τα συμφέροντα των οποίων θα περιφρουρήσει από τις πάντοτε απειλητικές και αυξανόμενες πιέσεις του μηχανισμού αγοράς και του διεθνούς συστήματος (Διαμαντούρος 2000: 54, Σωτηρόπουλος 1996: 136).

B. Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση του πολιτικού σχηματισμού μετά το τέλος της δικτατορίας θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε σε αδρές γραμμές στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που συνέθεταν τον ελληνικό σχηματισμό της Μεταπολίτευσης ώστε να αντιληφθούμε τους περιορισμούς που αυτός έθετε στο πολιτικό σύστημα σμιλεύοντας τα χαρακτηριστικά του σε συνδυασμό όχι μόνο με τα δάνεια των πολικών θεσμών του παρελθόντος, αλλά και με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ελληνική κοινωνία από το διεθνές περιβάλλον και τις συνέπειες που απορρέουν από την ανάγκη ενσωμάτωσης της χώρας στο διεθνές σύστημα. Η πίεση του εκσυγχρονισμού σε όλα τα πεδία –οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό- καθίσταται πρόδηλη περισσότερο από ποτέ. Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, στον πυρήνα με άλλα λόγια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και η απαγκίστρωση από την κηδεμονία των ΗΠΑ έθεσε νέους όρους και περιορισμούς στον τρόπο άσκησης όχι μόνο της οικονομικής πολιτικής, αλλά και της δημιουργίας και θεμελίωσης δημοκρατικών πολιτικών θεσμών (Διαμαντούρος 2000: 84-86).

Παρά το γεγονός ότι υπάρχει μια ευρύτερη συμφωνία που υπογραμμίζει την ανάγκη ριζικών μεταρρυθμίσεων προκειμένου η Ελλάδα να ανταπεξέλθει επιτυχώς στις πιέσεις του

διεθνούς συστήματος, οι οποίες θα επιτρέψουν συν τοις άλλοις μια πιο αποτελεσματική και κοινωνικά συμφέρουσα λειτουργία των θεσμών, εντούτοις οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές καθώς και οι μορφές συνείδησης που επικράτησαν δε φαίνεται να προωθούν ένα σχέδιο δράσης/μοντέλο ανάπτυξης που να εκπληρώνει τη θεσμική αυτονομία όχι μόνο της οικονομίας, αλλά και της πολιτικής και της κοινωνίας. Πολύ λιγότερο, δε, φαίνεται στον ορίζοντα η κινητοποίηση ενός φάσματος κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων για την υποστήριξη της πραγματοποίησης του με την έννοια ότι οι αναπτυξιακές –εκσυγχρονιστικές πιέσεις δεν αντιστοιχούν σε συλλογικά κοινωνικά συμφέροντα (Διαμαντούρος 2000: 78). Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν στον έντονα μικροαστικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας και στο γεγονός ότι μεγάλα τμήματα του ελληνικού πληθυσμού νομιμοποιούν πολιτικά διαδικασίες κατανομής προνομίων (Διαμαντούρος 2000: 80). Με άλλα λόγια, αυτό που θα διαπιστώσουμε είναι ότι η πολιτική συμπεριφορά των Ελλήνων εμποδίζει τις απαραίτητες αλλαγές σ' ολόκληρο το πλέγμα του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού βίου. Έτσι παρά την πρωτοφανή πολιτική κινητοποίηση που ακολούθησε την αλλαγή πολιτεύματος δεν κατέστη εφικτό να υλοποιηθεί μια εκ βάθρων αλλαγή του σκηνικού. Οι νέοι θεσμοί που δημιουργήθηκαν, πρωτίστως οι πολιτικοί, αναμφισβήτητα υπήρξαν σημαντικοί και σε μεγάλο βαθμό δημοκρατικοί, οι πιο δημοκρατικοί που είχε γνωρίσει η Ελλάδα στην πρόσφατη ιστορία της, γρήγορα, ωστόσο, αυτοί υπονομεύτηκαν κι έχασαν μεγάλο μέρος της εκσυγχρονιστικής δυναμικής τους.

Την αναζήτηση των απαρχών της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας θα τη συναντήσουμε στον τρόπο που επετεύχθη η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη στη μετεμφυλιακή περίοδο κατά την οποία έγιναν σοβαρές προσπάθειες αστικοποίησης και οικονομικής ανάπτυξης στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου ενσωμάτωσης. Η μετάβαση τμημάτων του πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα (κυρίως Αθήνα και Θεσσαλονίκη), είτε ενός πλεονάσματος στο εξωτερικό (Δυτ. Γερμανία) επέφερε αλλαγές στον τρόπο πολιτικής εκπροσώπησης και κοινωνικής κινητικότητας. Οι παραδοσιακές σχέσεις εκπροσώπησης – πολιτικής εξάρτησης από τον τοπικό πολιτευτή ατονούν. Καθώς οι αγροτικοί πληθυσμοί μετακινούνται στις πόλεις επιχειρούν να ενσωματωθούν στο αστικό γίνεσθαι συμμετέχοντας είτε στους δυναμικούς τομείς της οικονομίας που τότε ήταν οι οικοδομές κι ορισμένοι κλάδοι της μεταποίησης ενισχύοντας τις τάξεις του εργατικού δυναμικού, είτε στο δημόσιο τομέα, ενώ η πλειοψηφία απάρτιζε τις νέες στρατιές των μικροεπαγγελματιών κάθε είδους και διαμόρφωσε το νέο μικροαστικό πνεύμα. Το πνεύμα αυτό τροφοδοτούνταν από τις προσπάθειες πολλαπλασιασμού και διεύρυνσης των δίαυλων κοινωνικής

κινητικότητα (Κύρτσης 1988: 25, Μανρογκορδατος 1983: 50-51). Απόρροια αυτών των εξελίξεων ήταν η μαζικοποίηση της πολιτικής η οποία εκφράστηκε με την ευρεία υποστήριξη της Ένωσης Κέντρου όχι μόνο στα αστικά κέντρα, αλλά και στην επαρχία. Και μολονότι η Ένωση Κέντρου δεν απείχε από πελατειακού τύπου διευθετήσεις αιτημάτων, υπήρξε ο διάυλος για την έκφραση νέων αιτημάτων εκσυγχρονισμού κι εκδημοκρατισμού με έναν πρωτόφαντο για τα μέχρι τότε δεδομένα δυναμισμό (Κύρτσης 1988: 24, Σπουρδαλάκης 1988: 37-39), ενισχύοντας το όραμα της κοινωνικής κινητικότητας μέσω των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων και του κοινωνικού εκδημοκρατισμού, της απαλοιφής όλων των αντιδημοκρατικών μέτρων και θεσμών που εγκαθιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του εμφυλίου. Παρότι το ριζοσπαστικοποιημένο μαζικό κίνημα, που εκδηλώθηκε στις αρχές του '60, διακόπηκε με την επιβολή της δικτατορίας και την αντιδραστική αναδίπλωση του καθεστώτος στον περιορισμό της πολιτικής έκφρασης κι εκπροσώπησης, εκείνο έμελλε να εκδηλωθεί δυναμικά μετά την πτώση της (Βούλγαρης 2008: 56-59).

Όπως το αίτημα της κοινωνικής κινητικότητας δεν αναζήτησε μόνο την πολιτική του έκφραση κι ανάδειξη στον προγραμματικό λόγο της Ένωσης Κέντρου και της Ε.Δ.Α.. Οι μικροαστικές προσδοκίες κοινωνικής ανέλιξης φαίνεται να εκπληρώνονται από τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης που παρατηρούνται κατά την περίοδο 1955-1970. Η οικονομική μεγέθυνση της παραπάνω περιόδου και οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης του κατά κεφαλήν εισοδήματος των Ελλήνων εξέθρεψαν περαιτέρω τις προσδοκίες για κοινωνική κινητικότητα καθιστώντας τις ρεαλιστικές. Αλλά οι δυνατότητες που φαντασιώθηκαν τα νεοελληνικά μικροαστικά στρώματα δεν αντιστοιχούσαν στις υλικές δυνατότητες που παρείχε η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Ο χαρακτήρας και η δομή της έφτανε στα όρια των δυνατοτήτων που μπορούσε να προσφέρει το αναπτυξιακό μοντέλο. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70 άρχισαν να διαφαίνονται οι αρρυθμίες του εν λόγω μοντέλου και οι στρεβλώσεις που προκαλούσε στην οικονομία έχρηζαν την ανάγκη ριζικών μεταρρυθμίσεων θεμελιωμένων σε ένα νέο οικονομικό μοντέλο συμβατό με τις προκλήσεις του διεθνούς παράγοντα (Κύρτσης 1988: 25-26). Ο ασφυκτικός κρατικός παρεμβατισμός, η κλαδική διάρθρωση της μικροοικονομίας με την ύπαρξη μιας σεβαστής αριθμητικά ομάδας μικροεμπόρων, μικροβιοτεχνών και άλλων επαγγελματιών, που έδιναν τον τόνο στους οικονομικούς αγώνες, πλάι σε ευμεγέθεις επιχειρήσεις απέτρεπαν την ανάγκη οικονομικού εξορθολογισμού και τη χάραξη μιας μακροπρόθεσμης οικονομικής πολιτικής όλων των οργανωμένων φορέων είτε πρόκειται για επιχειρήσεις, είτε για εργατικά συνδικάτα με στρατηγικές οικονομικές προοπτικές και προσανατολισμούς (Κύρτσης 1988: 20-21).

Αυτό που μπορούμε να επισημάνουμε είναι ότι στις αρχές του '70 το μεταπολεμικό οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης είχε αρχίσει να δείχνει σημάδια κόπωσης και μελλοντικού αδιεξόδου. Ο κρατικός παρεμβατισμός είτε με τη μορφή των κρατικών επενδύσεων σε στρατηγικούς τομείς της οικονομίας (ενέργεια, μεταφορές, υποδομές), είτε με τη μορφή της ρύθμισης όλων των οικονομικών σχέσεων (π.χ. ενοικιοστάσιο), είτε με τη μορφή ενσωμάτωσης στην οικονομική ζωή με επιλεκτική μεταχείριση και απόδοση προνομίων (επαγγελματικές άδειες) με βάση τη νομιμοφροσύνη για την εξασφάλιση της πολιτικής νομιμοποίησης του μεταπολεμικού καθεστώτος της περιορισμένης δημοκρατίας είχε πια φτάσει στα όριά του.

Με εκρηκτικό πολλές φορές τρόπο ετίθεντο αιτήματα για βελτίωση των συνθηκών. Τώρα πια το αίτημα για κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη συνδυάστηκε με το αίτημα για πολιτική ανάπτυξη. Η απονομιμοποίηση της δικτατορίας και η πτώση της προδιαγράφηκε (πέρα από το φιάσκο στην Κύπρο) από την αδυναμία της για ακόμα πιο διευρυμένη ενσωμάτωση στο σύστημα. Η απονομιμοποίησή της πραγματοποιήθηκε από την αδυναμία της να ανταποκριθεί σ' αυτές ακριβώς τις προσδοκίες για κοινωνική κινητικότητα και οικονομική ενσωμάτωση των μικροαστικών στρωμάτων καθιστώντας σαφές με τον πιο έκδηλο τρόπο την ανάγκη για άνοιγμα του πολιτικού συστήματος στις μάζες. Ο οικονομικοκοινωνικός και πολιτικός εκσυγχρονισμός όφειλε τώρα πια να συμβαδίσει με τον πολιτικό εκσυγχρονισμό. Ωστόσο, τόσο ο οικονομικός, όσο και ο πολιτικός εκσυγχρονισμός επέκειτο στις αναγκαιότητες και στους περιορισμούς που έθετε ο κοινωνικός σχηματισμός και οι προγενέστερες δομές. Ο θεσμικός ορθολογισμός της οικονομικής και πολιτικής ζωής με τη σύστοιχη αυτονόμησή τους δεν επετράπη πλήρως εξαιτίας της απροθυμίας της ελληνικής κοινωνίας για οικοδόμηση θεσμών (Δεμερτζής 1990: 81, Σωτηρόπουλος 1996: 136-138). Από τη στιγμή που οι δείκτες οικονομικής μεγέθυνσης περιορίζονταν -βοηθούσης και της οικονομικής κρίσης του διεθνούς συστήματος – το όραμα της άτυπης κοινωνικής κινητικότητας φαινόταν να εξασθενίζει και να περιορίζεται για το λιγότερο ευνοημένο τμήμα αυτών των στρωμάτων. Η πίεση προς το κράτος να αναλάβει όλο και περισσότερες λειτουργίες που θα εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή των διαμορφούμενων σχέσεων στην οποία στηρίζεται η υπόσταση των μεσοστρωμάτων γίνεται ολοένα και πιο φορτική. Κάτω από τέτοιες συνθήκες η διαχείριση της εξουσίας γίνεται δυνατή στο βαθμό που επιτυγχάνονται συμβιβασμοί σ' ένα ιδιαίτερα σύνθετο πλέγμα αντικρουόμενων συμφερόντων. Η συναίνεση για την προώθηση κοινών στόχων καθίσταται μια εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση ακόμα και στις περιπτώσεις που υφίστανται ταξικά προσδιορισμένες συμμαχίες κοινωνικών ομάδων. Οι πιο επιθετικοί εκπρόσωποι των μικρών κατά κόρον

συμφερόντων επιδιώκουν την εξασφάλιση των δικών τους επιδιώξεων αδιαφορώντας για ζητήματα κοινωνικής συναίνεσης και ταξικής αλληλεγγύης –πόσω μάλλον που στην ελληνική περίπτωση τα μικροσυμφέροντα εμφανίζονται ιδιαίτερος κατακερματισμένα (Σωτηρόπουλος 1996: 131-132).

Σ' αυτό που συμφωνούν όλοι είναι η με κάθε τρόπο αντίσταση στη διαμόρφωση κανόνων και θεσμικών πλαισίων με μακροπρόθεσμη ισχύ τα οποία θα μπορούσαν να συμβάλλουν στο διακανονισμό των μεταξύ τους σχέσεων και στην επίτευξη μιας κοινωνικής συναίνεσης που να εδράζεται στην επίλυση των κοινωνικών συγκρούσεων μέσα από την ιδεολογική – πολιτική αντιπαράθεση και σύνθεση των διαφορών. Κι αυτό γιατί ο οποιοσδήποτε οικονομικός και πολιτικός ορθολογισμός και διακανονισμός των σχέσεων αντίκειται στη λογική της ευκαιριακής απόσπασης προνομίων από το κράτος και της άτυπης κοινωνικής κινητικότητας. Τα μικροαστικά στρώματα, ήδη από τα μεταπολεμικά χρόνια, σπάνια βλέπουν το κράτος ως πλαίσιο που εξασφαλίζει την επούλωση των μειονεκτημάτων που μπορεί να προκύψουν από τους κοινωνικούς και οικονομικούς ανταγωνισμούς της αγοράς. Βλέπουν το κράτος ως πεδίο ανταγωνισμών, ως ένα μηχανισμό που όποιος τον αλώσει θα πετύχει άμεση πρόσβαση στα προνόμια που επιδιώκει (Κύρτσης 1988: 27-28, Δεμερτζής 1990: 85).

Η απουσία ισχυρών θεσμών αυτονόμησης των επιμέρους σφαιρών της οικονομίας-κοινωνίας- πολιτικής είχε πολλαπλές επιπτώσεις σε ολόκληρο το φάσμα της διαμόρφωσης κι εξέλιξης των πολιτικών κομμάτων. Η ίδρυση των νεόκοπων πολιτικών κομμάτων στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης ανέδειξε τις εγγενείς αδυναμίες τους και τους περιορισμούς που αυτά υπόκεινται. Οι περιορισμοί αυτοί είχαν να κάνουν με την κυριαρχία παλαιότερων ισχυρών θεσμικών πλαισίων και διαδικασιών από τις οποίες τα νέα κόμματα δεν κατάφεραν να χειραφετηθούν επαρκώς χαράσσοντας τη δική τους αυτόνομη πορεία. Ο προϋπάρχον κοινωνικός σχηματισμός αποτέλεσε σ' αυτή την περίπτωση ανασταλτικό παράγοντα είτε με τη μορφή της κυρίαρχης πολιτικής κουλτούρας είτε με τη μορφή των τρόπων ενσωμάτωσης της κοινωνίας στο πολιτικό σύστημα. Η παρουσία μιας κατακερματισμένης μικροαστικής κοινωνίας κυρίαρχης όχι μόνο χάρη στην αριθμητική υπεροχή της, αλλά πρωτίστως χάρη στην ιδεολογική ηγεμονία της εντείνει, αν όχι προσανατολίζει τον κομματικό σχηματισμό στην ανάπτυξη του πολυσυλλεκτισμού (Σπουρδαλάκης 1988: 25). Η προγραμματική ασάφεια των πολιτικών κομμάτων και η ταυτόχρονη απροθυμία ή και αδιαφορία για την ανάπτυξη συνεκτικών πολιτικών ιδεολογιών που θα θέσουν στόχους και στρατηγικές μακροπρόθεσμης οικονομικής

ανάπτυξης παγιώνεται. Κάθε αναφορά σε συγκεκριμένους στόχους μπορεί να θέσει σε κίνδυνο της εκλεπτυσμένες τακτικές της πολυσυλλεκτικής πολιτικής κινητοποίησης και γι' αυτό πρέπει να αποφευχθεί. Όσο μεγαλύτερη μάλιστα είναι η διαφοροποίηση των συμφερόντων στο τμήμα των ψηφοφόρων που ελπίζει να κινητοποιήσει ένα κόμμα, τόσο πιο έντονη είναι η ανάγκη ανάπτυξης ενός πολιτικού λόγου απολιτικού που κάνει εγκλήσεις στα θεμελιώδη συστατικά της προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας των υποκειμένων στα οποία απευθύνεται (Κύρτσης 1988: 29, Σπουρδαλάκης 1988: 112).

Το έθνος, η οικογένεια, η ανασφάλεια που γεννά η απώλεια κοινωνικού κύρους, ο αγώνας για την κοινωνική καταξίωση του ατόμου συνθέτουν τον πολιτικό λόγο των πρώτων χρόνων της μεταπολιτευτικής περιόδου. Η ταύτιση με ένα κόμμα δομείται παράλληλα με τάσεις αποπολιτικοποίησης της πολιτικής εφόσον κινητοποιούν το εκλογικό σώμα με ένα ισοπεδωτικό και αδιαφοροποίητο τρόπο (Pappas 1999: 206, Σπουρδαλάκης 1988: 115). Αυτό που διακρίνει τον κομματικό ανταγωνισμό είναι η συνεχής μετάθεση από τα πραγματικά προβλήματα πολιτικής και οικονομικής φύσης που πρέπει να αντιμετωπιστούν με προτάσεις ενσωματωμένες στον προγραμματικό λόγο των κομμάτων σε αποπολιτικοποιημένες απλουστευτικές και λαϊκιστικές στην εφορά τους εγκλήσεις μανιχαϊστικού τύπου. Με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο τα πολιτικά κόμματα συμπαρασύρονται στην υιοθέτηση ενός εθνοκεντρικού λαϊκιστικού λόγου, μιας υπεραπλουστευτικής ιδεολογίας που όχι μόνο αποκρύπτει τα πραγματικά προβλήματα, τις πραγματικές αιτίες και τους φορείς των κοινωνικών συγκρούσεων, αλλά αφήνει το πεδίο ελεύθερο προς τις ατομικές και συχνά συντεχνιακές διεκδικήσεις χάρη στις οποίες καθίσταται εφικτή η κοινωνική κινητικότητα με ικανοποίηση των βραχυπρόθεσμων συμφερόντων (Δεμερτζής 1990: 80). Στον αγώνα για εκλογική επικράτηση καμιά κοινοβουλευτική εκπροσώπηση δεν καθίσταται δυνατή, αν δεν καταφέρει να αποσπάσει την υποστήριξη ενός σημαντικού τμήματος αυτών των συμφερόντων (Κύρτσης 1988: 30-31).

Όμως, ο νέος κομματικός σχηματισμός υπόκειται εκτός των άλλων περιορισμών και στην πρόκληση που θέτει ο τρόπος ενσωμάτωσης της κοινωνίας στο πολιτικό σύστημα. Η κληρονομιά του παρελθόντος σε συνάφεια με τον υφιστάμενο κοινωνικό σχηματισμό επηρέασαν αποφασιστικά τον τρόπο ένταξης των κοινωνικών στρωμάτων στην πολιτική. Αν και είναι γεγονός ότι η αστικοποίηση του πληθυσμού συνέβαλε στη μείωση της σημασίας του τοπικού παράγοντα στην πολιτική εκπροσώπηση κι ενσωμάτωση και υπονόμωσε τις σχέσεις πολιτικής πατρωνίας ανάμεσα στο βουλευτή και τους ψηφοφόρους του ήδη από τη

δεκαετία του '60 συνεχίστηκε ως τάση να υφίσταται και μετά το τέλος της δικτατορίας. Τα νέα πολιτικά κόμματα που δημιουργήθηκαν, παρότι ανανέωσαν θεαματικά το πολιτικό προσωπικό τους, παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό δέσμια των πολιτικών φυσιognωμιών του παρελθόντος. Δεν είναι μόνο οι αρχηγοί τους που αποτελούσαν ηγετικές ή γνωρίμες φυσιognωμίες της προδικτατορικής εποχής, καθώς επρόκειτο για σημαίνοντα στελέχη της Ένωσης Κέντρου ή της ΕΡΕ, τα οποία ενσωματώθηκαν τους νέους κομματικούς σχηματισμούς διατηρώντας μια ιδιαίτερη βαρύτητα (Παππάς 2006: 68, Αλεξάκης 2001: 54-56), όπως θα διαπιστώσουμε στις επόμενες ενότητες του πονήματος, όταν θα εξετάσουμε διεξοδικότερα τον κομματικό μετασχηματισμό, η ανανέωση της πολιτικής ζωής με τη δημιουργία νέων κομματικών μορφωμάτων και την εμφάνιση νέου πολιτικού προσωπικού υπήρξε ποιοτικά περιορισμένη. Τα νέα κομματικά στελέχη της Ν.Δ αφορούσαν πολιτευτές που είτε διατηρούσαν ισχυρούς τοπικούς δεσμούς με τις κοινωνίες καταγωγής τους, είτε κληροδότησαν την πολιτική πελατεία τους σε συγγενικά τους πρόσωπα. Στην περίπτωση δε του ΠΑΣΟΚ η ομάδα των παλαιοκομματικών η οποία προερχόταν στην πλειοψηφία της από το κέντρο στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στα πελατειακά δίκτυα που είχε αναπτύξει κατά την προδικτατορική περίοδο. Και παρά το γεγονός ότι στο ΠΑΣΟΚ βρήκαν την πολιτική τους στέγαση ποικίλες ομάδες που είχαν αναπτύξει πολιτική δράση την περίοδο της δικτατορίας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, η συμβολή της ομάδας των παλαιοκομματικών στη συγκρότηση του νέου κομματικού μορφώματος υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική με πολιτικούς όρους. Η εκλογική τους δυνατότητα, οι ψήφοι που προσμετρούσαν στο κόμμα τους διαφοροποιούσαν από τους υπόλοιπους κομματικούς «συναγωνιστές» τους (Σπουρδαλάκης 1988: 86).

Όμως, αυτή η σχέση των παλαιοκομματικών στελεχών του ΠΑΣΟΚ και των πολιτικών τζακιών της Ν.Δ με τα πελατειακά δίκτυα και η πρόσδεσή τους σε τακτικές αυτού του τύπου ενσωμάτωσης τα ώθησε να συμπλεύσουν και να ταυτιστούν ως ένα βαθμό με τα παλιά και τα νέα μικροαστικά συμφέροντα. Η υπονόμηση της δύναμής τους δε σημαίνει μόνο ότι ένας αριθμός παλαιών πολιτικών μπορεί να χάσει τη βουλευτική του ιδιότητα, αλλά πρωτίστως ότι θα πληγούν τα συμφέροντα των κοινωνικών στρωμάτων που βασίζουν την κοινωνική αναπαραγωγή τους στη μικρή ιδιοκτησία, τις άπειρες μικρές –πολλές φορές παρασιτικές– επιχειρήσεις και τα ιδιαίτερα προνόμια που μπορούν να αποσπάσουν από το κράτος σε ατομικό ή συντεχνιακό επίπεδο (Σπουρδαλάκης 1988: 345).

Η απανταχού παρούσα μικροαστική λογική μπόρεσε να διαβρώσει τη ριζοσπαστικότητα του μαζικού μεταπολιτευτικού κινήματος ωθώντας το σε παλινδρομήσεις παραδοσιακών

μορφών ενσωμάτωσης με νέο πια πρόσωπο. Το άνοιγμα προς τις μάζες ανέτρεψε τις διαπροσωπικές σχέσεις ανάμεσα στον τοπικό βουλευτή και τους ψηφοφόρους του, οι οποίες αντικαταστάθηκαν από την κομματική ευνοιοκρατία και από ένα κομματικό σύστημα πελατείας (Δεμερτζής 1990: 79, Λυριντζής 1984: 163) στο οποίο σημειωτέον ότι τα υποκείμενα συνεχίζουν να εγκαλούνται ως πρόσωπα. Στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ τα προβλήματα που ανέκυψαν από τις αδυναμίες της οργανωτικής δομής βρήκαν διέξοδο στους κομματικούς διορισμούς στην κρατική μηχανή επιτυγχάνοντας την κομματική ισορροπία των αντιφατικών και συχνά συγκρουόμενων ομάδων που συνέθεταν το Κίνημα εξασφαλίζοντας μια κομματική συναίνεση που άφηνε όλες τις ομάδες ικανοποιημένες (Σπουρδαλάκης 1988: 314-315, Χαραλάμπης 1988: 68). Για τη Ν.Δ ο προσωποπαγής χαρακτήρας των πελατειακών σχέσεων πολιτικής πατρωνίας συνέχιζε να διαδραματίζει τον ισχυρότερο παράγοντα πολιτικής ενσωμάτωσης, καθώς παρουσίαζε αξιοσημείωτη καθυστέρηση στην ανάπτυξη οργανωτικής δομής (Αλεξάκης 2001: 99-100).

Τα νέα λοιπόν πολιτικά μορφώματα που προέκυψαν τα πρώτα χρόνια της αποκατάστασης της δημοκρατίας όφειλαν να αναμετρηθούν με ισχυρές προκλήσεις που προέρχονταν από τις αδράνειες του παρελθόντος, όπου ο κρατικός παρεμβατισμός και η επιλεκτική μεταχείριση στα άτομα και στις συντεχνίες είχε βαρύνουσα σημασία καθώς σχετιζόταν με την κοινωνική κινητικότητα των μικροαστικοποιημένων στρωμάτων. Πίσω από μια λανθάνουσα κοινοτιστικού τύπου αλληλεγγύη και αξίωση για κοινωνική ισότητα κρύβονταν αποκλινόμενα μεταξύ τους κλαδικά ή άλλα συμφέροντα, τα οποία έρχονταν σε κατάφωρη αντίθεση με οποιαδήποτε προσπάθεια εξορθολογισμού που θα προήγαγε την πραγματική ισότητα μέσα από την ελευθερία των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων που διασφαλίζει ο νόμος (Λίποβατς 1988: 91-92, Κύρτσης 1988: 30-31, Σωτηρόπουλος 1996: 142). Η προνομιακή μεταχείριση, η εξυπηρέτηση των ατομικών, ομαδικών, οικογενειακών και συντεχνιακών αιτημάτων, αδιάφορο αν είναι δίκαιη ή άνιση, αποτελεί την πεμπτουσία της πολιτικής κινητοποίησης την οποία έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι πολιτικοί ηγέτες και τα κομματικά στελέχη. Το ζητούμενο θα ήταν ο επαναπροσδιορισμός της πολιτικής νομιμοποίησης, η οποία δεν θα έπρεπε να εξαρτάται από την ικανοποίηση βραχυπρόθεσμων μικροσυμφερόντων, αλλά από την αντιμετώπιση των μακροπρόθεσμων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας μέσω ενός αναπτυξιακού ορθολογισμού. Η απόσπαση της νομιμοποίησης και οι συναινετικές διαδικασίες δεν θα έπρεπε να είναι το αποτέλεσμα της προσαρμογής της πολιτικής δράσης στις ανομικές τάσεις των ποικίλων αποκλινόντων κλαδικών ή άλλων συμφερόντων (Κύρτσης 1988:30-31), αλλά το αποτέλεσμα του εξορθολογισμού της οικονομίας και της πολιτικής με τη δημιουργία καλά οργανωμένων

πολιτικών κομμάτων, ικανών να εκπροσωπήσουν συλλογικά συμφέροντα ευμεγεθών κοινωνικών ομάδων με συλλογική συνείδηση κατά τη διεκδίκηση των συμφερόντων.

Η εξέταση του κομματικού συστήματος κατά τη διάρκεια της Γ' ελληνικής δημοκρατίας θα μας αποκαλύψει τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι πολιτικοί θεσμοί απάντησαν στις προκλήσεις μιας σύνθετης συγκυρίας στην οποία ενυπήρχε η προσδοκία για βαθιές τομές στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή, καθώς επίσης και η ισχυρή επίδραση των προϋπαρχουσών δομών. Για την ορθότερη περιγραφή κι ανάλυση του φαινομένου προκρίνουμε τη διάκριση του σε δύο μεγάλες περιόδους. Η πρώτη περίοδος αφορά τη Μεταπολίτευση έως το 1990 και περιλαμβάνει την ίδρυση των πρώτων πολιτικών κομμάτων, την κοινοβουλευτική επιβίωση κάποιων παλαιότερων εξ αυτών και την αντίστοιχη συρρίκνωση ή και εξαφάνιση άλλων, τις προκλήσεις που συνάντησαν αυτά από τις έκτακτες συνθήκες που επικράτησαν μετά την πτώση της δικτατορίας, τους περιορισμούς που δέχτηκαν από την ύπαρξη του παλαιότερου θεσμικού πλαισίου άρθρωσης του πολιτικού και κοινωνικού πεδίου και τις απαντήσεις που αυτά έδωσαν προσαρμόζοντας τη δράση τους σ' αυτές.

Η δεύτερη περίοδος καλύπτει το χρονικό διάστημα από το 1990 έως το 2008. Σ' αυτή τη διευρυμένη χρονική περίοδο ο κομματικός μετασχηματισμός υφίσταται αξιοσημείωτες μεταβολές. Ιστορικής σημασίας γεγονότα του διεθνούς περιβάλλοντος επιδρούν καθοριστικά στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα. Η πτώση των ανατολικών καθεστώτων το 1989 απελευθέρωσε τις δυνάμεις και τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης. Η ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων και η ραγδαία αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος σε παγκόσμια κλίμακα άλλαξε τους προσανατολισμούς των εθνών –κρατών και τα έκανε πιο εξαρτημένα από τις πιέσεις των αγορών. Υπό το βάρος των διεθνών εξελίξεων τα κράτη αλλά και οι ενδιάμεσοι θεσμοί τους επέκειντο σε αλλαγές όσον αφορά τις ιδεολογίες, τις στάσεις και τις προτιμήσεις, αλλά και σε επαναπροσδιορισμό των στόχων της πολιτικής δράσης. Άτομα ως φορείς ιδεών, στάσεων και συμφερόντων και θεσμοί καλούνται να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα που δημιουργήσε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Για την Ελλάδα αυτό που στην ουσία σήμανε το 1990 ήταν η δρομολόγηση εξελίξεων στο τρίπτυχο οικονομία- πολιτική –κοινωνία. Οι ταχείες διεργασίες της παγκοσμιοποίησης απλά επιτάχυναν την αλλαγή παραδείγματος (Hall 1993) στις εν λόγω σχέσεις ολοκληρώνοντας τη

μετάβαση από το κεϋνσιανό μοντέλο ανάπτυξης στην αποδοχή και υιοθέτηση ενός φιλελεύθερου ανταγωνιστικού μοντέλου. Έτσι από τον κρατικό παρεμβατισμό και το κοινωνικό κράτος η αλλαγή παραδείγματος σηματοδότησε την αμφισβήτηση της κρατικής παντοδυναμίας, την αποδοχή των κανόνων της αγοράς στην οικονομία και την οργάνωση της κοινωνίας (Βούλγαρης 2008: 82). Ήταν αδύνατο για την Ελλάδα να μην επηρεαστεί από τις διεθνείς εξελίξεις. Τούτο συνέβη με μια χρονική υστέρηση. Ήδη όμως από τα μέσα της δεκαετίας του '80 παρατηρούνται οι πρώτες αλλαγές στην ιδεολογία και πολιτική κουλτούρα οι οποίες θα αρχίσουν να μορφοποιούνται και να συγκροτούνται σε συνεκτικότερο προγραμματικό λόγο στις αρχές του '90. Ακολουθώντας, το κομματικό σύστημα μετασχηματίζεται ανταποκρινόμενο στις οικονομικές και κοινωνικές προκλήσεις που δέχεται από εξωτερικούς παράγοντες όπως η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η κυριαρχία των διεθνών αγορών, το μεταναστευτικό, όσο και από εσωτερικούς παράγοντες όπως η ανάγκη εξορθολογισμού –εκσυγχρονισμού όλων των πτυχών της δημόσιας ζωής. Το χρονικό αυτό διάστημα αναδεικνύεται ως η περίοδος ωρίμανσης των ασυμμετριών και αντιφάσεων του παρελθόντος. Είναι η περίοδος που σχετίζεται με εκδηλώσεις που τώρα πια εκλαμβάνονται και εσωτερικεύονται από την κοινωνία ως φαινόμενα διαφθοράς.

Γ. Η αποκατάσταση της Δημοκρατίας και η ανάγκη εκδημοκρατισμού

Η κατάρρευση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών μετά το ατυχές πραξικόπημα στην Κύπρο και οι δραματικές εξελίξεις που ακολούθησαν στη Μεγαλόνησο αποτέλεσαν την αφετηρία για αποφασιστικές αλλαγές στο πολιτειακό. Η Μεταπολίτευση σήμανε την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών με την επιστροφή του στρατού στους στρατώνες και την κατάργηση με δημοψήφισμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας (Βούλγαρης 2008: 71-73). Η ομαλή κι επιτυχής συνάμα μετάβαση από ένα δεσποτισμό χωρίς λαϊκή βάση σε μία αντιπροσωπευτική δημοκρατία θα ήταν αδιανόητη χωρίς τη χαρισματική προσωπικότητα και τις εξαιρετικές πολιτικές ικανότητες του Κωνσταντίνου Καραμανλή (Βούλγαρης 2008: 73-78, Αλεξάκης 2001: 28). Οι συνθήκες έκτακτης ανάγκης επέβαλαν τη γρήγορη θεσμοποίηση και νομιμοποίηση του νέου καθεστώτος μέσω της διαδικασίας των εθνικών εκλογών. Ο ίδιος ο Καραμανλής ανακοίνωσε ότι θα έπαιρνε μέρος στις ερχόμενες βουλευτικές εκλογές ως επικεφαλής ενός νεοϊδρυθέντος κόμματος που το ονόμασε Νέα Δημοκρατία και το οποίο παρουσιαζόταν ως μια πιο φιλελεύθερη εκδοχή της προδικτατορικής ΕΡΕ της οποίας ο ίδιος υπήρξε αρχηγός (και ιδρυτής) (Αλεξάκης 2001: 29).

Στις πρώτες βουλευτικές εκλογές της Μεταπολίτευσης εκτός από τη Νέα Δημοκρατία θα εκπροσωπούνταν και η προδικτατορική Ένωση Κέντρου του Γ. Παπανδρέου (ο οποίος είχε

εν τω μεταξύ πεθάνει το 1968) από τον Γ. Μαύρο με μερικές εξέχουσες προσωπικότητες φιλελεύθερης πολιτικής προέλευσης και αντιχουντικής δράσης με την ονομασία Ένωση Κέντρου/Νέες Δυνάμεις (ΕΚ/ΝΔ). Ταυτόχρονα ένα νέο πολιτικό μόρφωμα έκανε την εμφάνισή του τοποθετούμενο αριστερότερα στο πολιτικό φάσμα, το ΠΑΣΟΚ ως ένα προσωπικό -σε ό,τι αφορά τα πολιτικά στελέχη του, την οργάνωση και την ιδεολογία του- δημιούργημα του Α. Παπανδρέου. Η αριστερά εκφραζόταν από μια εκλογική συμμαχία τριών κομμάτων της προδικτατορικής ΕΔΑ, του νόμιμου πλέον ΚΚΕ και του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος Εσωτερικού, το οποίο σχηματίστηκε το 1968 μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ λόγω εσωκομματικών διαφωνιών. Η άκρα δεξιά, τέλος, εκπροσωπούταν από την Εθνική Δημοκρατική Ένωση (ΕΔΕ), η οποία αντιπροσώπευε όλα εκείνα τα αμετανόητα αντιδραστικά στοιχεία που επιθυμούσαν την παλινόρθωση του status quo ante (Αλεξάκης 2001: 29-30).

Στις πρώτες ελεύθερες κι έντιμες εκλογές που έγιναν στη Μεταδικτατορική Ελλάδα κατάφεραν να εκπροσωπηθούν σε διαφορετική αναλογία όλοι σχεδόν οι προαναφερθέντες κομματικοί σχηματισμοί πλην της άκρας δεξιάς (ΕΔΕ). Στην πραγματικότητα οι εκλογές αυτές κερδήθηκαν από τον Κ. Καραμανλή ως μια δημοψηφισματικού τύπου εντολή για την εδραίωση, τη θεσμοποίηση και τη νομιμοποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος καθεαυτό. Ο ίδιος εμφανιζόταν ως εγγυητής της νεογέννητης δημοκρατίας προβάλλοντας μεσσιανικά χαρακτηριστικά ηγέτη (Βούλγαρης 2008: 83, Αλεξάκης 2001: 31), τα οποία θα προσπαθήσουν να εγκαινιάσουν ένα πολιτικό στυλ που εξέχουσα θέση κατείχε η προσωπικότητα του κομματικού αρχηγού.

Μετά δε την οριστική ρύθμιση του πολιτειακού με δημοψήφισμα ο Καραμανλής προχώρησε στην επεξεργασία και ψήφιση ενός νέου Συντάγματος. Το Σύνταγμα του '75 αποτελεί το θεσμικό απότοκο του ίδιου του ιδρυτή της Ν.Δ, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι παρατηρήσεις –ενστάσεις της αντιπολίτευσης. Η λογική που διέπει το Σύνταγμα του '75 ήταν η εξασφάλιση της σταθερότητας και της ομαλής λειτουργίας του νεοπαγούς πολιτικού συστήματος, γι' αυτό το λόγο η διάκριση εξουσιών έκλινε υπέρ της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής και δικαστικής (Αλεξάκης 2001: 36). Ωστόσο, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι η υποβάθμιση του ρόλου του κοινοβουλίου αποτελούσε κληρονομιά του παρελθόντος (Σπουρδαλάκης 1988: 32). Η διαφορά έγκειται ότι η εκτελεστική εξουσία εκλογικά νομιμοποιημένη ασκεί την πολιτική εξουσία χωρίς πια τη συνδρομή των δύο άλλων εξωθεσμικών πυλώνων του παρελθόντος, του στρατού και των ανακτόρων όντας πλέον αυτοαναφορική (Βούλγαρης 2008: 152).

Κεφάλαιο Τρίτο: Η εξέλιξη των κυρίαρχων κομμάτων 1974-1990

Α. Ανασύνταξη της Συντηρητικής Παράταξης. Ίδρυση και μετασχηματισμός της Νέας Δημοκρατίας (1974-1990)

Στις 28 Σεπτεμβρίου ο Κ. Καραμανλής ίδρυσε ένα καινούριο πολιτικό κόμμα με πολυσυλλεκτικά χαρακτηριστικά το οποίο ονόμασε Νέα Δημοκρατία. Ο ίδιος ο ιδρυτής της θεωρούσε τη ΝΔ μια αδέσμευτη εθνική παράταξη «πέρα κι επάνω από τις παραπλανητικές ετικέτες της Δεξιάς, του Κέντρου και της Αριστεράς», η οποία θα αντιμετώπιζε τα προβλήματα της χώρας με μοναδικό κριτήριο τα συμφέροντα του έθνους και του λαού (Αλεξάκης 2001: 41). Σκοπίμως, δε, ο ιδρυτής απέφυγε να προσδώσει στο νέο πολιτικό μόρφωμα την προσωινυμία «κόμμα» προσπαθώντας να υπερκεράσει κάθε διευκρίνιση σε σχέση με την πολιτική πλατφόρμα της ΝΔ συσκοτίζοντας την ιδεολογική ταυτότητα του νέου κομματικού σχηματισμού. Ωστόσο, μια προσεχτικότερη ματιά στη σύνθεση του πολιτικού προσωπικού είναι αποκαλυπτική των ρήξεων –συνεχειών της ΝΔ με την προδικτατορική ΕΡΕ.

Τούτων δοθέντων, η ΝΔ τουλάχιστον στο ξεκίνημά της εμφάνιζε κάποια χαρακτηριστικά που προέρχονταν από την ΕΡΕ. Η απουσία οποιασδήποτε κομματικής οργάνωσης κι εσωκομματικής δομής, αλλά και η ιδεολογική ασάφεια αποτελούν με μια πρώτη ματιά τα κληροδοτήματα του πολιτικού παρελθόντος. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ήταν δύσκολο κάτω από τις έκτακτες συνθήκες- με τη μορφή του ακαριαίου- που επικράτησαν μετά την πτώση της δικτατορίας να δώσει προτεραιότητα ο αρχηγός της στη δημιουργία μιας εσωκομματικής δομής που να θυμίζει αντίστοιχη κόμματος μαζών. Επιπλέον, τα συντηρητικά κόμματα κατά παράδοση εμφανίζονταν απρόθυμα να υιοθετήσουν οργανωτικές δομές κόμματος μαζών, το έκαναν δε μετά από την πίεση και την εκλογική επιτυχία των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων (Αλεξάκης 2001: 167-168). Πάντως η ΝΔ άργησε πάρα πολύ να αναπτύξει μια καλά δομημένη εσωκομματική οργάνωση ή να προχωρήσει στην επεξεργασία συγκεκριμένων ιδεολογικών αρχών για το τι πρεσβεύει. Το έκανε μετά την ήττα της στις εκλογές του 1981, όταν για πρώτη φορά στη μεταπολεμική ιστορία της βρέθηκε στην αντιπολίτευση, περισσότερο επειδή αντιλήφθηκε ότι αν δεν προχωρήσει την εσωκομματική δομή της, πολύ δύσκολα θα κατάφερνε να αναμετρηθεί εκλογικά με τον βασικό αντίπαλό της, το ΠΑΣΟΚ.

Με βάση τις παραπάνω επισημάνσεις, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ΝΔ τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυσή της θύμιζε περισσότερο κόμμα στελεχών, το οποίο σταδιακά και κάτω από την πίεση των εξελίξεων μετασχηματίστηκε σε κόμμα που διατηρούσε –

τουλάχιστον εξωτερικά- την τυπική οργανωτική μορφή ενός κόμματος μαζών. Γιατί στην ουσία ποτέ δεν έπαψε να διατηρεί το χαρακτήρα μιας ομάδας αρχηγών κι επαγγελματιών πολιτικών με συνεκτικό ιστό τη νομή της εξουσίας παρά έναν θεσμοποιημένο μηχανισμό πολιτικής ενσωμάτωσης των συντηρητικών δυνάμεων (Loulis 1981: 72, Αλεξάκης 2001: 412-413, Mavrogordatos 1983: 7-8).

Εν τη γενέσει της, λοιπόν, η ΝΔ υπήρξε ένα αρχηγικό κόμμα στο οποίο η φυσιγνωμία και η προσωπικότητα του ιδρυτή της έπαιζε αποφασιστικό ρόλο. Το κύρος που απολάμβανε ο Κ. Καραμανλής εντός του κόμματός του ήταν αναμφισβήτητο, ενώ ταίριαζε απόλυτα με τον πατερναλιστικό συγκεντρωτικό μοντέλο στην άσκηση της πολιτικής (Pappas 1999: 30-31). Ο μεσσιανισμός, τον οποίο ενστερνιζόταν και πρόβαλλε χωρίς αμφιβολία, στιγμάτισε τη ΝΔ στα πρώτα κοινοβουλευτικά της βήματα. Η φυσιγνωμία του Κ. Καραμανλή παρά την προσφορά της στην αποκατάσταση κι εδραίωση της δημοκρατίας είχε αμφιλεγόμενα αποτελέσματα για το κόμμα του. Η απροθυμία για εσωκομματική δομή κι οργάνωση σε συνάφεια με την παραμέληση της ιδεολογικής ανάπτυξης και τη δημιουργία μιας ιδεολογικής πλατφόρμας της συντηρητικής παράταξης, έξω από το πλαίσιο των αποπολιτικοποιημένων ιδεολογιών του έθνους και του εθνικού ιδανικού, ενέτεινε την ιδεολογική ασάφεια καθώς παραγνώριζε την ταξική σύνθεση της κοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυε τον πατερναλισμό με τη μορφή της αφειδούς κρατικής παρέμβασης και τον συγκεντρωτισμό των εξουσιών στο πρόσωπό του (Loulis 1981: 19, Αλεξάκης 2001: 236 και 244-245).

Ωστόσο, θα ήταν λάθος να εκτιμήσουμε ότι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Κ. Καραμανλή ως αρχηγού της ΝΔ παρέμεναν αναλλοίωτα ήδη από την εποχή που ήταν αρχηγός της ΕΡΕ. Τα γνωρίσματα της αυταρχικότητας, πατερναλισμού και μεσσιανισμού που καθίστανται διακριτά στη μεταπολιτευτική περίοδο εμφανίζουν μια διαφορά: ο σύγχρονος Καραμανλής επιθυμούσε οι δημοκρατικοί θεσμοί της χώρας να λειτουργούν ανεμπόδια και σωστά, όπως συνέβαινε και στις άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Επιθυμούσε να θεμελιώσει μια πραγματικά υγιή δημοκρατία, κι όχι έναν τύποις κοινοβουλευτικό, αστυνομευόμενο αυταρχισμό σαν αυτόν που δοκίμασε η χώρα κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο. Προς επίτευξη αυτού του στόχου διοχέτευσε όλες τις προσπάθειες του στην ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ και στην επιβίωση της ΝΔ μετά την αποχώρησή του από την ηγεσία της.

Η συμπόρευση του ελληνικού κοινοβουλευτισμού και η πρόσδεση του στην ασπίδα του ευρωπαϊκού τόξου αποτελούσε μία κορυφαία σε επίπεδο ελίτ επιλογή. Όμως δεν ήταν από

μόνη της αρκετή. Χρειαζόταν και η εσωτερική υπέρβαση με τη δημιουργία πολιτικών κομμάτων με ισχυρή θεσμική πλαισίωση, με οργανωτική δομή και συνεκτικό προγραμματικό λόγο που θα ξεπερνούσε τον παραδοσιακό τρόπο άσκησης της κομματικής εξουσίας, ο οποίος επαναπαυόταν στη χαρισματική προσωπικότητα του ηγέτη και στις ικανότητες της εκάστοτε ηγεσίας. Η σκόπιμη ή όχι παράληψη αυτού του προσανατολισμού είχε συνέπειες τόσο για τη μετεξέλιξη της ίδιας της ΝΔ, όσο και για το υπόλοιπο πολιτικό σύστημα, το οποίο λιγότερο ή περισσότερο υιοθετούσε ένα συγκεντρωτικό -σε επίπεδο ηγεσίας -κρατικιστικό προφίλ άσκησης της εξουσίας (Pappas 1999: Σπουρδαλάκης 1988: 307, 347).

Ασφαλώς και δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τη σημασία των εγχώριων προσκομμάτων. Η ΝΔ υπέφερε από τις παραδοσιακές ασθένειες του ελληνικού συντηρητισμού: ιδεολογική ασάφεια κι ατροφική κομματική οργάνωση. Η επιδίωξη του Καραμανλή ήταν να θέσει τις οργανωτικές βάσεις και να αφήσει το κόμμα του να τις αναπτύξει στη συνέχεια, όταν ο ίδιος θα εγκατέλειπε την ηγεσία του κόμματός του για να μετοικήσει στην Προεδρία της Δημοκρατίας. Στις ενέργειες αυτές προχώρησε προσεχτικά διαισθανόμενος ότι δεν μπορούσε από τη μία στιγμή στην άλλη να μετατρέψει ένα κόμμα στελεχών σε σύγχρονο κόμμα αρχών χωρίς να προκληθούν κλυδωνισμοί. Έτσι υπό την εποπτεία του αρχηγού της η ΝΔ ξεκίνησε να διοργανώσει ένα προσυνέδριο κι ένα κανονικό συνέδριο το 1979 όντας το πρώτο μη κομμουνιστικό κόμμα στην ελληνική πολιτική ιστορία που επιτύχανε κάτι τέτοιο. Και παρά τις οργανωτικές ατέλειες η ΝΔ κατάφερε να ανταπεξέλθει την αποχώρηση του ιδρυτή της και να αναπτύξει στη συνέχεια σε ικανοποιητικό βαθμό την εσωκομματικής οργάνωση (Αλεξάκης 2001: 148-149 και 161-162).

Αυτό που θα μπορούσαμε να επισημάνουμε είναι ότι το πρώτο Συνέδριο της ΝΔ κατοχύρωσε την πορεία που θα έχει το εν λόγω κόμμα στη συνέχεια παγιώνοντας τον αρχηγικό χαρακτήρα του. Το δε καταστατικό που προέκυψε καθιέρωσε μεν μια τριμερή δομή εξουσίας μέσα στην κομματική οργάνωση της ΝΔ που αποτελούταν από το Συνέδριο του κόμματος, τον Πρόεδρο και δευτερευόντως από την κοινοβουλευτική ομάδα αντανakλώντας μια συγκεντρωτική δομή (Αλεξάκης 2001: 159) στην οποία ο αρχηγός και τα κοινοβουλευτικά στελέχη της Αθήνας ελέγχουν και κατευθύνουν την εξουσία, ενώ τα κομματικά μέλη είχαν έναν καθαρά διακοσμητικό ρόλο. Αν και η κομματική βάση σε εκείνη τη χρονική στιγμή δε θεώρησε ότι παραμελήθηκε από το κόμμα, αυτό οφείλεται στην πλήρη έως τυφλή ευθυγράμμιση της με την ηγεσία (Αλεξάκης 2001: 207-208). Μην έχοντας αποκομίσει την εμπειρία προώθησης με δημοκρατικό τρόπο των κοινωνικών αιτημάτων και

επίλυσης των κοινωνικών συγκρούσεων που μπορεί να προσφέρει μια στιβαρή κομματική δομή, τα μέλη της ΝΔ επαναπαύτηκαν στον παραδοσιακό τρόπο ενσωμάτωσης που ίσχυε σε ολόκληρη τη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου τόσο –και κυρίως – από την ΕΡΕ, όσο και από τον μεγαλύτερο αντίπαλό της την Ένωση Κέντρου. Οι σχέσεις πολιτικής πατρωνίας, στο βαθμό που η εσωκομματική οργάνωση ήταν ανύπαρκτη, διαμορφώνονταν είτε από την εύνοια του αρχηγού του κόμματος, είτε από τις κατεστημένες εκλογικές πελατείες (Αλεξάκης 2001: 99-100).

Οι πελατειακές πρακτικές και οι σχέσεις πατρωνίας υποβαθμίζονταν όσο η ΝΔ ανέπτυξε την κομματική της οργάνωση χωρίς ωστόσο να εκλείψουν, μετασχηματίστηκαν δε υπό το βάρος της πίεσης του ΠΑΣΟΚ. Έχοντας σε έναν πρώτο χρόνο δημιουργήσει μια καλά δομημένη κομματική οργάνωση και καθώς η πλειοψηφία των κομματικών στελεχών του δε διέθετε ούτε εξαρτιόταν από συστήματα πατρωνίας, το ΠΑΣΟΚ εισήγαγε στην εκλογική νομοθεσία το σύστημα της λίστας, σύμφωνα με το οποίο οι υποψήφιοι των κομμάτων εκλέγονται στη Βουλή όχι με σταυρό προτίμησης από τους ψηφοφόρους, αλλά ανάλογα με το ποσοστό των ψήφων που έπαιρνε το κόμμα τους σε συνδυασμό με τη σειρά αναγραφής τους στους εκλογικούς συνδυασμούς. Η πολιτική πατρωνία που αφορούσε στη σχέση πολιτικού- τοπικού κομματάρχη-ψηφοφόρων μετεξελίχθηκε σε μια κομματικά κατευθυνόμενη πατρωνία ή άλλως γραφειοκρατική πατρωνία, όπου ο κομματικός μηχανισμός καθίσταται ο κύριος πάτρωνας που διανέμει τις εύνοιες της εξουσίας στους οπαδούς του κόμματος, ελέγχοντας συγχρόνως και τους δημόσιους διορισμούς (Αλεξάκης 2001: 103 σχόλιο, Λυριντζής 1984, Σωτηρόπουλος 1996: 268-269).

Αν και είναι δύσκολο να αποτυπωθεί το μέγεθος και η έκταση της θεσμοποίησης της γραφειοκρατικής πατρωνίας στους κόλπους της κομματικής οργάνωσης της ΝΔ με δεδομένη την ασθενή θέση του κομματικού μέλους σε σύγκριση με το στεγανό χαρακτήρα της κομματικής ελίτ και των επιφανών στελεχών οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι αυτή αποδείχτηκε ικανότερη από άλλους κοινωνικούς θεσμούς (εργατικά σωματεία, επαγγελματικές και κοινωνικές οργανώσεις) στην εξασφάλιση άνετης κοινωνικής κι επαγγελματικής ανέλιξης (Αλεξάκης 2001: 204). Οι παραδοσιακές σχέσεις ενσωμάτωσης της κοινωνίας στην πολιτική διατηρήθηκαν μόνο πού τώρα η κοινωνική κινητικότητα εξασφαλιζόταν όχι τόσο από τις προσωπικές σχέσεις ψηφοφόρου –πολιτευτή όσο από την κομματική ένταξη, αν και στην περίπτωση της ΝΔ η αυτονομία που έχαιραν ορισμένα στελέχη της την διαφοροποιούσαν εν μέρει σε σχέση με την αντίστοιχη του ΠΑΣΟΚ, όπου η

κομματική οργάνωση είχε πιο ενισχυμένο ρόλο έναντι των στελεχών (Αλεξάκης 2001: 114-115).

Β. Ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός στη θεωρία και στην πράξη: η οικονομική πολιτική της ΝΔ κατά την περίοδο 1974-1981

Παρά το ιδεολογικό κενό στο οποίο τελούσε η ΝΔ τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της και του κυβερνητικού έργου της, μόνο το 1979 άρχισε τις προσπάθειες οριοθέτησης μιας ιδεολογικής πλατφόρμας στα πλαίσια ενός πολυσυλλεκτικού κόμματος, την οποία ονόμασε «ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό» και «βρίσκεται ανάμεσα στον παραδοσιακό φιλελευθερισμό και τον δημοκρατικό σοσιαλισμό» (Αλεξάκης 2001: 241). Ο ασαφής αυτός ορισμός συμπληρωνόταν από την προσήλωση του αρχηγού της ΝΔ στη σημασία του έθνους και του εθνικού ιδανικού καταλήγοντας ότι η πεμπτουσία της πολιτικής φιλοσοφίας ήταν ελληνική. Η ΝΔ δεν ήταν το κόμμα που αντιπροσώπευε μια ορισμένη κοινωνική τάξη αλλά όλους τους Έλληνες. Ο δε κοινωνικός φιλελευθερισμός που εξισορροπούσε την ελευθερία με την κοινωνική δικαιοσύνη δεν αποτελούσε τίποτα περισσότερο από την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, ώστε να απαλυνθούν οι ανισότητες και η κοινωνική αδικία (Αλεξάκης 2001: 244-245). Στην ουσία ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός, ιδωμένος εκ των υστέρων, σήμαινε εκτεταμένες κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία κι εφαρμογή κρατικιστικών, πατερναλιστικών και αυταρχικών πολιτικών στον ευρύτερο κοινωνικό τομέα (Βούλγαρης 2008: 86-88, Αλεξάκης 2001: 248).

Η διεθνής πετρελαϊκή κρίση της περιόδου 1973-74 σε συνδυασμό με τα προβλήματα στην οικονομία που κληροδότησε το δικτατορικό καθεστώς προκάλεσαν στην οικονομία μια σοβαρή κρίση. Χρησιμοποιώντας τα κεϋνσιανά εργαλεία για αύξηση της ζήτησης ο Καραμανλής φάνηκε να αντιμετωπίζει τις παρενέργειες της κρίσης. Το ευρύ επενδυτικό πρόγραμμα που εισήγαγε κι εφάρμοσε με συνέπεια παρείχε τον κύριο όγκο όλων των σημαντικών χρηματοδοτήσεων και πιστώσεων για την ανάπτυξη της χώρα, αφήνοντας στους ελεύθερους επαγγελματίες του ιδιωτικού τομέα την κάρπωση των κερδών (Αλεξάκης 2001: 250). Η επέκταση του κράτους σε όλους τους τομείς της οικονομίας και η αντικατάσταση ενός μεγάλου μέρους του ιδιωτικού τομέα επιχειρηματικότητας με την κρατική παρέμβαση (εκτεταμένες κρατικοποιήσεις) μπορεί αρχικά να αντιμετώπισε τις δραματικές συνέπειες μιας σοβαρής οικονομικής κρίσης, ενείχε παρόλα αυτά κινδύνους για τη μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη (Αλεξάκης 2001: 253). Οι κρατικοπαρεμβατικές και πατερναλιστικές πολιτικές της ΝΔ κάθε άλλο παρά έθεσαν τα θεμέλια ανάπτυξης της οικονομίας, μιας οικονομίας ανεξάρτητης από την κρατική παρέμβαση ώστε να διατηρήσει

την ανταγωνιστικότητά της συνεπικουρούμενη από ανεξάρτητους θεσμούς που ρυθμίζουν τη χρηματοδότηση/πίστωση και το κόστος εργασίας.

Ο ασφυκτικός κρατικός παρεμβατισμός δεν αφορούσε μόνο τους τομείς της οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα παρενέβαινε κι έλεγχε τους οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης, τις εργατικές ενώσεις και τα συνδικάτα, ακόμα δε περισσότερο τα ΜΜΕ και κυρίως τα ηλεκτρονικά που βρίσκονταν όλα στην ιδιοκτησία του (Αλεξάκης 2001: 254). Καθώς ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός της ΝΔ στερούταν ιδεολογικού υποστρώματος, αδυνατούσε να λειτουργήσει ως ένα οικονομικό μοντέλο ανάπτυξης διαθέτοντας μια συγκροτημένη ταυτότητα και μακροοικονομικό προσανατολισμό. Αντιθέτως, λόγω των εγγενών ελλείψεων παρουσιαζόταν έντονα εμπειριστικός, καθώς χρειαζόταν κάθε φορά να προσαρμόζεται στις ανάγκες των μεταβαλλόμενων συνθηκών κι όχι το αντίστροφο. Λειτουργώντας με ημίμετρα που καθορίζονταν ad hoc από τις ανάγκες δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει συνολικά τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας (φοροαποφυγή, φοροδιαφυγή, διόγκωση δημοσίου τομέα). Η δεύτερη διεθνής πετρελαϊκή κρίση του 1979 έβαλε τέλος στις κυβερνητικές επιδόσεις της προηγούμενης περιόδου, ενώ κληροδότησε την κυβέρνηση που θα σχηματιζόταν μετά τις εκλογές του 1981 με συσσωρευμένα οικονομικά προβλήματα (Αλεξάκης 2001: 255- 256). Αφηνόταν, λοιπόν, στο ΠΑΣΟΚ η πρωτοβουλία ριζικών αλλαγών σε ό, τι αφορά στη σχέση του με το κράτος, την κοινωνία και την οικονομία. Η απαγκίστρωση από τις κρατικιστικές πρακτικές του παρελθόντος θα συμπυκνώνονταν στο εξίσου ασαφές και πολυσυλλεκτικό σύνθημα της «αλλαγής» που έμελλε να του χαρίσει την εξουσία.

Γ. Η Νέα Δημοκρατία στην αντιπολίτευση: κομματική οργάνωση και ιδεολογία κατά την περίοδο 1981-1990

Τόσο η θητεία του Γ. Ράλλη (1980-1981), όσο κι εκείνη του Αβέρωφ (1981-1984) διακρίνεται για τις οργανωτικές της δραστηριότητες, οι οποίες υπαγορεύτηκαν από την ανάγκη να αντιμετωπιστεί η έντονη αντιδεξιά ρητορεία και πολωτική πολιτική του ΠΑΣΟΚ στο εκλογικό πεδίο. Παρά την αξιοσημείωτη για τα δεδομένα κομματική ανάπτυξη και μεγέθυνση της με την εγγραφή χιλιάδων νέων μελών στους κομματικούς καταλόγους, η ΝΔ δεν κατόρθωσε να ανατρέψει τον πολιτικό συσχετισμό στις ευρωεκλογές του 1984, ούτε επίσης πέτυχε τον εκδημοκρατισμό της. Συνέπεια του ασφυκτικού συγκεντρωτισμού της εξουσίας ήταν οι παραβιάσεις του καταστατικού, οι οποίες προέβλεπαν τη λήψη αποφάσεων μετά από συνεδριάσεις, να είναι ο κανόνας κι όχι η εξαίρεση. (Αλεξάκης 2001: 213-214, Φουντεδάκη 1987: 119-120 & 151-153)

Ο Κ. Μητσοτάκης διαδέχτηκε τον Αβέρωφ στην ηγεσία της ΝΔ (1984-1993) μετά την παραίτηση του τελευταίου από την ηγεσία του κόμματος. Κατά τη διάρκεια της θητείας του η ΝΔ μετακινήθηκε προς το νεοφιλελευθερισμό. Αξιοσημείωτη ήταν η συμβολή του στην άρθρωση ιδεολογικού λόγου ανανεώνοντας το ιδεολογικό οπλοστάσιο της ΝΔ. Επιπλέον, η οργάνωση βάσης του κόμματος γνώρισε μια άνευ προηγουμένου ποσοτική και κυρίως ποιοτική ανάπτυξη. Παρά την αναβάθμιση του κομματικού μέλους και την ανανέωση στην κομματική ζωή που επιχειρήθηκε και αποτυπώθηκε στο νέο καταστατικό του 1986, η πορεία προς τον εκδημοκρατισμό δεν επετεύχθη. Οι αλλαγές στο καταστατικό του κόμματος ωφέλησαν εν τέλει τη ηγεσία, την οποία κατέστησαν περισσότερο προσωποπαγή και συγκεντρωτική. Όλες οι μείζονες πολιτικές αποφάσεις εξακολουθούν να λαμβάνονται από τον αρχηγό και μόνο, ο οποίος με τη σειρά του ασκεί τις εξουσίες του ουσιαστικά ανεξέλεγκτος (Αλεξάκης 2001: 221).

Η εικόνα που σχηματίζει κανείς για τη ΝΔ είναι ότι ο αρχηγός της βρίσκεται τω όντι σε πολύ ισχυρότερη θέση απέναντι στα ανώτερα όργανα του κόμματος σε σχέση με ό, τι προβλέπει το καταστατικό του κόμματος ενεργώντας πολλές φορές εντελώς αυτόνομα, μη τηρώντας τις διατάξεις και προβλέψεις του. Κατά παράβαση του καταστατικού ο αρχηγός του κόμματος συχνά αναλαμβάνει αυξημένες πρωτοβουλίες για οργανωτικά ζητήματα. Η ηγεσία του Ε. Αβέρωφ κι αργότερα του Κ. Μητσοτάκη αποδείχθηκαν ιδιαίτερα επιρρεπείς σε τέτοιου είδους μεθοδεύσεις εσωκομματικής ανάμιξης κι ελέγχου. (Φουντεδάκη 1987: 120-126) Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν στελέχη της ΝΔ που διατηρούν για τον εαυτό τους ένα ημι-ανεξάρτητο καθεστώς τόσο απέναντι στην ηγεσία όσο και απέναντι στην κομματική βάση. Αυτή η αυτονομία απορρέει από τη δυνατότητα που τους προσφέρει η διατήρηση εκτεταμένων πελατειακών δικτύων και η εκμετάλλευση πρακτικών πολιτικής πατρωνίας (Αλεξάκης 2001: 227). Δε θα ήταν υπερβολή αν διατεινόμασταν ότι η ΝΔ πολύ απέχει από το να θεωρείται ένα γνήσια δημοκρατικό και μαζικό κόμμα σύμφωνα με τα δυτικό-ευρωπαϊκά πρότυπα. Διατηρεί μεν τα τυπικά- εξωτερικά χαρακτηριστικά ενός κόμματος μαζών, στην εσωτερική όμως λειτουργία της ακολουθεί διαφορετικές πρακτικές και στρατηγικές αυτοϋπονόμευσης κάθε δυνατού μετασχηματισμού που θα την καθιστούσε ένα αυθεντικά δημοκρατικό κόμμα (Αλεξάκης 2001: 227).

Ανανεωμένη ιδεολογικά και οργανωτικά η ΝΔ προσπάθησε να διεκδικήσει την εξουσία από το ΠΑΣΟΚ και να θέσει σε εφαρμογή τις προγραμματικές αρχές της και το φιλελεύθερο οικονομικό και κοινωνικό της πρόγραμμα, το οποίο τηρουμένων των αναλογιών θα οδηγούσε στη χειραφέτηση κι αυτονομία του τρίπτυχου κοινωνία- κόμμα- οικονομία από

τον ασφυκτικό εναγκαλισμό του κράτους. Μολονότι η ευκαιρία να κυβερνήσει και να προωθήσει το πολύπλευρο πρόγραμμα της δόθηκε το 1990 μετά από μια περίοδο πολιτικής αστάθειας (1989-1990), η ΝΔ δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει το μεγαλεπήβολο εγχείρημά της. Πολλά υπήρξαν τα αναχώματα που οφείλονταν όχι μόνο στην απροθυμία ή κι εχθρότητα της κοινωνίας απέναντι στις αρχές του νεοφιλελευθερισμού ή στη δημαγωγική πολιτική της αντιπολίτευσης, όσο και στην ίδια τη ΝΔ που δεν υπερασπίστηκε με τον απαιτούμενο ζήλο κι επιμονή το πρόγραμμά της. Στην πραγματικότητα ούτε και η ίδια η πίστευε τις νεοεπεξεργασθείσες ιδεολογικές αρχές της .

Τόσο ο ριζοσπαστικός όσο και ο νέος φιλελευθερισμός υπήρξαν προσωπικά δημιουργήματα των ηγετών που τα εμπνεύστηκαν και τα πρόβαλλαν, του Κ. Καραμανλή και του Κ. Μητσοτάκη αντίστοιχα. Στο βαθμό που η ΝΔ συστέγαζε ομαδοποιήσεις διαφορετικών ιδεολογικών προσεγγίσεων: ακροδεξιούς², νεοφιλελεύθερους, καραμανλικούς, και φιλελεύθερους ήταν δύσκολο μια ιδεολογία να λειτουργήσει ως ενοποιητικός και κινητοποιητικός παράγοντας για τα μέλη και τους υποστηρικτές της ΝΔ, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι από τις παραπάνω ομάδες που αναφέρθηκαν οι (νέο)φιλελεύθεροι αποτελούσαν τη μειοψηφία (Αλεξάκης 2001: 301 και 296). Οι ιδεολογικές αυτές διαφοροποιήσεις παρόλο που καθίστανται διακριτές εντός του κόλπου της ΝΔ συντηρούνται πολύ συχνά ως προπέτασμα καπνού για την απόκρυψη προσωπικών φιλοδοξιών, κομματικής ανέλιξης κι εξισορρόπησης πολιτικών- κομματικών συσχετισμών εντός της. Ουδείς βουλευτής της ΝΔ ή ελάχιστοι αισθάνονται την ανάγκη να παραμείνουν προσηλωμένοι σε συγκεκριμένες ιδεολογικές τάσεις. Η υποστήριξή τους εκκινεί από προσωπικό υπολογισμό κι ίσως καιροσκοπισμό κι όχι από μια γνήσια ιδεολογική ταύτιση. Από τη στιγμή που δεν υπήρξε το απαιτούμενο ενδιαφέρον για την οικοδόμηση εσωκομματικής οργάνωσης η οποία θα επεξεργαζόταν περαιτέρω τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς, η παραγωγή μιας συνεκτικής ιδεολογίας που θα προωθούνταν με συνέπεια από τα στελέχη και τα κομματικά όργανα παρέμεινε δύσκολο εγχείρημα. Με άλλα λόγια η αδυναμία συγκρότησης κόμματος μαζών από τη ΝΔ, η οργανωτική υστέρηση της δεν ήταν δυνατόν να παράγει δεσμευτική ιδεολογία. Όντας ατελώς οργανωμένη εξακολουθούσε να στηρίζεται σε προσωποκεντρικούς και εξαρτώμενους μηχανισμούς, όπως η πατρωνία και οι λαϊκιστικές εγκλήσεις (Αλεξάκης 2001: 410 σχόλιο).

Παρά τις αγαθές προθέσεις και προγραμματικές αρχές η ΝΔ στην εξουσία συνέχισε να πολιτεύεται ακολουθώντας τις πατερναλιστικές, κρατικιστικές παρεμβάσεις στην οικονομία

² Ιδιαίτερα μετά την ενσωμάτωση στη ΝΔ του ακροδεξιού –εθνικιστικού κόμματος της Εθνικής Παράταξης το 1979, στελεχωμένο από νοσταλγούς του παλαιού δικτατορικού status quo.

συνεχίζοντας την παράδοση στον τρόπο άσκησης της εξουσίας. Η ΝΔ στην πράξη παρέμεινε ένα κρατικιστικό κόμμα αναπαράγοντας την παραδοσιακή εξουσία της Δεξιάς, η οποία στηριζόταν στην εξάρτηση κράτους – κόμματος. Ο δε κρατισμός υπήρξε ανέκαθεν μόνιμο και διαχρονικό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας. Στο βαθμό που η ΝΔ συνεχίζει να στηρίζεται στις πελατειακές σχέσεις και στην κατανομή των προνομίων της εξουσίας είναι αμφίβολο αν μπορεί να πιστέψει η ίδια και να προωθήσει το φιλελευθερισμό, έστω και στην οικονομική διάστασή του, την οποία επαγγέλλεται στη Διακήρυξη του 1985 (Αλεξάκης 2001: 320-321). Πολύ πιο δύσκολη θα ήταν η εκπλήρωση των δεσμεύσεων της Ν.Δ για κοινωνικό φιλελευθερισμό, αν αναλογιστούμε το συντηρητισμό του παραδοσιακού δεξιού ψηφοφόρου και την δυσπιστία του απέναντι στην προστασία των διάφορων κοινωνικών μειοψηφιών. Έτσι η ΝΔ παραμένει ακόμα και στις αρχές του 1990 διαδοχικά εξαρτημένη (path dependent), αδύναμη να αποβάλει τα χαρακτηριστικά και το προφίλ εξουσίας της προδικτατορικής δεξιάς. Η δε οργανωτική δομή της εκπλήρωνε κατεξοχήν τις προεκλογικές ανάγκες. Συνεπώς, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες για οργανωτική και ιδεολογική ανανέωση, η ΝΔ πόρρω απείχε από το να λογίζεται ως ένα δημοκρατικά οργανωμένο κόμμα. Η αυτονομία χωρίς λογοδοσία της ηγεσίας έναντι της κοινοβουλευτικής ομάδας και της κομματικής βάσης, ο παραγκωνισμός της λειτουργίας του καταστατικού αποτελούσαν περισσότερο τον κανόνα παρά την εξαίρεση στην εσωκομματική δομή, ενώ κι αυτή ακόμα η ημιτελής, υπολειπόμενη και μη θεσμοποιημένη μαζική οργάνωση δρούσε παράλληλα με τα ήδη από τα παρελθόντα χρόνια ανεπτυγμένα πελατειακά δίκτυα (Αλεξάκης 2001: 441 και 411- 413).

Δ. ΠΑΣΟΚ: Δομή και ιδεολογία στην περίοδο 1974-1990

Η Μεταπολίτευση συνοδεύτηκε όπως ήδη έχουμε αναφέρει στην επισκόπηση που προηγήθηκε από τη δημιουργία νέων κομματικών σχηματισμών που επιδίωξαν να αντιπροσωπεύσουν τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Η ίδρυση της ΝΔ από τον Κ. Καραμανλή και η διακυβέρνηση της χώρας από αυτήν τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης σηματοδότησαν σε μεγάλο βαθμό το μετέπειτα πολιτικό γίνεσθαι, εφόσον καθόρισαν τον τρόπο με τον οποίο θα πολιτεύονταν τα κόμματα (Σπουρδαλάκης 1988: 81-82). Ο πολιτικός συμβιβασμός που επιτεύχθηκε από τον Καραμανλή και η απουσία αριστερής πολιτικής πρότασης προέταξε την εθνική ενότητα ως την πεμπτουσία του πολιτικό-ιδεολογικού προσανατολισμού, ενώ άφηνε τα περιθώρια για την εμφάνιση δημαγωγών που θα εξέφραζαν το λαϊκό αίσθημα, το οποίο παρέμεινε βουβό κι απλός θεατής των εξελίξεων (Σπουρδαλάκης 1988: 82).

Η ίδρυση του ΠΑΣΟΚ, ενός εντελώς νέου κόμματος χωρίς δεσμούς με το παρελθόν (Mavrogordatos 1983: 9 & Moschonas 1999: 113), από τον Α. Παπανδρέου, το οποίο πολύ γρήγορα συνάντησε την εκλογική απήχηση, δε συστέγασε μόνο μέλη και αριστερές ιδεολογίες πάσης φύσεως ενσωματώνοντας το ΠΑΚ και τη Δημοκρατική Άμυνα, οργανώσεις που ξεπήδησαν ως πρωτοβουλίες για την ανατροπή της δικτατορίας, αλλά και μια μικρή ομάδα στελεχών του φοιτητικού κινήματος με παρουσία και συμβολή στην εξέγερση του Πολυτεχνείου που εκφράζονταν από τις ιδέες του Α. Παπανδρέου. Κοινό γνώρισμα αυτού του μωσαϊκού ήταν η υπέρβαση των παραδοσιακών πρακτικών της αριστεράς με έμφαση σε θέματα αυτοδιαχείρισης και αυτονομίας των κοινωνικών κινημάτων έναντι του κόμματος (Σπουρδαλάκης 1988: 84). Αυτό που συνέδεε τα μέλη του ΠΑΚ και κυρίως του ΠΑΚ εξωτερικού με τους πολιτικά ενεργούς φοιτητές των εγχώριων πανεπιστημίων ήταν, εκτός από την ηλικία και τις κοινωνικές καταβολές, η σιωπηρή αμφισβήτηση της υπόλοιπης αριστεράς, ο εθνικισμός κι ο έντονος πολιτικός βολонταρισμός (Moschonas 1999: 110-111).

Κοντά σ' αυτούς υπήρξε και μια κρίσιμη μάζα παλαιών πολιτικών της Ένωσης Κέντρου που εντάχθηκαν στους κόλπους του ΠΑΣΟΚ διαβλέποντας τη δυναμική του νέου αυτού πολιτικού μορφώματος έναντι του ραγδαία παρακμάζοντος κέντρου. Οι παλααιοκομματικοί εκτός από την πολιτική εμπειρία που διέθεταν με εκλογικούς όρους, εξέφραζαν κατά τεκμήριο τον κομφορμισμό των μικροαστικών και αγροτικών στρωμάτων. Παρά τη μειοψηφική τους θέση στον κομματικό συσχετισμό η ομάδα των παλααιοκομματικών κατόρθωσε πολύ σύντομα να κάνει αισθητή την παρουσία της εγκαινιάζοντας πολιτικές συμβιβασμού τόσο στη Διακήρυξη των αρχών του ΠΑΣΟΚ που δρομολογούνταν, όσο και στην εξέλιξη του «Κινήματος» αποδυναμώνοντας το ριζοσπαστισμό κι ενισχύοντας το ρόλο του αρχηγού (Σπουρδαλάκης 1988: 84-87).

Ο ακαριαίος χαρακτήρας της Μεταπολίτευσης, οι εκλογές που ακολούθησαν σε σύντομο χρονικό διάστημα δεν άφησαν τον απαραίτητο χρονικό περιθώριο της ιδεολογικής επεξεργασίας, πόσω μάλλον όταν συγκεντρωνόταν ένα αμάλγαμα στελεχών και υποστηρικτών διαφορετικών ιδεολογιών και πρακτικών που καθιστούσε τη σύγκλιση /σύνθεση απόψεων ιδιαίτερα προβληματική. Επιπλέον, δεν υπήρχε και ο χρόνος για την εσωκομματική δομή κι οργάνωση, η οποία θα παρείχε στα κομματικά μέλη τη δυνατότητα της επεξεργασίας όχι μόνο των προγραμματικών αρχών αλλά κι ενός πολιτικού οράματος που θα είχε τη δυνατότητα να εμπνέει, διαπερνά και συνέχει ιδεολογικά την κομματική βάση (Σπουρδαλάκης 1988: 104-105). Παρόλα αυτά ο εκλεκτικισμός του ΠΑΣΟΚ συγχώνευε τον τρίτο δρόμο προς το σοσιαλισμό, ο οποίος εμπεριείχε έντονα στοιχεία αντί-

ιμπεριαλισμού, ενώ αποδεχόταν το σχήμα «κέντρου περιφέρειας» για την ερμηνεία της ιδιαίτερης θέσης της Ελλάδας σε αυτό ως χώρα της περιφέρειας των καπιταλιστικών διαδικασιών, μιας θέσης που εξέφραζε εν τέλει την αμυντική πολιτική κουλτούρα ενός μικρού και απειλούμενου έθνους (Moschonas 1999: 111, Mavrogordatos 1983: 10).

Πέρα από τον επαναστατικό του λόγο ή αντίλογο, ασυνήθιστο κατά τεκμήριο για τα ομαλά ήθη της εποχής, το ΠΑΣΟΚ πρωτοτύπησε εν τη γενέσει του και ως προς την οργανωτική δομή του. Η έκκληση για αυτό-οργάνωση το Φθινόπωρο του 1974 μπορεί να θεωρηθεί ως μια επαναστατική πρωτοβουλία. Η ιδέα της αυτοοργάνωσης έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τα μέλη και τα στελέχη του κινήματος. Σύντομα, όμως απετέλεσε πεδίο σύγκρουσης των διαφορετικών απόψεων που συνυπήρχαν στο Κίνημα, γεγονός που οδήγησε σε κρίσεις και διασπάσεις. Παρά τα προβλήματα θεωρητικά και πρακτικά που αντιμετώπισε το ΠΑΣΟΚ πέτυχε να δημιουργήσει ένα εκτεταμένο δίκτυο τοπικών οργανώσεων σε ολόκληρη την επικράτεια, αλλά και να συγκροτήσει συλλογικά όργανα ενσωματώνοντας τις ετερόκλητες ομάδες που συνασπισμένες αποτελούσαν τις δύο κυρίαρχες τάσεις : την τάση του ΠΑΚ και των παλαιοκομματικών από τη μια πλευρά και την πλειοψηφία της Δ.Α με στελέχη που προέρχονταν από την αριστερά από την άλλη (Moschonas 1999: 112, Mavrogordatos 1983: 54-55). Η διχοστασία αυτή στη σύνθεση των στελεχών έμελλε να αποτελέσει αυτό που στη συνέχεια ονομάστηκε διγλωσσία και κατέληξε να γίνει το σήμα κατατεθέν της πολιτικής πρακτικής του. Αξίζει να σημειωθεί ότι το θέμα της διγλωσσίας δεν θα αποτελούσε εσωκομματικό πρόβλημα, όχι μόνο για το ΠΑΣΟΚ αλλά και για τη Ν.Δ, εφόσον εκφραζόταν από δύο διακριτές τάσεις που θεσμικά θα ενσωματώνονταν και θα λειτουργούσαν στα πλαίσια της εσωκομματικής οργάνωσης, η οποία με τη σειρά της θα ευνοούσε τη σύνθεσή τους σε προγραμματικές αρχές. Η απουσία επαρκούς θέσμησης των εσωκομματικών λειτουργιών σε συνδυασμό με την αυξημένη ισχύ της ηγεσίας αλλά και την απροθυμία δέσμευσης των στελεχών σε συγκεκριμένες ιδεολογικές αρχές ενίσχυε την ιδεολογική ασάφεια και τον προγραμματικό αποπροσανατολισμό. Από τη μια πλευρά το ΠΑΣΟΚ υιοθετούσε έναν αριστερό πολιτικό λόγο που δεν υπερέβαινε τα εσωκομματικά όρια κι από την άλλη εξωτερίκευε έναν μετριοπαθέστερο πολιτικό λόγο που εκφραζόταν από τα μέλη της κοινοβουλευτικής του ομάδας και δη από τον Α. Παπανδρέου (Σπουρδαλάκης 1988: 189-180).

Η εγκατάλειψη του ριζοσπαστικού λόγου εξυπηρετούσε πολλαπλές σκοπιμότητες. Πρώτα απ' όλα συμπορευόταν με το κυρίαρχο μικροαστικό στοιχείο της ελληνικής κοινωνίας και τον τρόπο που αντιλαμβανόταν την πολιτική, το συντεχνιακό χαρακτήρα των αιτημάτων και

την απουσία ενός συλλογικού οράματος με ορίζοντα χρόνου εκτός από την αλλαγή της κυβέρνησης (Σπουρδαλάκης 1988: 177-178). Εξυπηρετούσε επιπλέον και τις φιλοδοξίες και τον συγκεντρωτισμό μιας κομματικής ηγεσίας που γνώριζε και χειριζόταν επιδέξια το ρόλο του συνεκτικού ιστού αντιφατικών τάσεων και ιδεολογιών. Αυτό που παρατηρεί κανείς είναι το γεγονός ότι σταδιακά αποβάλλονται τα πιο ριζοσπαστικά στελέχη ή οι αριστερόστροφες ομάδες από τους κόλπους του ΠΑΣΟΚ. Οι οργανωτικές αδυναμίες, η ιδεολογική ασάφεια και σύγχυση των κομματικών στελεχών επικαλύφθηκαν από τη χαρισματική προσωπικότητα του ιδρυτή η οποία αναδείχτηκε στον πυρήνα της οργάνωσης του κόμματος και του ιδεολογικού προσανατολισμού του (Moschonas 1999: 113).

Παρά την ύπαρξη μιας πολυεπίπεδης κομματικής οργάνωσης σε τοπικό, νομαρχιακό και πανελλήνιο- εθνικό επίπεδο που προέβλεπε το καταστατικό του, το ΠΑΣΟΚ δεν εμφάνιζε την αναμενόμενη οργανωτική συνοχή. Η μόνη συνοχή προερχόταν από τον ηγέτη του, ο οποίος και θεσμικά –το καταστατικό του κόμματος επιφύλασσε ιδιαίτερη θέση στον αρχηγό του- είχε τον πλήρη έλεγχο του Κινήματος. Δεν ήταν μόνο το γεγονός ότι ο Πρόεδρος δεν επέκειτο σε κανενός είδους έλεγχο, αλλά κυρίως ότι η θέση του στο Κίνημα θεμελιωνόταν σε θεωρητικούς λόγους στους οποίους εξαιρείται η φυσιογνωμία του Α. Παπανδρέου για τις ιδεολογικοπολιτικές θέσεις του, την οργάνωσή του και την καθημερινή πολιτική του δράση κοντά στο λαό. Στην προσωπικότητα του ιδρυτή και αρχηγού του ΠΑΣΟΚ απεικονίζονται οι επιθυμίες και οι ελπίδες πλατιών κοινωνικών στρωμάτων για αλλαγή (Σπουρδαλάκης 1988: 204, Βούλγαρης 2008: 89). Όσο δε το Κίνημα πλησίαζε προς την εκλογική επιτυχία, τόσο περισσότερο βασιζόταν κι ενίσχυε τον κυρίαρχο ρόλο του Παπανδρέου (Σπουρδαλάκης 1988: 205-206).

Έτσι με προεξάρχοντα το ρόλο του ιδρυτή – ηγέτη η οργανωτική δομή και πρακτική του ΠΑΣΟΚ εμφάνιζε έντονη πολιτική κινητικότητα η οποία στόχευε στην επέκταση της εκλογικής επιρροής. Οι ιδεολογικές διαφορές έπρεπε να σοβήσουν, αν και αυτό κατέστη δυνατό μετά τις αποχωρήσεις και διαγραφές σημαντικών στελεχών του (Moschonas 1999: 112-113, Φουντεδάκη 1987: 115-117)). Ο προγραμματικός λόγος όφειλε να είναι μετριοπαθέστερος προκειμένου να συμπεριλάβει την πολυπόθητη «κοινωνική συμμαχία» των «μη προνομιούχων» που τώρα θεωρείται πια το νέο κοινωνικό υποκείμενο, το οποίο εμφορείται από την ανάγκη «αλλαγής» (Βούλγαρης 2008: 253). Με κοινοβουλευτικό προσανατολισμό ο στόχος του ΠΑΣΟΚ εμφανίζεται διττός κι αλληλοσυμπληρωματικός. Αποφεύγει να συνδεθεί με μια κοινωνική τάξη, αλλά συγχωνεύει ταυτόχρονα τάξεις, στρώματα, ομάδες και κοινωνικές κατηγορίες στους «μη προνομιούχους» αμβλύνοντας τις

μεταπολιτευτικές κοινωνικές συγκρούσεις (Μανρογκορδατος 1983: 9). Από την άλλη πλευρά, καλλιεργεί ένα κλίμα έντονης ιδεολογικής πόλωσης- έως διχασμού- με τα κάθε είδους κατεστημένα εναντίον των οποίων πρέπει να αναμετρηθεί.

Υπό το βάρος αυτού του αγώνα η οργανωτική δομή του ΠΑΣΟΚ αποτελεί την αιχμή του δόρατος για τη στρατολόγηση νέων μελών και την προετοιμασία του κομματικού μηχανισμού για τις εκλογές. Η θεαματική αύξηση των εκλογικών ποσοστών του στις εκλογές του 1977 δημιούργησε έναν νέο αέρα εκλογικής νίκης κι ενέτεινε περαιτέρω τις προσπάθειες του Κινήματος και του αρχηγού του για την εκλογική κυριαρχία (Moschonas 1999: 113). Η επιτυχία του προσπορισμένου από το ΠΑΣΟΚ συνθήματος της «αλλαγής», το οποίο διεκδικούσε ολόκληρο το φάσμα της αντιπολίτευσης, έθεσε σε νέες βάσεις την ιδεολογική αντιπαράθεση ανάμεσα στο ΠΑΣΟΚ και το βασικό πολιτικό του αντίπαλο για τη διεκδίκηση της εξουσίας (Μανρογκορδατος 1983: 23-24). Το σύνθημα της «αλλαγής» δε συνοδευόταν, όπως θα αναμενόταν λογικά από ένα σοσιαλιστικό κόμμα, με το όραμα της «Σοσιαλιστικής αλλαγής» εντάσσοντας τον προγραμματικό λόγο του ΠΑΣΟΚ στο ευρύτερο σοσιαλιστικό όραμα, αντιθέτως αποκρυστάλλωνε τη διάχυτη και μοναδική επιθυμία του να απομακρυνθεί η Δεξιά από την εξουσία. Έτσι δεν καταβλήθηκε καμιά προσπάθεια να οριστεί αυτή η αλλαγή και να ενταχθεί στις συγκεκριμένες μεταβολές που συνεπάγεται ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός και στην πραγμάτωση των βαθιών κοινωνικών αλλαγών που αυτός επαγγέλλεται (Σπουρδαλάκης 1988: 264-265). Με μοναδικό ζητούμενο τον εκτοπισμό της Δεξιάς δε χρειάστηκε να δοθούν διευκρινίσεις για την εναλλακτική κατάσταση που θα διαδεχόταν το ήδη κατεστημένο status quo της Δεξιάς.

Ήταν δε τόσο η ανάγκη για αλλαγή από την κοινωνία που το σύνθημα αυτό σε συνδυασμό με τις αντιφατικές υποσχέσεις οδήγησαν το ΠΑΣΟΚ τάχιστα στον εκλογικό θρίαμβο του 1981. Η χαρισματική προσωπικότητα του αρχηγού, η επιτυχία του συνθήματος, η οργανωτική δομή και η ενθουσιώδης στρατολόγηση μελών κυρίως στην επαρχία, η δυσφορία στην περιοριστική πολιτική της ΝΔ και η ενσωμάτωση του ακροδεξιού πολιτικού μορφώματος της Εθνικής Παράταξης από τη ΝΔ συνέβαλαν στη θεαματική άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Ο μόνος αντίπαλος τώρα πια για το ΠΑΣΟΚ θα ήταν ο ίδιος του ο εαυτός, καθώς όφειλε να συνταιριάζει τις προσδοκίες που είχαν αφυπνιστεί και διογκωθεί με τα περιθώρια πολιτικής δράσης που όριζε η πραγματικότητα.

Ε. Το ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση. Πως οι αντιφάσεις στην οργανωτική δομή αντανακλώνται κι αφομοιώνονται στον τρόπο διακυβέρνησης: η κομματική πατρωνία

Όταν ανέλαβε τα ηνία της πολιτικής εξουσίας το ΠΑΣΟΚ προϋπήρχε ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας ο οποίος αποτυπωνόταν όχι μόνο στην ισχυρή έναντι των άλλων εξουσιών εκτελεστική εξουσία, αλλά και στον έντονο κρατισμό που διακατείχε τη δημόσια διοίκηση. Η παράδοση του κρατικού παρεμβατισμού συνυπήρχε και συμπορευόταν με την ισχυρή ηγεσία στην κυβερνητική μηχανή (Σωτηρόπουλος 1996: 272-273). Τις ενδημικές αυτές τάσεις του πολιτικού συστήματος επεξέτεινε η ισχυρή παρουσία του Α. Παπανδρέου. Δεν ενδυναμώθηκε περαιτέρω η εκτελεστική εξουσία με την τυπική αναθέωση του Συντάγματος το 1985, ο συγκεντρωτισμός του κράτους άρχισε να γίνεται αντιληπτός όχι μόνο με την υποβάθμιση του ρόλου του κοινοβουλίου στη διάρθρωση της εξουσίας, αλλά πρωτίστως με τον πρωταγωνιστικό ρόλο του Παπανδρέου στην όλη διάρθρωση της κυβερνητικής μηχανής (Σωτηρόπουλος 1996: 277-278, Φουντεδάκη 1987: 141).

Η αυτονομία που έχαιρε ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ και πρωθυπουργός εκφραζόταν με την προσωποποίηση της κρατικής εξουσίας, η οποία ούτως ή άλλως είχε ήδη λάβει βοναπαρτικά χαρακτηριστικά από την εποχή του Κ. Καραμανλή. Ο πρωθυπουργός σπάνια εμφανίζεται στη Βουλή, ενώ έχει απομειώσει το υπουργικό συμβούλιο ενισχύοντας δυσανάλογα το πρωθυπουργικό γραφείο. Ο ίδιος παραμένει η μοναδική πηγή διορισμών και παύσεων όχι μόνο των υπουργών, αλλά και των διοικητών των δημόσιων οργανισμών χωρίς ο ίδιος να υπόκειται σε κανενός είδους έλεγχο και λογοδοσία (Σωτηρόπουλος 1996: 278). Διατηρώντας για τον εαυτό του το ρόλο του μοναδικού ουδέτερου παράγοντα ο οποίος δύναται να ανταποκρίνεται στα λαϊκά αιτήματα και να διευθετεί προσωπικά τις συγκρούσεις των υπουργών του με διάφορες ομάδες συμφερόντων παγίωσε την ξεχωριστή θέση του στο κυβερνητικό έργο (Σπουρδαλάκης 1988: 307).

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία μετά τον τερματισμό της υπερσαραντάχρονης δεξιάς διακυβέρνησης συνοδεύτηκε από την επείγουσα ανάγκη πρόσληψης νέων υπάλληλων για τη στελέχωση του διοικητικού μηχανισμού προκειμένου να φέρει εις πέρας το κυβερνητικό έργο. Ένας άνευ προηγουμένου σε έκταση διορισμός κομματικών στελεχών –κυρίως από τη δεξαμενή των κλαδικών οργανώσεων- κάλυψε διάφορες κυβερνητικές και διοικητικές θέσεις με στόχο την εφαρμογή του κυβερνητικού προγράμματος (Σπουρδαλάκης 1988: 314). Με δεδομένη την απουσία σαφών προγραμματικών απόψεων καθώς κι ενός πλαισίου ανάπτυξης διαλόγου και ανταλλαγής απόψεων εντός της οργάνωσης παράλληλα με την απουσία ενός σχεδίου που θα περιλάμβανε τις σχέσεις κόμματος- κυβέρνησης, η ανάμιξη

των κλαδικών οργανώσεων στην κυβέρνηση δημιούργησε μια χαοτική κατάσταση, όπου η φυσιολογία του Παπανδρέου επρόκειτο να διαχειριστεί και να απαντήσει στις δυσλειτουργίες μεταξύ κομματικής οργάνωσης και κυβέρνησης προσπαθώντας αφενός να κατευνάσει τον ενθουσιασμό των πιο δραστήριων μελών της οργάνωσης, χαρίζοντας αφετέρου ευελιξία στην κυβέρνηση, να διαχειριστεί τα προβλήματα που προέκυπταν από τη σκληρή πραγματικότητα της εξουσίας (Σπουρδαλάκης 1988: 313).

Η συναίνεση αυτή ανάμεσα στην κομματική οργάνωση και την κυβέρνηση επετεύχθη σε μεγάλο βαθμό χάρη στους κομματικούς διορισμούς στο κράτος. Τα κανάλια του πελατειακού κράτους μετασχηματίστηκαν στο βαθμό που η κομματική γραφειοκρατία έμπαινε επικεφαλής των διαδικασιών πρόσληψης (Moschonas 1999: 113). Η ιδιότητα του απλού μέλους σε κάποια από τις κλαδικές του Κινήματος έγινε η εγγύηση για την εξασφάλιση της εργασίας σε μια περίοδο ανόδου της ανεργίας σε πρωτοφανή για την εποχή επίπεδα. Η ουδετεροποίηση κάθε κριτικής και αμφισβήτησης στο κυβερνητικό έργο μιας δραστήριας οργάνωσης επετεύχθη. Η νέα κυβέρνηση θα μπορούσε πλέον να αντέξει το πολιτικό κόστος που θα είχε μια διάσπαση περιορίζοντας τις πιθανές απώλειες. Στο εξής ο ρόλος αυτής της μέχρι πρότινος ζώσας και ενεργητικής οργάνωσης θα εξελισσόταν στο νομιμοποιητικό παράγοντα των πρωτοβουλιών της κυβέρνησης και θα παρέμενε στο περιθώριο της πολιτικής λήψης αποφάσεων. Το άξιο απορίας είναι ότι όλες οι τάσεις που συνθέταν το ΠΑΣΟΚ –παλααιοκομματικοί, αριστεροί, τεχνοκράτες συναίνεσαν σε αυτού του είδους τις διευθετήσεις που αφορούσαν μια πιο εκσυγχρονισμένη εκδοχή των παραδοσιακών πελατειακών σχέσεων (Φουντεδάκη 1987: 171, Σπουρδαλάκης 1988:315).

Η περιθωριοποίηση της κομματικής οργάνωσης από τα κέντρα λήψης αποφάσεων δε σήμαινε διόλου τη συρρίκνωση ή τον εξοβελισμό της. Το Κίνημα είχε επίγνωση ότι χωρίς τη συμβολή της δε θα είχε επιτύχει τη θεαματική άνοδό του στην εξουσία. Αυτό που επιδιωκόταν ήταν να εξουδετερωθεί η κριτική απέναντι στην ηγεσία και κυβερνητική πολιτική με την ενσωμάτωσή της στην κυβερνητική λογική (Σωτηρόπουλος 1996: 94). Η κομματική οργάνωση όφειλε να γίνει αποτελεσματική και να διευρυνθεί με τη στρατολόγηση νέων μελών από τους μαζικούς χώρους, ώστε να διατηρηθεί η εξουσία (Σπουρδαλάκης 1988: 320). Αναθεωρώντας την παλιά του άποψη περί αυτονομίας των μαζικών χώρων που το διαφοροποιούσε από την αριστερά, το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία ενδιαφέρεται κι επιδιώκει να επεκτείνει την ηγεμονία του στο ευρύτερο πεδίο της κοινωνικής οργάνωσης (Μαυρογορδάτος 2001: 236). Υιοθετώντας το λενιστικό πρότυπο οργάνωσης επιδιώκει τη μετατροπή του μαζικού χώρου (συνδικάτα, σωματεία,

επαγγελματικές ενώσεις, σύλλογοι και φοιτητική νεολαία) ιδιαίτερα τις επαγγελματικές οργανώσεις σε ιμάντες μεταβίβασης της πολιτικής του. Η διείσδυση του ΠΑΣΟΚ στις μαζικές κοινωνικές οργανώσεις σήμανε την άρση της αυτονομίας τους και τον έλεγχο των κοινωνικών οργανώσεων όχι τόσο από το ίδιο το κόμμα, όσο εν τέλει από την ηγεσία του (Σπουρδαλάκης 1988: 208 και 326), η χαρισματικότητα της οποίας εξασφάλιζε την αποδοχή των αποφάσεων από τις εν λόγω οργανώσεις.

Όμως επειδή και το χάρισμα του ηγέτη δεν είναι ανεξάντλητο κι επειδή η μίμηση του λενινιστικού μοντέλου έγινε χωρίς να πληρούνται οι προϋποθέσεις της μονολιθικότητας, που μόνο ένα καθεστώς αυτού του τύπου διαθέτει, σταδιακά αυτοί οι περίφημοι ιμάντες μεταβίβασης άρχισαν να κινούνται αντίστροφα μεταφέροντας όχι πλέον την κομματική γραμμή στις ομάδες συμφερόντων, όσο την ωμή πίεση των κοινωνικών οργανώσεων στο κόμμα (Μαυρογορδάτος 2001: 238-239). Η αντίστροφη αυτή πορεία και οι ολέθριες επιπτώσεις της θα γίνουν αισθητές ήδη στη δεκαετία του '90 και πολύ περισσότερο το 2000 καθώς θα έχουν παγιωθεί σε όλα τα κοινοβουλευτικά κόμματα και θα προκαλέσουν σοβαρές στρεβλώσεις στον τρόπο που διεξάγεται ο κομματικός ανταγωνισμός. Αντί, λοιπόν, τα κόμματα να ελέγχουν τις ομάδες πιέσεις στις οποίες έχουν διεισδύσει οι πολιτικές παρατάξεις τους, θα γίνουν τελικά δέσμια των ίδιων των συμφερόντων που υπηρετούν τα στελέχη και οι οπαδοί τους σε κάθε χώρο χάνοντας την αυτονομία τους και ουσιαστικά τη δύναμη να κυβερνήσουν (Μαυρογορδάτος 2001: 238-239). Το μετασχηματισμό αυτό θα τον παρακολουθήσουμε στη συνέχεια του πονήματός μας, καθώς αυτή η εξέλιξη θα θεωρηθεί ως εστία διαφθοράς. Η όσμωση αυτή του πολιτικού με το κοινωνικό πεδίο εκτός ότι αναπαράγει κοινωνική αδικία κι ανισότητα, αποτελεί παράγοντα ανάσχεσης κάθε μεταρρυθμιστικής πρωτοβουλίας που θα θεράπευε τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και πολιτικής στο πλαίσιο του κομματικού ανταγωνισμού, της πολιτικής ενσωμάτωσης της κοινωνίας και της αντιπροσώπευσής της.

ΣΤ. Τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα και η καθιέρωση του δικομματισμού

Τα πρώτα χρόνια μετά τη Μεταπολίτευση σημειώθηκαν δομικές αλλαγές στο πολιτικό σύστημα, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Μια από τις σημαντικότερες εξελίξεις αφορά την εξαφάνιση του προδικτατορικού κέντρου το οποίο εμφανίστηκε απρόθυμο ή αδύναμο να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των καιρών. Έχοντα απολέσει το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα το οποίο οικειοποιήθηκε ο Κ. Καραμανλής και αποστερούμενο του αιτήματος για αβασίλευτη δημοκρατία μετά τη διευθέτηση του πολιτειακού με δημοψήφισμα φαινόταν να βρίσκεται σε παρακμή (Παππάς 2006: 69-70 και Σπουρδαλάκης 1988: 219-

220). Η ΕΔΗΚ πολιτεύτηκε διατηρώντας σχεδόν άφθαρτα τα παλιά υλικά. Όταν το πολιτικό σύστημα άλλαζε, το παραδοσιακό κέντρο έμενε στάσιμο να εκπροσωπείται από τις προσωπικότητες του παρελθόντος λειτουργώντας περισσότερο ως συνασπισμός προσωπικοτήτων παρά ως συντεταγμένο κόμμα με οργανωτική δομή έστω και στα σπάργανα (Αλεξάκης 2001:57).

Έτσι, όταν ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός του Κ. Καραμανλή μετατόπιζε τη ΝΔ από τη δεξιά στη κεντροδεξιά και το ΠΑΣΟΚ άρχιζε να εγκαταλείπει τα ριζοσπαστικά συνθήματα που το ενέτασσαν στα αριστερά του ιδεολογικού φάσματος, λίγος χώρος είχε μείνει στο κέντρο για εκπροσώπηση. Ελλείπει δε μιας στοιχειωδώς οργανωμένης δομής κόμματος ήταν σχεδόν αδύνατο να ανταπεξέλθει στις νέες συνθήκες που προδιαγράφονταν για τον κομματικό ανταγωνισμό. Τα έμπειρα πολιτικά στελέχη του το αντιλήφθηκαν και συντάχθηκαν με τη ΝΔ του Καραμανλή, κυρίως όμως προσχώρησαν μαζικά στο ΠΑΣΟΚ, όταν αυτό μετακινήθηκε στο χώρο της κεντροαριστεράς (Παππάς 2006: 70). Η εκλογική επιτυχία του ΠΑΣΟΚ και η επιλογή της ΝΔ να ενσωματώσει την Εθνική Παράταξη, ένα ακροδεξιό πολιτικό μόρφωμα των αμετανόητων νοσταλγών της δικτατορίας, στο βαθμό που οδήγησε τη δεξιά παράταξη σε παλινδρόμηση, δημιούργησε τα περιθώρια κυριαρχίας του ΠΑΣΟΚ στο μεσαίο χώρο (Παππάς 2006: 70).

Η ηγεμονία του ΠΑΣΟΚ στον κεντροαριστερό χώρο του ιδεολογικού φάσματος είχε συνέπειες για τον κόσμο της αριστεράς που αντιπροσωπευόταν από το ΚΚΕ και μετά τη διάσπασή του το 1968 και από το ΚΚΕ εσωτερικού. Με συγκεντρωτικές ιδεολογικές καταβολές σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά και με έναν παραδοσιακό συγκεντρωτισμό κληρονομημένο από την ΕΔΑ, τα δύο κομμουνιστικά κόμματα απείχαν από το να θεωρούνται δημοκρατικά. Μολονότι αποτελούσαν πρότυπα κομματικής οργάνωσης, η οποία τα βοήθησε να επιβιώσουν τα δύσκολα χρόνια της παρανομίας, δεν κατόρθωσαν να μεταμορφωθούν σε εστίες δημοκρατικής λειτουργίας. Με διαφορετικούς προσανατολισμούς ως προς την πορεία στο σοσιαλισμό τα δύο αυτά κόμματα είχαν δύο κοινά σημεία αφετηρίας. Από τη μια πλευρά η ηγεσία κατείχε ανέκαθεν μια ιδιαίτερη και αυτόνομη θέση σε σχέση με την κομματική βάση. Παρότι υπήρχε ελευθερία στις συζητήσεις στην κομματική βάση, αυτές μικρή επίδραση είχαν στη διαμόρφωση της κεντρικής πολιτικής. Οι πολιτικές ντιρεκτίβες και οι πρωτοβουλίες παρέμεναν το αποκλειστικό προνόμιο της ηγεσίας (Σπουρδαλάκης 1988: 40), γεγονός που απωθούσε ακόμα κι εκείνα τα κοινωνικά στρώματα που βρίσκονταν στο περιθώριο για χρόνια. Το δεύτερο κοινό σημείο τους ήταν η εν πολλοίς φορμαλιστική επιβολή στην ελληνική πολιτική και κοινωνική

πραγματικότητα ενός εισαγόμενου μοντέλου αντιιμπεριαλιστικής «Νέας Δημοκρατίας» το οποίο μικρή απήχηση είχε σε μια μικροαστική κοινωνία με μακροχρόνια αντικομμουνιστική παράδοση (Σπουρδαλάκης 1988: 220).

Ακόμα χειρότερη τύχη επιφύλασσε η ελληνική κοινωνία στο ΚΚΕ εσωτερικού. Έχοντας να αντιμετωπίσει την αμφισβήτηση και τα πυρά του ΚΚΕ αλλά και τη ριζοσπαστική ρητορική του ΠΑΣΟΚ, το ΚΚΕ εσωτερικού κατέλαβε μια περιορισμένη θέση στον πολιτικό άξονα η οποία αντιπροσώπευε νέες δυνάμεις κυρίως από το χώρο της διανόησης, της νεολαίας και των μεσαίων στρωμάτων που είχαν διακριθεί για τον αντιδικτατορικό τους αγώνα και πρόβαλαν τις ιδέες του ευρωκομμουνισμού της δεκαετίας του '70 (Βούλγαρης 2008: 264-265). Αυτό που θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ως γενικό συμπέρασμα είναι ότι η περιορισμένη εκλογική απήχηση οφείλεται στη σχεδόν ολοκληρωτική ιδεολογική ηγεμονία του κεντροαριστερού χώρου από το ΠΑΣΟΚ και της ταύτισης των πολυπληθών μικροαστικών – μη προνομιούχων –κοινωνικών στρωμάτων μαζί του.

Η συμπύκνωση και προβολή από το ΠΑΣΟΚ της νέας διαιρετικής τομής που όριζε πλέον το ιδεολογικοπολιτικό φάσμα ως Δεξιά- Αντιδεξιά, η επιτυχής με άλλα λόγια μετατροπή της κοινωνικής κουλτούρας (σύνολο των ατομικών αρχών και προσωπικών πεποιθήσεων) σε πολιτική κουλτούρα, δηλαδή σε συλλογική πολιτική δράση, η ταύτιση των ευρύτερων μικροαστικών στρωμάτων με τους μη προνομιούχους οι οποίοι αγωνίζονται εναντίον του μπλοκ εξουσίας που εκπροσωπούν οι δυνάμεις της Δεξιάς, αν και απλουστευτικές και γι' αυτό παραπλανητικές (στο βαθμό που το εκλογικό σώμα της ΝΔ αποτελούταν από τα ίδια μικροαστικά στρώματα) συντέλεσε στην κυριαρχία από τη δεκαετία του '80 του πολωμένου δικομματισμού (Μαυρογορδάτος 1983: 17-19) ή του πολωμένου και ασύμμετρου τρικομματισμού (Νικολακόπουλος 1990: 203-206), όπου παρά τους τρεις ισχυρούς πόλους, ΠΑΣΟΚ –ΚΚΕ από τη μία πλευρά και ΝΔ από την άλλη, ο κομματικός ανταγωνισμός είναι διπολικός στο βαθμό που ο ένας πόλος, το ΠΑΣΟΚ, είναι ο κυρίαρχος πόλος των αντιδεξιών δυνάμεων, ενώ η ΝΔ αποτελεί το δεύτερο πόλο. Ο τελευταίος εκφράζει τις δυνάμεις της Δεξιάς κι απορρίπτεται βέβαια συνολικά από τους δύο αντιδεξιούς πόλους του τρικομματισμού (Νικολακόπουλος 1990: 208).

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι οι δύο ισχυροί πόλοι του πολιτικού συστήματος, καθώς μπορούσαν να εξασφαλίζουν την εκλογική αυτοδυναμία σταδιακά αποκτούσαν κοινά χαρακτηριστικά. Μεταξύ αυτών ήταν οι ελλείψεις και ανεπάρκειες ως προς τη συγκρότηση της οργανωτικής δομής τους, η ιδεολογική ασάφεια κι η ενισχυμένη κομματική ηγεσία, η οποία όντας αυτονομημένη μπορούσε με ευκολία να παρακάμπτει είτε τα

συλλογικά κομματικά όργανα, είτε το καταστατικό του κόμματος για το οποίο τύποις ενδιαφερόταν. Η δε διακυβέρνηση τους αντανakλώντας τις εσωκομματικές ανεπάρκειες απεικόνιζε τις ίδιες -αν όχι παρεμφερείς- μεθοδεύσεις στην άσκηση της εξουσίας, η οποία εκδηλωνόταν από τον έντονα προσωποπαγή χαρακτήρα της.

Τούτων δοθέντων, το κρατικιστικό, πατερναλιστικό πρότυπο μεσσιανικής εξουσίας του Καραμανλή διαδέχτηκε το εξίσου συγκεντρωτικό- κρατικιστικό προφίλ του Α. Παπανδρέου. Η άλλη όψη του μεσσιανισμού αποδείχτηκε στην πράξη ότι ήταν ο λαϊκισμός, ο οποίος μετεξελίχθηκε σε πάγιο χαρακτηριστικό της ηγεσίας του ΠΑΣΟΚ, υιοθετήθηκε δε σταδιακά από ολόκληρο το πολιτικό σύστημα, όταν συναρθρώθηκε επιτυχώς με τον ιδιόμορφο κοινωνικό σχηματισμό και τον ανορθολογικό τρόπο που συντελέστηκε η οικονομική παγίωση ευρύτατων οικονομικοκοινωνικών στρωμάτων στα πλαίσια της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης (Αλεξανδρόπουλος 1988: 123-124, Λούλης 2011: 108). Το ΠΑΣΟΚ πέτυχε να συσπειρώσει όλες εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις –κυρίως μικροαστικού χαρακτήρα- που είχε θέσει σε κίνηση η προηγηθείσα καπιταλιστική ανάπτυξη οι οποίες στη συνέχεια στράφηκαν κατά των πολιτικών δυνάμεων που τις επέβαλαν (Δεξιά). Η χρήση λαϊκιστικού λόγου άμβλυne έως εξοβέλισε τις συγκρούσεις αυτών ακριβώς των μικροαστικών κοινωνικών στρωμάτων και τα ενσωμάτωσε στο πολιτικό σύστημα διατηρώντας εν πολλοίς τους παραδοσιακούς συσσωματικούς τρόπους ενσωμάτωσης που βασιζόνταν στην απονομή προνομίων κι ευνοιών σε άτομα, μέσω του διορισμού τους στο κράτος ή κλαδικά, μέσω των συντεχνιών, με την επιστράτευση πάντα του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους (Αλεξανδρόπουλος 1988: 125).

Μια αμυντική κοινωνία με έντονα μικροαστικά χαρακτηριστικά σε συνδυασμό με την ανασφάλεια του ελληνικού κεφαλαίου που βάσιζε την επιβίωση του από την απειλή του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού, την οποία δημιουργούσε η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, στην κρατική προστασία συνάντησε στον πατερναλισμό αρχικά κι αργότερα στο λαϊκισμό την προστασία κι εξασφάλιση των μικροσυμφερόντων του και των συντεχνιακών προνομίων (Λυριντζής 1990: 57). Ο λαϊκιστικός πολιτικός λόγος από τη δεκαετία του '80 αυτόν ακριβώς το στόχο εξυπηρετούσε, το συμβιβασμό των ασυμβίβαστων αιτημάτων που προέκυπταν από τον τρόπο ανάπτυξης του καπιταλισμού, από τη σύγκρουση των εξορθολογισμένων οικονομικών σχέσεων, από τις πολιτισμικές αντιθέσεις και συγκρούσεις και τέλος από τον ιδιαίτερο τρόπο και χρόνο ένταξης των κοινωνικών δυνάμεων στην πολιτική (Λυριντζής 1990: 55 και Μουζέλης 1987: 15-20).

Ανάγοντας τις πραγματικές κοινωνικές συγκρούσεις και αντιφάσεις σε ιδεολογικό επίπεδο προγραμματικού λόγου με ταυτόχρονη συντήρηση της κοινωνικής αμορφίας και αναπαραγωγής της προβληματικής δομής του μεταπολεμικού μοντέλου καπιταλιστικής συσσώρευσης, χωρίς προηγουμένως να έχουν πετύχει τη δημιουργία μιας στιβαρής οργανωτικής δομής, τα ελληνικά πολιτικά κόμματα και προπαντός τα δύο μεγαλύτερα κατέστησαν αδύνατη την πολιτική επιδιαιτησία έναντι των οργανωμένων έξω από αυτά κέντρων οικονομικής και πολιτικής δύναμης εξασφαλίζοντας μια σαθρή νομιμοποίηση στο βαθμό που η τελευταία εμφανιζόταν ανίκανη να αντιμετωπίσει όχι μόνο τα προβλήματα οικονομικής μεγέθυνσης με τιθάσευση των μακροοικονομικών δεικτών (πληθωρισμός, δημοσιονομικά ελλείμματα, αναθέρμανση της επενδυτικής δραστηριότητας του εγχώριου και ξένου κεφαλαίου) τα οποία έτειναν να δημιουργούν περιοδικές οικονομικές κρίσεις, αλλά και να εμποδίζουν την ανάπτυξη με την ενθυλάκωση στο κράτος ισχυρών ομάδων πίεσης που λειτουργούσαν με αμιγώς συντεχνιακό προσανατολισμό. Έτσι, ενώ η διατήρηση ισχυρών γραφειοκρατικών πελατειακών δικτύων προσδεμένων στα πολιτικά κόμματα και η χρήση λαϊκιστικών εγκλήσεων δεν αποτελούν αυτό καθαυτό εκφάνσεις της διαφθοράς, στο βαθμό που συμβάλλουν στην αποτροπή καθιέρωσης ισχυρών, αυτόνομων και απρόσωπων θεσμών κατά το πλουραλιστικό – δημοκρατικό μοντέλο δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση φαινομένων διαφθοράς. Ενώ, με άλλα λόγια, η ύπαρξη πελατειακών και συντεχνιακών λογικών στις κοινωνικές διεκδικήσεις ακόμα κι αν καλύπτονται από το λαϊκισμό δε συνιστούν από μόνες τους διαφθορά, αλλά ένα ρεαλιστικό τρόπο πολιτικής ενσωμάτωσης της κοινωνίας, έστω και με συσσωματικό τρόπο (Καρκατσούλης 2005: 50), στην ακραία τους ωστόσο εκδοχή, όταν οι τυπικοί θεσμοί διαμεσολάβησης έχουν υπονομευτεί στερούμενοι της αυτονομίας του πολιτικού-κοινωνικού-οικονομικού πλέγματος, δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη συστημικής διαφθοράς. Ισχυρές ομάδες πίεσης με τη συνεργασία των πολιτικών κομμάτων αποικίζουν το κράτος και νέμονται τους δημόσιους πόρους προς όφελός τους και βέβαια εις βάρος των υπόλοιπων κοινωνικών ομάδων που υποαντιπροσωπεύονται. Η προσοδοθηρία μάλιστα αυτών των ομάδων είναι τέτοια που δύναται να εκτροχιάσει τη μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη και δημοσιονομική πολιτική κάνοντας ακόμα πιο επισφαλή κι εύθραυστη τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος

Την εξέλιξη του κομματικού μετασχηματισμού και τη σύμφυσή του με φαινόμενα διαφθοράς θα παρακολουθήσουμε διεξοδικότερα σε επόμενο κεφάλαιο.

Ζ. Πολυσυλλεκτικότητα πολιτικών κομμάτων- πολιτικός ανταγωνισμός και γένεση της διαφθοράς

Στην μέχρι τώρα ανάλυση του πολιτικού συστήματος μετά τη Μεταπολίτευση και των μεταβολών που αυτό υπέστη έγινε προσπάθεια να καταδειχθεί η σημασία ενός πλήθους έξω οικονομικών παραγόντων που αλληλοσχετιζόμενοι προσδιόρισαν την ανάπτυξη και ιδιομορφία της ελληνικής περίπτωσης. Τομείς όπως η πολιτική κουλτούρα, η οργανωτική δομή των πολιτικών κομμάτων, η ιδεολογία εξετάστηκαν παράλληλα με τη δυναμική της πολιτικής παράδοσης που όχι μόνο επιβίωσε προβάλλοντας μια αξιοσημείωτη ανθεκτικότητα απέναντι στις νέες κοινωνικό-ταξικές ανακατατάξεις και στα ιδεολογικά ρεύματα που αντιστοιχούν σ' αυτές, αλλά μπόλιασε τους νέους θεσμούς με χαρακτηριστικά του παρελθόντος. Εφόσον η πολιτική παράδοση έλκει την καταγωγή της στα ιστορικά σχίσματα του παρελθόντος (εθνικές, ταξικές διαιρέσεις) εμφανίζει την τάση να επιβιώνει ακόμα κι όταν έχουν αρθεί οι προϋποθέσεις της δημιουργίας των εν λόγω σχισμάτων. Η άρση της ιστορικής διαίρεσης συντηρητικών –φιλελεύθερων στην ελληνική περίπτωση δε συνεπάγεται την εξάλειψη της κεντρικής πολιτικής παράδοσης στο επίπεδο της ιδεολογίας και πολιτικής συμπεριφοράς ενός σημαντικού τμήματος εκλογέων, αλλά και μέρους των κομματικών δυνάμεων που συνασπίζονται στα δύο κόμματα (Αλεξανδρόπουλος 1988: 128). Τουτέστιν, παρά τον εκ πρώτης όψεως πολωμένο χαρακτήρα των εκλογικών αναμετρήσεων υπό τη διαιρετική τομή Αριστερά- Αντιδεξιά, η διατήρηση ενός μεγάλου τμήματος εκλογέων κεντρικής ιδεολογίας και τοποθέτησης, που μπορούμε να ισχυριστούμε ότι συμπίπτει με την πολιτική παράδοση του φιλελεύθερου κεντρώου χώρου της προδικτατορικής εποχής, προσδιορίζει την ιδεολογική φυσιγνωμία όχι μόνο του ΠΑΣΟΚ αλλά και της ΝΔ στην υιοθέτηση μετριοπαθέστερων θέσεων στα πλαίσια του ανταγωνισμού τους για την προσέλκυση κεντρώων ψηφοφόρων (Mavrogordatos 1983: 50-51, Αλεξανδρόπουλος 1988: 128-129).

Επιπλέον, η κοινωνική σύνθεση και θέση των εκλογέων, όπως ήδη έχει επισημανθεί, δημιουργεί μια πλατφόρμα μικρών αποκλίσεων εκλογικών χαρακτηριστικών στο βαθμό που ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός όντας πρόσφατος, αφού οι μετακινήσεις και ανακατατάξεις που προκάλεσε η καπιταλιστική ανάπτυξη μόνο ανεπαίσθητα τον επηρέασαν, δεν πρόλαβε να λάβει πάγιο χαρακτήρα και διαμόρφωση. Με βάση τα προηγούμενα, μπορούμε να ισχυριστούμε με μια δόση σχετικής ασφάλειας ότι η ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ απευθύνονταν σε παρεμφερή από άποψη κοινωνικής θέσης εκλογικά ακροατήρια με μια έμφαση αντιπροσώπευσης των χαμηλότερων μικροαστικών στρωμάτων από το ΠΑΣΟΚ (Αλεξανδρόπουλος 1988: 129), γεγονός που σηματοδοτεί και ενισχύει τάσεις

ιδεολογικών και πολιτικών συγκλίσεων των δύο κομμάτων ωθώντας τα στον πολυσυλλεκτισμό.

Ο πολυσυλλεκτισμός των ελληνικών πολιτικών κομμάτων ελλείπει οργανωτικών εσωκομματικών δομών περιορίστηκε τελικά στον αρχηγικό και πελατειακό χαρακτήρα τους με έμφαση στη διαταξικότητα των κομμάτων τα οποία απευθύνονταν σχεδόν σε ολόκληρο το εκλογικό ακροατήριο, ενώ σταδιακά οι λαϊκιστικές εγκλήσεις, που υιοθετήθηκαν αρχικά από το ΠΑΣΟΚ κι αργότερα από τη ΝΔ, επικάλυψαν την απουσία ουσιαστικών διαφορών στην άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής η οποία στην πραγματικότητα συνέχισε την σχεδόν αδιατάρακτη αναπαραγωγή του μοντέλου κρατικής και οικονομικής επέκτασης που προσδιόρισε τη μεταπολεμική αναπτυξιακή πορεία κι εμπειρία της χώρας (Αλεξανδρόπουλος 1988: 137).

Αυτό που οφείλουμε να επισημάνουμε είναι ότι, όπως τα ελληνικά πολιτικά κόμματα δεν ανέπτυξαν τη δομή κόμματος μαζών επειδή εξέλειπαν οι ιστορικές καταβολές που συνέβαλαν στην ανάδυση αυτού του κομματικού τύπου στη Δυτική Ευρώπη, έτσι κι ο ελληνικός κοινωνικός χώρος ουδέποτε γνώρισε την εμπειρία μιας συμπαγούς πλειοψηφικής εργατικής τάξης, ενός μαζικού εργατικού κόμματος και μιας καπιταλιστικής συσσώρευσης με τα μεταπολεμικά χαρακτηριστικά της Δύσης, όπου ο σοσιαλιστικός ρεφορμισμός εξασφάλισε την πολιτική συναίνεση του συστήματος (Mavrogordatos 1983: 50). Αντί αυτού, η αμορφία της ελληνικής κοινωνίας και η απουσία σωματειακής οργάνωσης απέτρεψε τη δημιουργία ενός κοινωνικού ιστού που θα συνέχιζε την κοινωνία σε μια αυτοτελή κι αυτόνομη σε σχέση με το κράτος και τα κόμματα θέση. Κατά σύστοιχο τρόπο, η πολυσυλλεκτικότητα των ελληνικών κομμάτων δε συγκροτήθηκε με τον τρόπο που αυτή συντελέστηκε στις χώρες της δυτικής Ευρώπης (Moschonas 1999 116, 120). Ενώ τα πολιτικά κόμματα δρουν μέσω μαζικών οργανώσεων οι οποίες αποτελούν δομές κοινωνικής ενσωμάτωσης, στα ελληνικά κόμματα η κοινωνική ενσωμάτωση επιτυγχάνεται όχι μέσω των κομματικών δομών, αλλά έξω από αυτά (Αλεξανδρόπουλος 1988: 131).

Αλλά και στο χώρο της ιδεολογίας η αποπολιτικοποίηση που απαντούμε στην ελληνική περίπτωση κάθε άλλο παρά προσομοιάζει στους τρόπους με τους οποίους αυτή υφίσταται στις δυτικοευρωπαϊκές δημοκρατίες. Η ιδεολογική πόλωση που χαρακτήρισε τη μεταδικτατορική μορφή του κομματικού συστήματος κάθε άλλο παρά συνάδει με την επίτευξη της κοινωνικής ειρήνης και τη διαμόρφωση όρων πολιτικής αγοράς. Η σύγκλιση του πολιτικοϊδεολογικού χώρου και η προώθηση μιας συναίνεσης εδραιωμένης στην επιλογή του ορθολογικού ψηφοφόρου σε ένα πακέτο επεξεργασμένων θεμάτων το οποίο

αντιπροσωπεύουν τα πολιτικά κόμματα δεν αντιστοιχεί στον τρόπο που συντελείται η αποϊδεολογικοποίηση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Το μοντέλο του ορθολογικού ψηφοφόρου κατά το υπόδειγμα του Downs και κατ' επέκταση της θεωρίας της Δημόσιας Επιλογής στην ελληνική περίπτωση αποκτά διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η πολιτική συμμετοχή εξασφαλίζεται ως μία εξαρχής ιδιωτική υπόθεση όπου οι ψηφοφόροι συμμετέχουν μαζικά από το φόβο υπεξαίρεσης ή από την προσδοκία συμμετοχής στις οικονομικές ή συμβολικές προνομίες που συνεπάγεται η πολιτική συμμετοχή στην Ελλάδα. Επειδή ακριβώς τα δικαιώματα στην Ελλάδα δεν υφίστανται ως συλλογικά αγαθά, αλλά απονέμονται από ένα κράτος που αντιμετωπίζει τους πολίτες του ως υπηκόους, η μη συμμετοχή ενδέχεται να καταστήσει επισφαλή την κατάκτηση ή βελτίωση της ατομικά προσανατολισμένης κοινωνικής κινητικότητας (Δεμερτζής 1988: 85, Διαμαντούρος 2000: 51-52). Η συναινετική δημοκρατία δεν επιτυγχάνεται, όπως στις άλλες αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες, στη βάση της παραχώρησης εξουσιών, όπου τα συμφέροντα διαμεσολαβούνται συχνά μέσα από κορπορατιστικές πρακτικές και σπανίως αντιπαρά τίθενται πολιτικά (Σπουρδαλάκης 1988 β: 114). Αντιθέτως, στην ελληνική περίπτωση συγκαλύπτονται οι ατομικοί- κλαδικοί προσανατολισμοί απόσπασης προνομίων από έναν έντονα χρωματισμένο με εγκλήσεις από το παρελθόν λαϊκιστικό –εθνικιστικό λόγο.

Στην πραγματικότητα η απολιτικότητα που συναντάμε στην ελληνική πολιτική εκδοχή συνίσταται στην παντελή έλλειψη άμεσης σύνδεσης του πολιτικού διαλόγου με τις συλλογικές κοινωνικές διεργασίες. Η βάση προτίμησης και υποστήριξης μιας θέσης έναντι της εναλλακτικής της έμμεση μόνο σχέση έχει με τα συλλογικά συμφέροντα έτσι όπως αυτά διαμορφώνονται μέσα από τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί δεν περιορίζονται αλλά συγχέονται με επαγγελματικές ή κλαδικές κατηγορίες οι οποίες εν τέλει καθορίζουν τις πολιτικές προτιμήσεις των εκλογέων (Σπουρδαλάκης 1988 β: 111). Η αποφυγή από τα πολιτικά κόμματα σύνδεσης του πολιτικού λόγου με την υλική του υπόσταση (συλλογικές ταυτότητες- συμφέροντα) αναπαράγει όχι μόνο τον κατακερματισμό της κοινωνίας σε ατομικά προσανατολισμένους στόχους αλλά υποβοηθά την ανάπτυξη συντεχνηκών αντιλήψεων με κοντόφθαλμο- συσσωματικά προσδιορισμένο- πολιτικό προσανατολισμό (Pappas 1999: 197-198, Σπουρδαλάκης 1988 β: 111).

Αυτή η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής κάθε άλλο παρά ενισχύει τη μακροπρόθεσμη εδραίωση των πολιτικών θεσμών και συμβάλλει στη νομιμοποίηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Ο μαζικός πολιτικός προσανατολισμός ατόμων ή συλλογικοτήτων

(συντεχνιών) με αυτόν το μονοδιάστατο τρόπο είναι αδύνατον να επιτύχει *en masse* την πολιτική ενσωμάτωση και να εξασφαλίσει τα υφιστάμενα ή προσδοκώμενα προνόμια του χωρίς να διαταραχθούν τα μακροπρόθεσμα οικονομικά μεγέθη. Η περιοδικότητα της εμφάνισης οικονομικών κρίσεων, η αδήριτη αντιμετώπιση των οικονομικών ανακολουθιών, η πίεση που ασκείται από την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ για οικονομική και θεσμική σύγκλιση καθιστά αδύναμη την αναπαραγωγή του κομματικού ανταγωνισμού οριοθετημένου στην πλειοδοσία ατομικών ή συντεχνιακών προσδοκιών για εξασφάλιση ή διατήρηση προνομίων χωρίς τον οικονομικό εκτροχιασμό. Καθώς είναι αδύνατη η πραγματοποίηση και διευθέτηση των μαξιμαλιστικά προσδιορισμένων κοινωνικών προσδοκιών, η διατήρηση αυτής της απολιτικότητας έφτασε προς το τέλος της δεκαετίας του '80 στα όρια της αφήνοντας να διαφανούν τα συμπτώματα της ελληνικής πολιτικής και κοινωνικής παθογένειας. Όσο αυξάνεται το κοινωνικό αδιαχώρητο των μικροαστικών στρωμάτων και καθίσταται η θέση τους επισφαλέστερη (Δεμερτζής 1990: 80-81) κι όσο ο πολιτικός λόγος εντείνει τα απολιτικά χαρακτηριστικά ενδυσόμενος έναν αφόρητο μάλιστα λαϊκισμό, τόσο αρχίζουν να προβάλλουν τα πρώτα σημάδια δυσαρέσκειας για τους πολιτικούς θεσμούς και της πολιτικής απάθειας (Σπουρδαλάκης 1988 β: 116, Αλεξανδρόπουλος 1988: 139 και Δεμερτζής 1990).

Ακόμα κι αυτή η πολιτική απάθεια και οι πρώτες ενδείξεις πολιτικού κυνισμού που αρχίζουν να καταγράφονται στην ελληνική περίπτωση διαφέρουν σημαντικά από τις αντίστοιχες μορφές πολιτικής συμπεριφοράς που συναντάμε στις παγιωμένες δημοκρατίες της Δύσης. Αυτή η ασυμπτωματικότητα έχει να κάνει με τον καθαυτό τρόπο θέσπισης του πολιτικού στην Ελλάδα. Η έλλειψη επαρκούς αντιπροσώπευσης των κοινωνικών ομάδων όπως αυτή καθορίζεται από την πολυσυλλεκτικότητα των κομμάτων, αποτυπώνεται στα αυξανόμενα ποσοστά εκλογικής αποχής ή στην συγκυριακή υποστήριξη αντισυστημικών ακροδεξιών πολιτικών μορφωμάτων. Αντιθέτως, η ελληνική περίπτωση εμφανίζεται εξόχως αντιφατική. Αφενός το ενδιαφέρον των νεοελλήνων και η πολιτική συμμετοχή τους εμφανίζονται και παραμένουν ιδιαίτερα υψηλά, αφετέρου αυτό το ενδιαφέρον και η εκλογική υποστήριξη προσανατολίζονται σε έναν σχεδόν ακραίο δικομματισμό. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας κι επιπλέον δείκτες, όπως αυτόν της ικανοποίησης από τη ζωή και ικανοποίησης από την κοινωνική συμβίωση και του δείκτη διαπροσωπικής εμπιστοσύνης, τα χαμηλά ποσοστά που συγκεντρώνουν αποκαλύπτουν τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας με τον πιο εύγλωττο τρόπο (Δεμερτζής 1990: ,Βούλγαρης 2008: 212-213).

Υπό αυτή τη σκοπιά οι νεοέλληνες ενδιαφέρονται να μετέχουν στην πολιτική όπως αυτή θεσμίζεται και βιώνεται στο πλαίσιο του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, ενώ παράλληλα καθορίζεται από την ανασφάλεια και το φόβο που γεννά η απειλή της υφαρπαγής των κεκτημένων. Η πολιτική συμμετοχή δε συνοδεύεται ούτε ταυτίζεται με την προσδοκία εκπλήρωσης ή όχι συλλογικών οραμάτων, γι' αυτό και δε συνοδεύεται από εξίσου υψηλά ποσοστά ικανοποίησης από τη ζωή, αλλά και από την κοινωνική συμβίωση η οποία με τη σειρά της δε διακρίνεται για την ανεπτυγμένη διαπροσωπική εμπιστοσύνη (Δεμερτζής 1990: 93-94). Από την άλλη πλευρά το κοινωνικό αδιαχώρητο και η αδυναμία πλήρωσης των ατομοκεντρικών ή κλαδικών επιδιώξεων φαίνεται να διασπά το κοινωνικό σώμα σε δύο μεγάλες εκλογικές πελατείες που αντιστοιχούν στο ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ. Άτομα και συντεχνίες επιλέγουν να συμπορευτούν με το ένα ή το άλλο κόμμα προκειμένου να εκπληρώσουν τις φιλοδοξίες τους σε έναν αγώνα μηδενικού αθροίσματος, όπου ο κερδισμένος έχει μεγάλες πιθανότητες να κερδίσει τα διακυβεύματα κι ο χαμένος περιμένοντας στην αφάνεια, να διεκδικήσει στον επόμενο εκλογικό κύκλο την αλλαγή του πολιτικού συσχετισμού και την ενδεχόμενη εκπλήρωση των ατομικών ή κλαδικών του στόχων.

Έτσι η παρουσία ενός πολωμένου δικομματισμού με ακραία πολυσυλλεκτικά διακυβεύματα υπέκρυπτε εν τέλει την συντήρηση εκτεταμένων πελατειακών δικτύων, κομματικά προσδιορισμένων, τα οποία διαμόρφωναν τον κομματικό ανταγωνισμό σε σημαντικό βαθμό και σταδιακά παγίωναν την επιλεκτικότητα στη νομή των κρατικών προνομίων που παραχωρούνταν από τα πολιτικά κόμματα στους ψηφοφόρους –πελάτες τους. Και μπορεί αυτός ο συσσωματικός κι επιλεκτικός τρόπος απόκτησης προνομίων να λογιζόταν ως θεμιτός από το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, όσο και από την κοινωνία που ταύτιζε τα συμφέροντά της με τις διακριτές πολιτικές σχέσεις που διατηρούσε, προς το τέλος όμως της δεκαετίας του '80 και στα μέσα του '90 άρχισε να λαμβάνει χώρα μια αισθητή διαφοροποίηση της κομματικής κουλτούρας σε ό, τι αφορά τουλάχιστον τη διάκριση ανάμεσα σε θεμιτές και διεφθαρμένες πρακτικές. Η εστίαση σ' αυτή τη διαφοροποίηση της πολιτικής κουλτούρας σε συνδυασμό πάντα με τον κομματικό μετασχηματισμό και τις μεταβολές που αυτός ενσωματώνει θα αποτελέσει το αντικείμενο μελέτης της επόμενης ενότητας.

Κεφάλαιο Τέταρτο: Χαρακτηριστικά του κομματικού συστήματος 1990-2010

Α. Κομματικός μετασχηματισμός και εμφάνιση των κομμάτων του κράτους στο ελληνικό πολιτικό σύστημα (1990-2009)

Το τέλος της δεκαετίας του '80 και οι αρχές τις επόμενης σηματοδοτήθηκαν από δραματικά σε έκταση και σημασία γεγονότα που επηρέασαν αναμφίβολα και διαμόρφωσαν την εξέλιξη και την πορεία όχι μόνο των πολιτικών κομμάτων, αλλά και την αντίληψη για τον κόσμο και τη θέση των κρατών –εθνών σε αυτόν. Η πτώση των ανατολικών καθεστώτων, το μεταναστευτικό ρεύμα που ακολούθησε στις χώρες της Δύσης και στην Ελλάδα, η αλματώδης ανάπτυξη των τεχνολογιών της επικοινωνίας άλλαξε άρδην το σκηνικό και συμπυκνώθηκε στις διαδικασίες αυτού που ορίζουμε ως παγκοσμιοποίηση. Η κυριαρχία των αγορών, η ροή κεφαλαίων σε παγκόσμιο επίπεδο εδραίωσε ακόμη περισσότερο την ιδεολογία του φιλελευθερισμού και δη του νεοφιλελευθερισμού ως το ακλόνητο παράδειγμα άσκησης πολιτικής. Τα κράτη ανταποκρινόμενα στα νέα δεδομένα που διαμορφώνονταν με γρήγορους ρυθμούς έθεσαν στον πυρήνα της πολιτικής τους την προσπάθεια ενσωμάτωσης στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια των εντεινόμενων διαδικασιών παγκοσμιοποίησης, τα ευρωπαϊκά κράτη θεώρησαν ορθό να επιταχύνουν τις διαδικασίες ενοποίησης και σύγκλισης της ευρωπαϊκής πολιτικής. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ σηματοδοτεί με τον πιο εύγλωττο τρόπο την ευρωπαϊκή απάντηση στις συντελούμενες αλλαγές, εκχωρώντας εκουσίως τα σημαντικότερα πεδία άσκησης εθνικής πολιτικής σε υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως αυτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι πρωτοβουλίες δεν υπήρξαν άμοιρες συνεπειών. Απεναντίας επηρέασαν πολύπλευρα και αποφασιστικά το πολιτικό σύστημα εντός των εθνών κρατών τόσο σε επίπεδο ιδεολογιών, όσο και στην οργανωτική δομή, στο ρόλο και τη θέση των πολιτικών κομμάτων στο ευρύτερο πολιτικό σύστημα ενισχύοντας τα χαρακτηριστικά του κομματικού τύπου που οι Katz & Mair περιγράφουν ως κόμματα καρτέλ (Katz & Mair 1995). Επιχειρώντας τα πολιτικά κόμματα να διατηρήσουν την ισορροπία ανάμεσα στην αντιπροσώπευση και στη νομιμοποίηση λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς που οφείλονται αφενός στις ιστορικές καταβολές τους (προέλευση, συγκρότηση και ιστορική εξέλιξη, κοινωνική και εκλογική επιρροή, πολιτική κουλτούρα) κι αφετέρου στην ανάγκη προσαρμογής στην τρέχουσα συγκυρία και πραγματικότητα, διαφοροποιούν τον τρόπο με τον οποίο απαντούν στον κοινωνικό και πολιτικό ανταγωνισμό. Εφόσον τα πολιτικά κόμματα στον ιστορικό ρόλο τους προσπαθούν να εξισορροπήσουν ανάμεσα στην ανάγκη για εκπροσώπηση και σε εκείνη της νομιμοποίησης αναγκάζονται εκ των πραγμάτων κάθε φορά που αλλάζουν τα

εξωτερικά συμφραζόμενα να επαναπροσδιορίζουν το σημείο εξισορρόπησης των σχέσεων εκπροσώπησης και νομιμοποίησης.

Στο σημείο αυτό θεωρούμε σκόπιμο να προβούμε σε διευκρίνιση των όρων εκπροσώπηση και νομιμοποίηση. Με την πρώτη έννοια προσεγγίζεται η διαδικασία θεμελίωσης-συγκρότησης και αναπαραγωγής του αντιπροσωπευτικού στοιχείου των κομμάτων με βάση την ιστορική ανάλυση κάθε συγκεκριμένης περιόδου και του αντίστοιχου της κοινωνικού σχηματισμού. Με τη δεύτερη έννοια, εκείνη των σχέσεων νομιμοποίησης, περιγράφεται διαδικασία με την οποία ένα πολιτικό κόμμα εντάσσεται στο θεσμικό πλαίσιο του κράτους και είτε επιχειρεί να συγκροτήσει σε «κρατική πολιτική» τις σχέσεις εκπροσώπησης, λειτουργώντας ως συλλογικός διανοούμενος κι εγγράφοντας συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα στο κράτος, είτε, αντιστρόφως, λειτουργεί ως φορέας νομιμοποίησης των κρατικών πολιτικών μέσα στην κοινωνία εκμεταλλευόμενο τις μαζικές του διαστάσεις (Βερναρδάκης 2011: 185).

Έχοντας αποποιηθεί την ευχέρεια άσκησης πραγματικής οικονομικής πολιτικής στο βαθμό που εσωτερικεύουν τους νόμους της αγοράς στην πολιτική και προκρίνουν ως προτεραιότητα τη θέση του κράτους στο διεθνές περιβάλλον, τα πολιτικά κόμματα μετατρέπονται όλο και περισσότερο σε διαχειριστές των κρατικών πολιτικών ανταποκρινόμενα στο νομιμοποιητικό τους ρόλο εις βάρος του αντιπροσωπευτικού. Η αποτελεσματικότητά τους δεν κρίνεται από τον τρόπο που συναρθρώνουν δέσμες κοινωνικών συμφερόντων τις οποίες απευθύνουν στο κράτος και ακολούθως τις μετατρέπουν σε κρατική πολιτική, αλλά από τον επιτυχή ή όχι τρόπο διαχείρισης των κρατικών πολιτικών σε συνθήκες κόστους- οφέλους. Ο πολιτικός ανταγωνισμός των κομμάτων καθορίζεται με άλλα λόγια από την αποτελεσματικότητα των ίδιων των κομμάτων να φέρουν εις πέρας τις κρατικές πολιτικές, φορείς των οποίων δεν είναι –ή είναι σε περιορισμένο βαθμό– τα εθνικά εκλογικά ακροατήρια (Katz & Mair 2009: 758).

Μολονότι η εξέλιξη του μετασχηματισμού των πολιτικών κομμάτων μπορεί να επιταχύνθηκε από τις διεθνείς εξελίξεις και την τεχνολογία των επικοινωνιών, είχε ήδη προετοιμαστεί από τις ιστορικές –κοινωνικές συνθήκες που προηγήθηκαν. Έτσι, ενώ τα κόμματα γεννήθηκαν και αναπτύχθηκαν ως φορείς εισόδου των μαζών στις πολιτικές διαδικασίες εκφράζοντας διαιρετικές τομές και κοινωνικά αιτήματα, εξελίχθηκαν μεταπολεμικά σε οργανισμούς προσφέροντες πολιτικό πρόγραμμα σε μία εκλογική αγορά με ολοένα και περισσότερο κοινά χαρακτηριστικά. Ο νέος τύπος κόμματος που περιέγραψε ο Kirchheimer (1966) αντιστοιχεί σε ένα κόμμα όπου η ιδεολογική συγκρότηση

αντικαθίσταται σταδιακά από έναν «πολυσυλλεκτισμό» με χαλαρές κι αντιφατικές ιδεολογίες και με ελαστικά πολιτικά προγράμματα. Οι τρέχουσες συγκυρίες, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης και η μεταφορά ουσιαστικής πολιτικής σε υπερεθνικούς οργανισμούς, η ανάπτυξη της τεχνολογίας της επικοινωνίας και το αυξανόμενο κόστος για τον προεκλογικό αγώνα συντέινει σε μια σειρά από αλλαγές στην οργανωτική δομή και λειτουργία των κομμάτων, διατηρώντας αν όχι εντείνοντας την εργαλειακή αντιμετώπιση του κόμματος ως μέσου για την αναγωγή και αποίκιση του κράτους.

Στερούμενων του ρόλου της αντιπροσώπευσης, τα πολιτικά κόμματα προσέτρεξαν στο κράτος για να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους. Το κενό της αντιπροσώπευσης ήρθαν να το αναπληρώσουν διαφορετικές κοινωνικές δράσεις και ομαδοποιήσεις συλλογικών συμφερόντων. Με διαρκώς αυξανόμενη παρουσία και κοινωνική δράση υποκατέστησαν τους σημαντικότερους ιστορικά φορείς συλλογικής εκπροσώπησης. (Mair 2005: 21-22) Παράλληλα, τα πολιτικά κόμματα αύξαναν την εξάρτησή τους από το κράτος όχι όμως χάρη στην κομματική τους βάση, όπως συνέβαινε στο παρελθόν στα πλαίσια του κόμματος μαζών, αλλά εξαιτίας της παρουσίας επαγγελματιών της πολιτικής και της χρήσης νέων μορφών και τεχνικών επικοινωνίας με τα οποία απευθύνονται εφεξής στο εκλογικό ακροατήριό τους. Η απομάκρυνση της κοινωνίας από τα πολιτικά κόμματα συντέλεσε στην υποβάθμιση του κομματικού μέλους και στην ενδυνάμωση της ηγεσίας η οποία αυτονομείται όχι μόνο από την κομματική της βάση, αλλά και από τις ιδεολογικές της παραδόσεις. Η αναγωγή στο κράτος αποτέλεσε μονόδρομο για έναν κομματικό τύπο που στερούμενος των πόρων, υλικών ή ανθρώπινων, έπρεπε να επιβιώσει νομιμοποιώντας την καθεστωτική λειτουργία του, τη συνάρθρωση συμφερόντων, τώρα πια αποκλειστικά στα πλαίσια του κράτους.

Ως απτές εκφάνσεις αυτής της εξέλιξης, μπορεί να διαπιστώσει κανείς το συγκεντρωτισμό της κομματικής εξουσίας σε ένα ολοένα και πιο περιορισμένο αριθμό κομματικής αρχηγείας (ελίτ), τη διαρκώς μειωμένη ποσοτικά και ποιοτικά επιρροή της κομματικής βάσης στις κομματικές επιλογές, την πολιτική αυτονόμηση και στεγανοποίηση των κομματικών χώρων εντός των οποίων λαμβάνονται οι πολιτικές αποφάσεις, τον «από πάνω» έλεγχο του πολιτικού προσωπικού που καλείται να στελεχώσει κομματικές και κρατικές δομές και τέλος την οικονομική εξάρτηση από το κράτος. Αυτός ο ελλειμματικός ως προς τη δημοκρατικότητά του θεσμός ελάχιστα προσδιορίζεται ως θεσμός εκπροσώπησης συμφερόντων, ενώ μοιάζει να αποτελεί μηχανισμό ενσωματωμένο κι εξαρτώμενο από το κράτος και τη διοικητική του γραφειοκρατία. (Mair 2005:22-24) Αυτός

ο τύπος κόμματος βασίζεται στην αποϊδεολογικοποιημένη και πολιτικά ρευστή συμμαχία αποκλινόντων συμφερόντων που χαρακτηρίζουν το πολυσυλλεκτικό κόμμα. Βασίζεται, επίσης, στη συνάρτηση του με ένα «αδιαφοροποίητο κομματικό σύστημα», ένα κομματικό σύστημα χωρίς αντιθέσεις ή έστω σοβαρές θεμελιακές αντιθέσεις, στο οποίο η σύγκλιση προς το κέντρο του πολιτικού άξονα και η διεκδίκηση του μεσαίου χώρου προσδιορίζει τον προσανατολισμό του. (Βερναρδάκης 2011:191 & Katz & Mair 2009: 757)

Την εξέλιξη του κομματικού μετασχηματισμού στις αδρές γραμμές που περιγράψαμε παραπάνω μπορούμε να αναγνωρίσουμε και στην περίπτωση του ελληνικού πολιτικού μετασχηματισμού. Τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν τη Μεταπολίτευση ιδρύθηκαν τα πολιτικά κόμματα που έμελλε να διαδραματίσουν καθοριστικό πολιτικό ρόλο σε ολόκληρη τη διάρκεια της Γ' ελληνικής δημοκρατίας. Μέσα από αισθητά διαφοροποιημένες διαδρομές στον τρόπο οργάνωσής τους κατέληξαν πολύ γρήγορα να υιοθετούν τις ίδιες λίγο πολύ πρακτικές οργάνωσης, τους τρόπους εκφοράς κι ιδεολογικής επεξεργασίας του πολιτικού λόγου. Κοινός τόπος αναδείχθηκε η ποιοτική υποβάθμιση της κομματικής τους βάσης, παρά τη μαζικότητα και την επέκτασή τους σε όλους τους κοινωνικούς χώρους, η ενδυνάμωση της κομματικής ηγεσίας και η σταδιακή της αυτονόμηση από κάθε κομματικό έλεγχο, η αδιαφορία για την εκπόνηση κι επεξεργασία ιδεολογικών θέσεων και προγραμματικών αρχών, αλλά και η απροθυμία συμπόρευσης και υπαγωγής της κομματικής ηγεσίας στις αρχές του προγραμματικού λόγου που η ίδια εξήγγειλε. Αντ' αυτού, το τέλος της δεκαετίας του '80 χαρακτηρίστηκε από φαινόμενα έξαρσης του λαϊκισμού τα οποία στιγμάτισαν και αμαύρωσαν τον τρόπο και τους όρους εκφοράς του πολιτικού ανταγωνισμού. Επικεντρώνοντας την προσοχή τους στο χάρισμα του εκάστοτε πολιτικού ηγέτη, τα ελληνικά πολιτικά κόμματα γρήγορα εμφάνισαν έναν πολυσυλλεκτισμό ο οποίος βρισκόταν σε αντιστοιχία με τον ιδιόμορφο ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, έναν σχηματισμό, που παρά τις ανισότητες στο εσωτερικό του, διακρινόταν για τον έντονο μικροαστικό χαρακτήρα του. Η δε πολιτική ενσωμάτωση επιτυγχανόταν με τη διατήρηση των παραδοσιακών τρόπων πολιτικής ενσωμάτωσης, με μια διαφορά: τα πελατειακά δίκτυα χρησιμοποιούσαν ως δίαυλό τους όχι τόσο τις σχέσεις πολιτικής πατρωνίας, όσο την κομματική γραφειοκρατική δομή για την εγγραφή τους στο κράτος

Ωστόσο, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 σημειώνονται καθοριστικές αλλαγές και μετατοπίσεις στον κοινωνικό σχηματισμό, αλλά και στην κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα. Η λειτουργία ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών παράλληλα με τα κρατικώς ελεγχόμενα ηλεκτρονικά μέσα, η περιοριστική δημοσιονομική πολιτική ως απαιτούμενο σύγκλισης των

ευρωπαϊκών πολιτικών, η ανάδυση νέων μεσαίων στρωμάτων χάρη στους αναπτυξιακούς ευρωπαϊκούς πόρους που εισέρεαν ως μεταβιβαστικές πληρωμές στα κρατικά ταμεία δημιούργησαν μία νέα δυναμική πλουτισμού. Τα νέα αυτά μεσαία στρώματα υπήρξαν φορείς μιας κοσμοπολιτικής κουλτούρας περισσότερο ατομοκεντρικής με απολιτικά και κάποιες φορές αντιπολιτικά χαρακτηριστικά (Σεβαστάκης 2004: 62, & Σεβαστάκης 2004β: 40-41), τα οποία συνοψίζονται στον εμφατικό ανταγωνισμό για πλούτο και ισχύ, κι επιπροσθέτως στην προτροπή για «προσωπική έκφραση και αυτοπραγμάτωση» στα πλαίσια μιας επιτρεπτικής κοινωνίας επιλογών και φιλοδοξιών. Η ιδεολογική δέσμευση, παρά το γεγονός ότι ουδέποτε υπήρξε σταθερά συνειδητή επιλογή διεκδίκησης συλλογικών στόχων, απορρίπτεται χάρη των νέων κελυσμάτων του σύγχρονου life-style που δίνει προτεραιότητα στην ατομική ανεξαρτησία (Σεβαστάκης 2004: 64-65). Ο ατομοκεντρικός χαρακτήρας των μεσαίων στρωμάτων σε συνάφεια με την εμφάνιση και κυριαρχία των μέσων επικοινωνίας άλλαξε τη σχέση της κοινωνίας με τα πολιτικά κόμματα και τον τρόπο ενσωμάτωσής της. Αν και δεν εξέλειψαν εντελώς δίκτυα πελατειακών σχέσεων, η πολιτική διαμαρτυρία και η διεκδίκηση πολιτικών αιτημάτων δεν αφορά αποκλειστικά τώρα πια τα κόμματα, αλλά χρησιμοποιεί την επικοινωνιακή δύναμη των ΜΜΕ. Ακόμα και οι κρατικές πολιτικές γίνονται δέσμιες της επικοινωνιακής διαχείρισης της πολιτικής.

Αυτή η μετάβαση ισχύος και η ενδυνάμωση των ΜΜΕ και κυρίως των ηλεκτρονικών συνέβαλλε όχι μόνο στην επαύξηση του ωφελιμιστικού ατομοκεντρισμού αλλά και στην αλλαγή της στρατηγικής των κοινωνικών διεκδικήσεων. Εφόσον ο πολιτικός ή ο κομματικός μηχανισμός δεν μπορεί να εξασφαλίσει την πρόσβαση στα επιθυμητά αγαθά, να υλοποιήσει με άλλα λόγια εξατομικευμένα αιτήματα κι εξυπηρετήσεις με τον παραδοσιακό συσσωματικό τρόπο, αναπτύσσονται διαφορετικοί δεσμοί εξάρτησης με άλλους φορείς εξουσίας. Τυπικές ή άτυπες ομάδες πίεσης καλούνται εφεξής να αναπληρώσουν το κενό της εκπροσώπησης και διεκδίκησης (Σεβαστάκης 2004: 64).

Τάσεις αυξανόμενης αποπολιτικοποίησης κάνουν την εμφάνισή τους στην ελληνική πραγματικότητα συμβάλλοντας στη σταδιακή απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και των πολιτικών ελίτ τα οποία όλο και περισσότερο συγκεντρώνουν τη δυσaráσκεια των πολιτών. Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα παρουσιάζουν χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα κόμματα καρτέλ. Η εντεινόμενη απόσυρση της κοινωνίας από την πολιτική, οι διαφορετικοί τρόποι ικανοποίησης κι εξεύρεσης λύσεων σε συλλογικά αιτήματα, η αδυναμία των πολιτικών κομμάτων να συντηρηθούν με ίδιους πόρους και η άσκηση και επικοινωνιακή

διαχείριση της πολιτικής αυξάνει το κόστος λειτουργίας τους και καθιστά την επιβίωσή τους εξαρτώμενη από το κράτος (Katz & Mair 1995: & Βερναρδάκης 2011:).

Η αυτονόμηση της κομματικής ηγεσίας ενισχύθηκε περαιτέρω κατά τη δεκαετία του 2000 με την ανοιχτή εκλογή Προέδρου από την κοινωνία, στρατηγική η οποία εγκαινιάστηκε από το ΠΑΣΟΚ το 2004 και 2007 και λίγο αργότερα από τη ΝΔ (2009) κι έμελε να διαβρώσει ακόμα περισσότερο την κομματική δομή. Αν και με την πρώτη ματιά η άμεση εκλογή Προέδρου του κόμματος από τα μέλη και τους φίλους φαίνεται να αποτελεί ένα δημοκρατικό άνοιγμα των κομμάτων στην κοινωνία, στην ουσία συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, εφόσον καταργεί τη θεμελιώδη διαμεσολαβητική οργάνωση του κόμματος. Ακυρώνοντας τους μηχανισμούς εσωκομματικής ιεραρχίας και διαμεσολάβησης η ηγεσία πια καθίσταται τυπικά ανεξέλεγκτη από τις προγραμματικές αρχές και λογοδοσία απέναντι στην κομματική της βάση. Τα πολιτικά κόμματα δεν αποτελούν πια τίποτα περισσότερο από εκλογικές μηχανές και νομιμοποιητές των επιλογών της κομματικής ηγεσίας, τα δε κομματικά μέλη συνιστούν με τη σειρά τους μια αδρανή μάζα εξατομικευμένων συμφερόντων, τα οποία ανάλογα με τη θέση τους στην κορυφή της ιεραρχίας στελεχώνουν θέσεις του κρατικού- διοικητικού μηχανισμού (Βερναρδάκης 2011: 198) ή απλά αποτελούν μεμονωμένους φορείς παντός είδους αιτημάτων και διευθετήσεων.

Ας παρακολουθήσουμε, όμως, από κοντά τις διαβαθμίσεις του μετασχηματισμού των κομμάτων που συντελέστηκε την τελευταία εικοσαετία μέσα από την πορεία κυρίως των δύο πόλων του δικομματισμού, της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ, και στη συνέχεια την πορεία που διέγραψαν τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα τα οποία κατέλαβαν τους πόλους του πολιτικού άξονα. Καταληκτικό συμπέρασμά μας θα είναι ότι ο τρόπος με τον οποίο επέλεξαν να πολιτευθούν τα κόμματα διαμόρφωσε ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο το τέμπο καθόριζαν τα δύο κόμματα κυρίαρχου ρεύματος που ηγεμόνευσαν σε όλη τη διάρκεια της Γ' ελληνικής δημοκρατίας, ενώ τα μικρότερα ενσωματώθηκαν σε αυτό χωρίς να μπορούν με αξιώσεις να το αμφισβητήσουν και να το αποσταθεροποιήσουν.

B. ΝΔ: Κόμμα, οργάνωση και ιδεολογία στις δεκαετίες 1990 και 2000

Οι εκλογές του 1993 σημαίνουν τη συντριβή της ΝΔ στη σύντομη περίοδο διακυβέρνησής της και την αποδοκιμασία των αρχών του νεοφιλελευθερισμού, τον οποίο είχε επεξεργαστεί ιδεολογικά και προσπάθησε με αρκετές αντιφάσεις να εφαρμόσει η κυβέρνηση Μητσοτάκη. Η ΝΔ διέρχεται μία περίοδο κρίσης και αναζήτησης ιδεολογικής φυσιογνωμίας. Ήδη στο εσωτερικό της έχουν ατύπως διαμορφωθεί δύο τάσεις: η πρώτη θεμελιώνεται στην κεντροδεξιά караμανλική παράδοση, ενώ η δεύτερη εμφορείται από τις

αρχές του νεοφιλελευθερισμού. Η ηγεσία Μητσοτάκη παραιτείται μετά την εκλογική ήττα και οι εσωκομματικές εκλογές για την νέα ηγεσία καταγράφουν τα ισχυρά ιδεολογικοπολιτικά διακυβεύματα και τους εσωκομματικούς συσχετισμούς δυνάμεων που έχουν αναπτυχθεί στο εσωτερικό της ΝΔ. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι πάρα την εκλογική ήττα του νεοφιλελευθερισμού με τον τρόπο που αυτός εγγράφηκε στην ελληνική πραγματικότητα, αποτέλεσε το πρόπλασμα και την αφετηρία ενός «εκσυγχρονιστικού σχεδίου» για την ελληνική κοινωνία, με το οποίο άρχισε να συντάσσεται ένα συνεχώς διευρυνόμενο μέρος της κοινωνίας και της ελληνικής διανόησης. Αυτό το «εκσυγχρονιστικό εγχείρημα» θα καθορίσει τη θέση των κομμάτων στο εξής (Βερναρδάκης 2011: 211, Σπουρδαλάκης 1998: 66) στο πολιτικό σύστημα.

Η ηγεσία Έβερτ που προέκυψε από τις εσωκομματικές εκλογές επέλεξε να στραφεί στις ιδέες της λαϊκής δεξιάς και να αποκηρύξει το νεοφιλελευθερισμό της προηγούμενης ηγεσίας πιστεύοντας αφελώς ότι εύκολα θα ανακάμψει το κόμμα από την εκλογική ήττα του. Καταδικάζοντας κι επίσημα τις νεοφιλελεύθερες αρχές κι αξίες στο 3^ο Συνέδριο του κόμματος στη Χαλκιδική το 1994, η ηγεσία Έβερτ απέτυχε να συγκεράσει εποικοδομητικά τις δύο διακριτές τάσεις της, καθώς και το κοινωνικό ρεύμα που συνετάσσετο με το εκσυγχρονιστικό ρεύμα καθλώνοντας τη ΝΔ εκλογικά και απομακρύνοντας τα μεσοαστικά κι αστικά στρώματα που μέχρι τότε αποτελούσαν την κοινωνική συμμαχία της. Έτσι, τα συμπαθούντα του νεοφιλελευθερισμού κοινωνικά στρώματα από το 1996 βρήκαν την πολιτική τους έκφραση στο ΠΑΣΟΚ της Σημιτικής ηγεσίας (Λούλης 2011: 126, Pappas & Dinas 2009: 478-479).

Η δυσκολία εκλογικής ανάκαμψη της ΝΔ οδήγησε στην αμφισβήτηση των επιλογών της πολιτικής ηγεσίας του Έβερτ η οποία εκφράστηκε ανοιχτά στο 4^ο Συνέδριο της ΝΔ το 1997, όπου διατυπώθηκε η ανάγκη εκλογής προέδρου σε πλατύτερη εσωκομματική βάση. Πράγματι, το 4^ο Συνέδριο αποφάσισε να μεταφέρει την αρμοδιότητα για την εκλογή Προέδρου στο ίδιο το ανώτατο κομματικό σώμα, διαδικασία που οδήγησε στην εκλογή του Κώστα Καραμανλή (Λούλης 2011: 148)

Η περίοδος 1997-2009 σφραγίζεται από την ηγεσία Κ. Καραμανλή. Βασικός της στόχος είναι η ιδεολογικοπολιτική ενοποίηση της κεντροδεξιάς παράταξης και η στρατηγική της υπέρβασης της αντίθεσης ανάμεσα στη νεοφιλελεύθερη και παραδοσιακή τάση. Ο νεολογισμός του «μεσαίου χώρου» προσπαθεί σε έναν πρώτο χρόνο να πετύχει το γεφύρωμα των εσωκομματικών αντιθέσεων και την υπέρβασή του. Σε βάθος χρόνου η στρατηγική του μεσαίου χώρου αποβλέπει να συγκεντρώσει την κοινωνική συμμαχία των

δυσανεστημένων του σημετικού εκσυγχρονισμού, αμφισβητώντας την ηγεμονική θέση του τελευταίου στο κέντρο αλλά και στην κεντροδεξιά. (Pappas & Dinas 2009: 482, Βερναρδάκης 2011: 213)

Στην πραγματικότητα ο λεγόμενος μεσαίος χώρος αποτέλεσε περισσότερο τακτική της ηγεσίας και λιγότερο ιδεολογική επένδυση, καθώς στερούταν μιας δέσμης συγκεκριμένων προγραμματικών προτάσεων άσκησης της εξουσίας. Χαρακτηριζόταν δε από ένα ήπιο και μετριοπαθές πολιτικό ύφος που αποπολιτικοποιούσε περαιτέρω τα προγράμματα και ιδεολογικά στερεότυπα (αριστερά- δεξιά) επιδιώκοντας να ενσωματώσει πολιτικά στοιχεία διαφόρων προελεύσεων σε μία πολιτική πρόταση που συνοψιζόταν στο σύνθημα «πολιτική του αυτονόητου» (Βούλγαρης 2008: 249).

Η στρατηγική του μεσαίου χώρου επέδρασε στην οργανωτική δομή της ΝΔ. Η αποπολιτικοποίηση που αυτή συνεπαγόταν κατέστησε τη ΝΔ περισσότερο εξαρτημένη από το κράτος. Όλο αυτό το διάστημα η οργάνωση του κόμματος είναι απούσα ακόμα κι ως διαμεσολαβητής αιτημάτων στο κράτος, ενώ αντίστροφα η αυτονόμηση υπουργικών κύκλων ακόμα και στο εσωτερικό της κυβέρνησης υπήρξε πρωτοφανής για τον πρωθυπουργικά συγκεντρωτικό τρόπο διακυβέρνησης της Μεταπολίτευσης (Βερναρδάκης 2011: 214). Η πολιτική του αυτονόητου και του μεσαίου χώρου κατόρθωσε να αναβαθμίσει επικοινωνιακά τη ΝΔ, τη βοήθησε επίσης στον αγώνα της για κυριαρχία στο κέντρο, ενώ αποδείχτηκε εκρηκτικά αντιφατική, όταν χρειάστηκε να κυβερνήσει. Χωρίς επεξεργασμένο πολιτικό πρόγραμμα κλήθηκε να κυβερνήσει και να αντιμετωπίσει πραγματικά προβλήματα για τα οποία η επικοινωνιακή πολιτική ή τακτική κρίθηκε εκ των πραγμάτων ατελέσφορη. Έτσι, στις εκλογές του 2009 έχοντας αποτύχει σε όλα τα επίπεδα της διακυβέρνησης το κόμμα του Κ. Καραμανλή εμφανίζει τη χειρότερη εκλογική του επίδοση από τη Μεταπολίτευση κι εντεύθεν. Χωρίς να γίνει καμιά ουσιαστική προσπάθεια για αλλαγή στον τρόπο δομής κι οργάνωσης της ΝΔ αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα η ιδεολογική επεξεργασία προτάσεων βάσει των οποίων θα πολιτευόταν η τελευταία ως κυβέρνηση (Λούλης 2011: 238).

Η αστοχία του Κ. Καραμανλή να μεταρρυθμίσει τον κομματικό μηχανισμό είχε αρνητικό αντίκτυπο στο κυβερνητικό έργο. Ήδη από τη στιγμή που αναδείχθηκε στην ηγεσία του κόμματος ο νέος αρχηγός, η ΝΔ είχε χάσει τη δυναμική της μαζικής κινητοποίησης των προηγούμενων δεκαετιών, αλλά και της δυνατότητας ανανέωσης του στελεχικού δυναμικού της. Αυτό το οργανωτικό έλλειμμα δεν πέτυχε να το αναπληρώσει με καίριες αλλαγές τόσο στη σύνθεση των στελεχών που αποτελούσαν την κυβέρνηση, όσο και στις

σχέσεις κομματικής βάσης – ηγεσίας. Η ΝΔ συνέχισε να λειτουργεί με τον παραδοσιακό πελατειακό τρόπο, στον οποίο τα μέλη στοιχίζονται πίσω από κάποιο πολιτικό στέλεχος. Η δε κομματική βάση δεν λειτούργησε στο εσωτερικό της κομματικής δομής ως μεταφορέας συλλογικών αιτημάτων, αλλά ως άθροισμα εξατομικευμένων απόψεων και πρακτικών. Με αυτά τα δεδομένα η κομματική οργάνωση της ΝΔ δεν αποτελεί τίποτα περισσότερο από μια τυπική γραφειοκρατική δομή με στεγανά επίπεδα, χωρίς εσωτερικές αλληλεξαρτήσεις. Με άλλα λόγια πρόκειται για έναν τυπικό εκλογικό μηχανισμό που απλώς νομιμοποιεί τις πολιτικές επιλογές κι αποφάσεις της ηγεσίας (Βερναρδάκης 2011: 223-224, Λούλης 2011: 238-239).

Γ. Το ΠΑΣΟΚ: κόμμα, οργάνωση και ιδεολογία στις δεκαετίες 1990 και 2000

Το ΠΑΣΟΚ μετά την εκλογή νίκη του το 1993 δείχνει τα πρώτα σημάδια αλλαγής του πολιτικού προσανατολισμού του. Η έμφαση δίνεται στη διαχειριστική ικανότητα του ως κόμμα εξουσίας κι όχι στην εκπροσώπηση κοινωνικών συμφερόντων, έστω και με τον παραμορφωτικό φακό της υπεράσπισης απολιτικών διακυβευμάτων (μη προνομιούχοι Έλληνες). Γίνεται μάλιστα προσπάθεια στο 3^ο Συνέδριο του κόμματος το 1994 να εκλογικευτεί αυτή η επιλογή ανάμεσα στο «κοινωνικά αναγκαίο» το οποίο δεσμεύει την πολιτική εξουσία του κόμματος στην κυβέρνηση και του «κομματικά επιθυμητού», το οποίο κατά κάποιο τρόπο συνδέει την κοινωνία με το κόμμα (Βερναρδάκης 2011: 236-237). Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι πίσω από αυτό το εφεύρημα της ηγετικής γραφειοκρατίας του ΠΑΣΟΚ κρυβόταν όχι μόνο η ιδεολογική ένδεια επεξεργασίας θέσεων και ιδεών για τη σχέση κόμματος –κράτους και κοινωνίας, στην ουσία επρόκειτο για ένα ιδεολογικό καμουφλάζ- άλλοθι του διαρκώς αναπτυσσόμενου κυβερνητισμού εις βάρος του αντιπροσωπευτικού στοιχείου (Βερναρδάκης 2011: 237).

Το ζήτημα διαχωρισμού κόμματος στην κυβέρνηση και κόμματος στην κοινωνία είχε απασχολήσει το ΠΑΣΟΚ ήδη από το 1986, όταν έγινε η πρώτη απόπειρα διαχωρισμού κόμματος και κράτους, αυτονομώντας πλήρως τις ηγετικές κομματικές θέσεις του ΕΓ από τις κρατικές –κυβερνητικές θέσεις. Η αιτιολογία υπήρξε προφανής και ήταν η προσπάθεια αποτροπής της κρατικοποίησης του κόμματος, αφήνοντας μια σχετική κοινωνική αυτονομία στο τελευταίο. Στην πράξη η επιλογή αυτή οδήγησε ακριβώς στο αντίθετο αποτέλεσμα. Το κόμμα υποβαθμίστηκε πλήρως, τα κυβερνητικά στελέχη αυτονομήθηκαν από κάθε πολιτικό (εσωκομματικό) έλεγχο και δημιουργήθηκαν δύο οιονεί κόμματα: το «κομματικό ΠΑΣΟΚ» και το «κυβερνητικό ΠΑΣΟΚ». Τα δύο κόμματα δεν αποτελούσαν διακριτούς και στεγανούς χώρους, τα πρόσωπα εναλλάσσονταν στους δύο χώρους κι εκλογίκευαν κάθε φορά τις

τοποθετήσεις τους. Στην πραγματικότητα τα στελέχη που είχαν κάποιο ειδικό βάρος μετοίκιζαν στην κυβέρνηση αποδυναμώνοντας τα κομματικά όργανα που στερούνταν ολόένα και περισσότερο στελεχών και λειτουργικών διαδικασιών (Βερναρδάκης 2011: 238).

Η υποβάθμιση της κομματικής οργάνωσης θα επιδεινωθεί ακόμα περισσότερο μετά το 1996, όταν το ΠΑΣΟΚ γυρίζει σελίδα στην ιστορία του με την επικράτηση του Σημίτη στην αρχηγία του κόμματος και στην ηγεσία της χώρας μετά την κυριαρχία του και στις εκλογές του ίδιου έτους. Το ιδεολογικό διακύβευμα του «εκσυγχρονισμού» το οποίο επαγγελλόταν ο ίδιος ο εισηγητής του, αν και ασαφώς οριοθετημένο, προσανατόλιζε το κόμμα σε πολιτικές διαχείρισης του κράτους (Βερναρδάκης 2011: 239). Ως ηγεμονικό σχέδιο το «εκσυγχρονιστικό εγχείρημα» αποσκοπούσε στον εξορθολογισμό του κράτους από τις παραμορφωτικές του σχέσεις με την κοινωνία, υπογράμμιζε την ανάγκη αξιοκρατίας, στόχευε στην ευρωπαϊκή σύγκλιση και προσπαθούσε να συνταιριάξει την ανάπτυξη της οικονομίας με την κοινωνική ευαισθησία (Λυριντζής 1998: 83, Βούλγαρης 2008: 228-229). Πέρα από το θεωρητικό πλαίσιο, σε ό, τι αφορά τη μετάφρασή του σε συγκεκριμένες πολιτικές, αυτό που έκανε τη διαφορά ήταν ότι εξ αρχής η κυβέρνηση Σημίτη παρουσιάστηκε αποφασισμένη να εφαρμόσει την πολιτική της αδιαφορώντας για το πολιτικό κόστος προκειμένου να επιτύχει την προσδοκώμενη σύγκλιση, την ευθυγράμμιση δηλαδή της ελληνικής κοινωνίας με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες και τον εξορθολογισμό του δημοσίου τομέα. Παρά τις αντιδράσεις σε κοινωνικό επίπεδο των ομάδων που τα προνόμιά τους απειλούνταν (αγρότες, δικηγόροι, καθηγητές), όσο και στο εσωτερικό του κόμματος από μερίδα στελεχών που εξέφραζαν τις ανησυχίες τους για τη νέα στρατηγική του τελευταίου (Λυριντζής 1998: 83), το ΠΑΣΟΚ επέλεξε την ηγεσία Σημίτη με γνώμονα την παραμονή του στην εξουσία (Σπουρδαλάκης 1998: 71, Βερναρδάκης 2011: 243) την οποία μπορούσε τώρα πια να την εγγυηθεί ο Σημίτης στο βαθμό που πέτυχε να συσπειρώσει τη νέα κοινωνική συμμαχία, στην οποία το ιδεολογικό πρόταγμα του εκσυγχρονισμού συναντούσε ευρεία απήχηση (Λούλης 2011: 126).

Αυτό που καθίσταται ευρύτερα παραδεκτό είναι ότι και η επικράτηση του Σημίτη και των εκσυγχρονιστών οφειλόταν περισσότερο στα αντανakλαστικά επιβίωσης του ΠΑΣΟΚ καθώς το παραδοσιακό κόμμα και τα στελέχη του αδυνατούσαν να παρουσιάσουν έναν ανανεωμένο ιδεολογικά λόγο κι ακόμα χειρότερα επιβαρύνονταν στα μάτια της κοινής γνώμης ως φορείς μιας φθαρμένης -ως προς την πολιτική και οργανωτική διαχείριση- μορφής κόμματος που συνδεόταν με πρακτικές πελατειασμού, λαϊκισμού και γρήγορου πλουτισμού (Λυριντζής 1998: 84, Βερναρδάκης 2011: 244-245). Εσωκομματικά η ηγεμονία

των εκσυγχρονιστών κάθε άλλο παρά ευρεία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί (Λούλης 2011: 135). Η ηγεμονία του «εκσυγχρονισμού» εδραιώθηκε στο έδαφος της αδυναμίας της εσωκομματικής αντιπολίτευσης να οργανωθεί και να λειτουργήσει ως συγκροτημένο πολιτικό ρεύμα μέσα στο ΠΑΣΟΚ. Μετά το Συνέδριο του κόμματος το 1996 ένα μέρος του «αριστερόστροφου» αντιπολιτευτικού μπλοκ αποχώρησε ή αποστρατεύτηκε, ένα άλλο ενσωματώθηκε στην κυβερνητική διαχείριση κι ένα μικρότερο συνέχισε μια τυφλή αντιπολιτευτική κριτική χωρίς στρατηγική και ηγεσία (Βερναρδάκης 2011: 246).

Κατανοώντας τη μειοψηφική θέση των εκσυγχρονιστών στο ΠΑΣΟΚ, ο Σημίτης προσπάθησε να υποβαθμίσει το «κομματικό ΠΑΣΟΚ» έναντι του κυβερνητικού με τη δημιουργία ενός παράλληλου –ενδιάμεσου κόμματος, των λεγόμενων «θεματικών οργανώσεων». Οι θεματικές οργανώσεις συγκροτούνται στη βάση ομοειδών γεωγραφικών ή εργασιακών δεδομένων (τοπικές οργανώσεις ή κλαδικές –εργατικές- επαγγελματικές οργανώσεις). Αντιλαμβανόμαστε ότι αυτού του τύπου οι οργανώσεις δομούνται γύρω από ένα «ειδικό αντικείμενο» ή εστιάζονται σε «συγκεκριμένα προβλήματα». (Γεωργιάδου 2002: 385-386, Βερναρδάκης 2011: 254) Η λογική αυτών των οργανώσεων αποσκοπούσε στην υφαντική κι αλλοίωση των ενδοκομματικών συσχετισμών και στην άμβλυνση κάθε εσωκομματικής κριτικής απέναντι στο κυβερνητικό έργο. Επρόκειτο για μια προσπάθεια υπέρβασης του κόμματος χωρίς την κατάργησή του. Η τακτική αυτή θα εγκαταλειφτεί το 1998, όταν θα κριθεί αναποτελεσματική ως προς τις βασικές αρχικές της λογικές (Βερναρδάκης 2011: 255), παραμένει ωστόσο αποκαλυπτική των προθέσεων της εκσυγχρονιστικής τάσης για το ρόλο που φαντάζονται ότι οφείλει να εκπληρώνει μια εσωκομματική οργάνωση κι αυτή δεν είναι άλλη από μια χαλαρή –όχι εντελώς δεσμευτική κι ενδεχομένως συγκυριακή- σχέση κομματικού μέλους –υποστηρικτή με το κόμμα (Γεωργιάδου 2002 :391).

Η περιορισμένη ηγεμονία των εκσυγχρονιστών άρχισε να εμφανίζει προβλήματα, όταν ανέκυψαν έντονες διαφωνίες μεταξύ τους, οι οποίες εκφράστηκαν σε εσωκομματικό επίπεδο στο 5^ο Συνέδριο του κόμματος το 1999. Η αιτία των διαφωνιών συνδέεται με την εμφάνιση ατομικών, μικροσυλλογικών στρατηγικών που ξεκινούσαν από το κυβερνητικό επιτελείο και κατέληγαν στο κόμμα. Άρχισε ήδη από εκείνη την εποχή να γίνεται αντιληπτό ότι βασικά στελέχη του εκσυγχρονιστικού στρατοπέδου στοιχίζονταν πίσω από διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα και οικονομικοπολιτικές επιδιώξεις, όχι πάντοτε συγκλίνουσες μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να εξωτερικευτούν στο κόμμα και στην κυβέρνηση διαφορετικές προσωπικές στρατηγικές κι επιδιώξεις (Βερναρδάκης 2011: 249). Σταδιακά οι κύκλοι αυτοί αυτονομούνται τόσο πολύ, γεγονός που ήταν δύσκολο να μην επιφέρει

αλλαγές στη σχέση τους με την κομματική ηγεσία. Ο Κ. Σημίτης έπαψε να αποτελεί τον ενοποιητικό παράγοντα του όχι μόνο του κόμματος, αλλά ακόμα και της κυβέρνησης, ιδιαίτερα στη δεύτερη περίοδο της διακυβέρνησής του (2000-2004), ενώ τα στελέχη του στοιχιζόμενα με διάφορες ομάδες συμφερόντων πολιτεύονταν χωρίς σχέδιο, ηγεσία και οργάνωση (Βερναρδάκης 2011: 249).

Στο τέλος του Νοέμβρη του 2003 ο Κ. Σημίτης έλαβε την απόφαση να μην ηγηθεί του ΠΑΣΟΚ στις επόμενες εκλογές. Στις 7 Ιανουαρίου 2004 ανακοίνωσε την αποχώρησή του από την ηγεσία του ΠΑΣΟΚ και όρισε τις βουλευτικές εκλογές τις 7 Μαρτίου. Νωρίτερα είχε έρθει σε προσωπική συνεννόηση με το Γ. Παπανδρέου, ώστε να είναι αυτός διάδοχος του στην ηγεσία του κόμματος και πρωθυπουργός, αν το ΠΑΣΟΚ κατάφερνε να τις κερδίσει. Στις 8 Φεβρουαρίου συγκλήθηκε το μονοήμερο Συνέδριο του κόμματος το οποίο αποφάσισε την αλλαγή στο Καταστατικό του κόμματος προκειμένου να αλλάξει ο τρόπος εκλογής του Προέδρου του κόμματος με απευθείας εκλογή από τα κομματικά μέλη και τους φίλους του κόμματος (Βερναρδάκης 2011: 257). Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι η υποβάθμιση όλων των εσωτερικών λειτουργιών του κόμματος από έναν θιασώτη και παραδοσιακό εκφραστή της ανάγκης για εσωκομματική δημοκρατία με κατοχύρωση της διαφωνίας και με δόμηση εσωκομματικών λειτουργιών και διαδικασιών που να περιορίζουν τον αρχηγικό χαρακτήρα του κόμματος (Βερναρδάκης 2011: 258).

Πέρα από τον τρόπο εκλογής του νέου Προέδρου του κόμματος που φανερώνει τις οργανωτικές μεταβολές που υφίστατο το ΠΑΣΟΚ και που οδηγούν σε έναν συγκεντρωτισμό της εξουσίας στα χέρια της ηγεσίας του, η οποία είναι αυτόνομη από κάθε εσωκομματικό έλεγχο και λογοδοσία, μέσα στις οργανωτικές αλλαγές που εγκαινιάστηκαν σ' αυτή την περίοδο υπήρξε και η αντικατάσταση της σχετικά ολιγάριθμης Κεντρικής Επιτροπής (αποτελούταν αρχικά από 140 μέλη και στη συνέχεια από 180 μέλη) από ένα αριθμητικά διευρυμένο Εθνικό Συμβούλιο, ο αριθμός των μελών του οποίου δεν καθορίζεται από το Καταστατικό του κόμματος και κυμαίνεται αναλόγως. Το 2009 ο αριθμός των μελών ανέρχόταν σε 404, δηλαδή ήταν πολλαπλάσιος της Κεντρικής Επιτροπής. Αν και με μια πρώτη ματιά θα σχημάτιζε κανείς την εντύπωση ότι οι αλλαγές στην οργανωτική δομή του ΠΑΣΟΚ με τη διεύρυνση των μελών του Εθνικού Συμβουλίου, αλλά και με την εκλογή Προέδρου του κόμματος από τη βάση και τους φίλους οδηγεί σε έναν περεταίρω εκδημοκρατισμό το κόμμα, αυτό δε συμβαίνει στην πραγματικότητα (Βερναρδάκης 2011: 260- 261). Οι αλλαγές αυτές συνέβαλαν στην παντελή αυτονομία της ηγεσίας έναντι μια σχεδόν βουβής κομματικής βάσης της οποίας η γνώμη δεν μπορεί να διαμορφώσει ή να

αμφισβητήσει τις επιλογές της κομματικής ηγεσίας. Ούτε και το διευρυμένο αριθμητικά Εθνικό Συμβούλιο, όντας δυσκίνητο και δυσλειτουργικό, έχει το ειδικό πολιτικό βάρος να ελέγξει την ηγεσία ή να την επηρεάσει αποφασιστικά (Βερναρδάκης 2011: 261). Αντιλαμβανόμαστε ότι το ΠΑΣΟΚ με αφετηρία το 1996, έτος τομή για την ιστορία του, άρχισε να εξελίσσεται σε κόμμα καρτέλ, τα χαρακτηριστικά του οποίου παγιώθηκαν στη δεκαετία του 2000.

Η ηγεσία του Γ. Παπανδρέου και οι επιπλέον πρωτοβουλίες της παγίωσαν περαιτέρω την καρτελοποίηση του ΠΑΣΟΚ. Η πρωτοβουλία του οργάνου, της διαδικτυακής διαβούλευσης του Προέδρου του κόμματος με τα μέλη ή τους φίλους, ενίσχυσε ακόμα περισσότερο την αυτονομία της κομματικής αρχηγείας. Η διαβούλευση ούτε στοχεύει, ούτε είναι ισότιμη και η διαμόρφωση της ατζέντας προς συζήτηση κάθε άλλο παρά αμφίπλευρη διάκειται. Το κόμμα, είτε ως μέλη/φίλοι, είτε ως μαζική οργάνωση μετατρέπεται σε ένα είδος άτυπου πολιτικού συμβούλου του αρχηγού, χωρίς να τον δεσμεύει. Η διαδικασία της λογοδοσίας δεν συμπεριλαμβάνει τον πρόεδρο, ο οποίος αποτελεί τον εγγυητή των εσωκομματικών διαδικασιών, ενώ η κομματική γραφειοκρατία μετασχηματίζεται σε επόπτη που ελέγχει την έκβαση του συμμετοχικού εγχειρήματος στο κόμμα με μια πειθαρχική λογική (Ρόρη 2009: 174, Ελευθερίου & Τάσσης 2011: 21). Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το ΠΑΣΟΚ επαύξησε το συγκεντρωτικό χαρακτήρα του παρά το φαινομενικό άνοιγμα των οργανωτικών δομών του στην κοινωνία. Η κομματική ηγεσία παρέμεινε πέρα από κάθε έλεγχο και λογοδοσία από τα κομματικά όργανα αυτόνομη. Οι διαδικασίες εκλογής Προέδρου του κόμματος από κομματικά μέλη και φίλους, καθώς και η αξιοσημείωτη αριθμητική αύξηση των μελών του Εθνικού Συμβουλίου χωρίς να συνοδευτεί από θεσμική ενίσχυση του ρόλου του έναντι εκείνου της κομματικής ηγεσίας αποκαλύπτει ένα κόμμα που απέχει από το να χαρακτηρίζεται βαθιά δημοκρατικό, ένα κόμμα που μπορεί να συνθέσει εντός του τα αντιφατικά και εν πολλοίς συγκρουόμενα συμφέροντα της κοινωνίας, ενσωματώνοντας κι εκπροσωπώντας μεγάλα τμήματα της κατά το πλουραλιστικό πρότυπο.

Δ. Τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα στις δεκαετίες 1990 και 2000

Ο ρόλος των κομμάτων της αριστεράς στις δύο τελευταίες δεκαετίες της μεταπολιτευτικής που εξετάζουμε υπήρξε περιθωριακός με πολιτικούς όρους. Δεν είναι μόνο η πτώση του ανατολικού μπλοκ και η αντιδημοφιλία της κομμουνιστικής ιδεολογίας που προκάλεσε αμηχανία στα δύο αριστερά κόμματα που αντιπροσώπευαν διαφορετικούς κομμουνιστικούς προσανατολισμούς, αλλά κυρίως η ανεπάρκειά σε ιδεολογικό επίπεδο ενός εναλλακτικού

σχεδίου πολιτικής ή αντιπολίτευσης προσαρμοσμένης στα ελληνικά πολιτικά δεδομένα. Σημάδια ιδεολογικής ανεπάρκειας είχαν επιδείξει και πριν την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, αλλά τώρα αυτή η ιδεολογική ένδεια είχε διαφορετικές συνέπειες. Τα δύο αυτά κόμματα αντιμετώπιζαν μία επιπλέον αντικειμενική δυσκολία ταυτότητας: να τοποθετηθούν με ευκρινή τρόπο στον ιδεολογικό άξονα αριστεράς-δεξιάς του πολιτικού φάσματος και μάλιστα να οριοθετήσουν τη θέση τους σε σχέση με το ΠΑΣΟΚ, το οποίο μπορούσε με μία αξιοσημείωτη ευχέρεια να εκτείνεται από τις παρυφές σχεδόν στα αριστερά του πολιτικού φάσματος μέχρι το κέντρο. Η ιδεολογική απίσχναση, είτε οφειλόμενη σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως η παγκοσμιοποίηση και η κυριαρχία της αγοράς και των ιδεών του νεοφιλελευθερισμού ως το κυρίαρχο παράδειγμα είτε σε εσωτερικούς, όπως η αδυναμία άρθρωσης εναλλακτικού πολιτικού σχεδίου προσαρμοσμένου στα δεδομένα της ελληνικής πολιτικοκοινωνικής πραγματικότητας κι όχι ως φορμαλιστική μετεγγραφή ενός πολιτικού σχεδίου ευρωπαϊκής ή σοβιετικής κοπής που υποτιμούσε ή παραγνώριζε τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό και οικονομική πραγματικότητα (Μοσχονάς 2007: 7, Βούλγαρης 2008: 271-272), περιόριζε την απήχησή τους στο ελληνικό ακροατήριο.

Οι περιορισμοί αυτοί στη διαμόρφωση της πολιτικής ατζέντας ώθησε τα δύο αριστερά κόμματα να ακολουθήσουν την ίδια πορεία από διαφορετική όμως διαδρομή. Προτίμησαν να εξασφαλίσουν την πολιτική τους επιβίωση και την κοινοβουλευτική τους εκπροσώπηση με μια ισχυρή δόση εσωστρέφειας και αναζήτησης πολιτικής ταυτότητας. Έτσι, ο μεν ΣΥΝασπισμός, αποτελούμενος από δύο επίσημες διακριτές τάσεις στις οποίες αργότερα συσπειρώνονταν κι άλλα ιδεολογικά ρεύματα, το «Αριστερό Ρεύμα» και η «Ανανεωτική Πτέρυγα», θύμιζε ως προς τη δομή του περισσότερο μια ομοσπονδία ρευμάτων, ομάδων ή κινήσεων και λιγότερο ένα ενιαίο ως προς την οργάνωσή του κόμμα με ενότητα, πειθαρχία και αλληλεγγύη (Βερναρδάκης 2011: 277). Η παρουσία δύο διακριτών τάσεων θα οδηγήσει σταδιακά σε μια ιδιόμορφη καρτελοποίηση το ΣΥΝ, στο βαθμό που οι διάφορες συσπειρώσεις θα καταλήξουν στη στεγανοποίηση των τάσεων και στο εσωκομματικό μοίρασμα εξουσιών (Λούλης 2011: 254).

Αποδεχόμενος τη ρεφορμιστική παράδοση της Αριστεράς ο Συνασπισμός επιδίωκε θεωρητικά να οδηγήσει την κοινωνία στο σοσιαλισμό μέσα από τις μεταρρυθμίσεις και την σταδιακή αλλαγή του κοινωνικού μετασχηματισμού. Η ρεφορμιστική αυτή επιλογή κατέτασσε το εν λόγω κόμμα στα συστημικά κόμματα. Ωστόσο, η πολιτική αναζήτηση και διαμόρφωση ατζέντας στο ΣΥΝ εξαντλείται στο αν θα συμπορευθεί με το εκσυγχρονιστικό

ρεύμα του ΠΑΣΟΚ, θέση που την υπερασπιζόταν η ανανεωτική πτέρυγα ή θα αντιπολιτευόταν το ΠΑΣΟΚ, όπως επιθυμούσε η αριστερόστροφη ομάδα. Τη λύση στο δίλημμα έδωσε η αποχώρηση της ανανεωτικής πτέρυγας το 2000 και η αξιοποίηση διακεκριμένων στελεχών της από την κυβέρνηση Σημίτη. Στο εξής ο ΣΥΝ ενσωματώνει περισσότερα αριστερά ρεύματα της εναλλακτικής, ριζοσπαστικής, εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, αλλά κι ανένταχτους αριστερούς δημιουργώντας το ΣΥΡΙΖΑ. Η συστέγαση διαφορετικών τάσεων θεσμοποιήθηκε στο καταστατικό του κόμματος κι οδήγησε αφενός στην αυτονόμηση τους σε επίπεδο κομματικής ελίτ κι αφετέρου στην διεύρυνση της απόστασης με την κομματική τους βάση. Είναι δε οι ισορροπίες στην κατανομή εσωκομματικής ισχύος τόσο εύθραυστες που οι συνιστώσες κάθε άλλο παρά επιδιώκουν τη διεύρυνση της κομματικής βάσης με την εγγραφή νέων μελών η οποία θα μπορούσε να ανατρέψει τον ενδοκομματικό συσχετισμό (Βερναρδάκης 2011: 291-292, Λούλης 2011: 254) ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο περαιτέρω τις τάσεις συγκεντρωτισμού της εξουσίας σε επίπεδο κορυφής.

Ακόμα μεγαλύτερη εσωστρέφεια και οικειοθελή απομονωτισμό επέδειξε το ΚΚΕ. Ο ιδεολογικός ρόλος που επιλέγει να διαδραματίσει είναι αυτός της «εθνικής συνείδησης» με την έννοια ότι «τολμά να πει αυτά που οι άλλοι δεν μπορούν να πουν» (Βερναρδάκης 2011: 300). Στην εθνική συνείδηση του ΚΚΕ συμπυκνώνονται ο αντιαμερικανισμός και ο αντιευρωπαϊσμός, κυρίως όμως συμπυκνώνονται τα φοβικά αισθήματα που η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί σε τμήματα της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία δεν εκφράζονται από τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα που σαφώς συστρατεύονται με τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας. Χωρίς να απειλεί το σύστημα με τον αντισυστημικό λόγο του και παρά τις ιδεολογικές ανεπάρκειες που το διακρίνουν, το ΚΚΕ διαθέτει ένα «εθνικολαϊκό» αφήγημα για την κοινωνία (Μαραντζίδης 2009: 263, Λούλης 2011: 261). Με απλοϊκό πολιτικό λόγο αναφέρεται στα συμφέροντα της κοινωνίας, των εργαζομένων, του λαού και όχι στο κράτος, στις αναγκαιότητες και περιορισμούς της διαχειριστικής πολιτικής (Βερναρδάκης 2011: 301). Θέτοντας ως προτεραιότητα την πολιτική του επιβίωση, οχυρώνεται σε μια ενότητα με τον εαυτό του, δε δημιουργεί καμιά κοινωνική συμμαχία, δεν ανατρέπει καμιά παγιωμένη πολιτική του συστήματος και δεν επιφέρει κανένα απότομο αποτέλεσμα στην πολιτική ατζέντα (Μαραντζίδης 2009: 265-266). Ούτε με τον αντικαπιταλιστικό αφοριστικό λόγο του, ούτε με τη δημιουργία του ΠΑΜΕ (Πανεργατικό Αγωνιστικό Μέτωπο), το οποίο λειτουργεί ως οιονεί συνδικάτο πλάι στην επίσημη ΓΣΕΕ, δημιουργεί τους όρους ανατροπής του πολιτικού συστήματος. Χωρίς κοινωνικές συμμαχίες το ΚΚΕ μαζί με το ΠΑΜΕ συγκροτεί μια λογική συστημικού

αντισυστημισμού, μια διακριτή παρουσία κι όχι ένα εναλλακτικό σχέδιο διακυβέρνησης (Βερναρδάκης 2011: 303).

Εκφράζοντας τον ίδιο «αντισυστημικό συστημισμό» στο άλλο άκρο του πολιτικού φάσματος ο ΛΑΟΣ (Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός) από τις αρχές του 2000 προσπαθεί να εκφράσει τα ξενοφοβικά και ρατσιστικά αισθήματα που αφυπνίζονται στην ελληνική κοινωνία λόγω των μεταναστευτικών ρευμάτων που άρχισαν να εισέρχονται στη χώρα τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Τοποθετούμενος στα δεξιά του πολιτικού φάσματος επιδιώκει να αποτελέσει τη δεξαμενή των δυσανεκτικών ψηφοφόρων του κέντρου και της κεντροδεξιάς από τη διαχειριστική πολιτική που ακολουθούν, να εκφράσει τα έκδηλα πια ρατσιστικά, ξενοφοβικά, αντισημιτικά και αντικομμουνιστικά αισθήματα της κοινωνίας, που μέχρι πρότινος βρίσκονταν σε λανθάνουσα μορφή, και σε δεύτερο χρόνο να διαμορφώσει την πολιτική ατζέντα με βάση τα νέα -μεταϋλιστικού τύπου- διακυβεύματα, τα οποία συνυφαίνουν το προνομιακό ιδεολογικό του πεδίο.

Ο ΛΑΟΣ ως προς την οργανωτική δομή του εμφανίζεται ιδιαίτερα συγκεντρωτικός στην κορυφή, με προβεβλημένα στελέχη αυτονομημένα από την κομματική του βάση την οποία καθοδηγούν, κατευθύνουν κι όχι απλώς διοικούν. Προσπαθεί με κεκαλυμμένο τρόπο να αμφισβητήσει και να υπονομεύσει τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς και δη τα πολιτικά κόμματα. Έτσι εμφανίζεται ιδιαίτερα καταγγελτικός σε ό, τι αφορά φαινόμενα διαφθοράς του πολιτικού συστήματος επιδιώκοντας την ενίσχυση της υποψίας του πολιτικού ακροατηρίου απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς. Εμφορούμενος από έναν καιροσκοπισμό ο ΛΑΟΣ βρίσκεται εντός κι εκτός του πολιτικού συστήματος. Πολιτευόμενος με συστημικούς όρους προσπαθεί να προωθήσει έναν αντισυστημικό λόγο με απώτερο στόχο την συγκυριακή αύξηση των εκλογικών ποσοστών του, χωρίς ωστόσο να απειλεί το πολιτικό σύστημα με ανατροπή (Γεωργιάδου 2004, 2008).

Αυτό που αντιλαμβανόμαστε είναι ότι τα κόμματα που τάσσονται στα δύο άκρα του πολιτικού άξονα παρά τον αντισυστημισμό που προβάλλουν κάθε άλλο παρά επιδιώκουν την ανατροπή του συστήματος. Επιδεικνύοντας μια ενδοκομματική εσωστρέφεια αναζητούν την πολιτική τους ταυτότητα και επιδιώκουν την κοινοβουλευτική τους αντιπροσώπευση προτάσσοντας περισσότερο μια διακριτή παρουσία, παρά ένα συνεκτικό εναλλακτικό πολιτικό σχέδιο διακυβέρνησης. Επομένως αποτελούν μέρος του συστήματος κι όχι πιθανές δυνάμεις ανατροπής του. Η δε παρουσία τους σε καμιά περίπτωση σε συνιστά απειλή για την ανατροπή της δομής του κομματικού συστήματος και της δυναμικής του κομματικού ανταγωνισμού (Βούλγαρης 2008: 231).

Κεφάλαιο Πέμπτο: Κόμματα καρτέλ και θεσμοποίηση της διαφθοράς

Α. Ελληνικά κόμματα καρτέλ και η δημιουργία ενός συστήματος καρτέλ σε επίπεδο ελίτ (elite cartel)

Ο μετασχηματισμός των ελληνικών κομμάτων σε καρτέλ υπήρξε ιδιόμορφος, όπως αποκαλύπτει η εξέλιξη του σχηματισμού των ελληνικών πολιτικών κομμάτων που οφείλεται στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού κοινωνικό-οικονομικού σχηματισμού, αλλά και τον ιστορικών καταβολών που κληροδοτήθηκαν από το προδικτατορικό καθεστώς έχοντας υποστεί σημαντικές αλλαγές. Στοιχείο που χαρακτηρίζει την ελληνική ιδιαιτερότητα στην ανάπτυξη των κομματικών σχηματισμών υπήρξε ο έντονος κρατικισμός των ελληνικών κομμάτων ο οποίος προϋπήρξε του μετασχηματισμού τους σε κόμματα καρτέλ. Το κράτος στην ελληνική περίπτωση κατείχε ανέκαθεν μια κομβική θέση σε σχέση με τα κόμματα και την κοινωνία σχεδόν θα λέγαμε από την ίδρυσή του με κορύφωση τη μεταπολεμική-μετεμφυλιακή εποχή (Φουντεδάκη 1987). Η ταύτιση των κυβερνώντων κομμάτων με το κράτος απετέλεσε την πρώτη μορφή κρατισμού ως απόρροια αυτών ακριβώς των κληροδοτημάτων του παρελθόντος, ο κρατισμός, ωστόσο, συνέχισε να υφίσταται και στις επόμενες δεκαετίες έχοντας αλλάξει μορφή. Η αναγωγή των κοινοβουλευτικών κομμάτων στο κράτος τα οδήγησε σε μια κατάσταση καρτελοποίησης, όπου ο διαμοιρασμός των προνομίων της εξουσίας δεν αφορούσε μόνο το κυβερνών κόμμα, αλλά όλα τα πολιτικά κόμματα που αντιπροσωπεύονταν στο κοινοβούλιο. Έτσι, παρά τις οργανωτικές αδυναμίες τους και την ανεπαρκή δομή τους τα ελληνικά πολιτικά κόμματα αναδείχθηκαν αναντίρρητα στους κατεξοχήν θεσμούς αντιπροσώπευσης της κοινωνίας. Η ισχυρή νομιμοποίησή τους θεμελιωνόταν στην έκταση της αντιπροσωπευτικότητάς τους. Όμως, η ουσιώδη αδυναμία ανάπτυξης κι εδραίωσης μιας αυθεντικά οργανωμένης εσωκομματικής δομής, η επιλογής της διατήρησης και ανανέωσης παλαιών μεθόδων ενσωμάτωσης της κοινωνίας, η απροθυμία επεξεργασίας και διάδοσης ιδεολογικών προγραμματικών αρχών, ο ρόλος της χαρισματικής ηγεσίας εν τη γενέσει του κομματικού συστήματος, ο ιδιόμορφος μικροαστικός σχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας και η σύστοιχη του πολιτική κουλτούρα συνέβαλαν στη δημιουργία υβριδικών κομμάτων τα οποία διατηρούσαν την εξωτερική δομή ενός κόμματος μαζών, ενώ ταυτόχρονα διακρίνονταν για την πολυσυλλεκτικότητά τους η οποία επικεντρωνόταν σε λαϊκιστικές εγκλήσεις και πελατειακού τύπου πρακτικές (Moschonas 1999: 117, 119)

Ακολούθως ιδιόμορφος υπήρξε κι ο κομματικός ανταγωνισμός τα χρόνια που ακολούθησαν την αλλαγή του πολιτεύματος. Με εξαίρεση τις πρώτες εκλογές στις οποίες προβλήθηκε

λόγω των ιδιόρρυθμων συνθηκών η ανάγκη για εθνική ενότητα, οι υπόλοιπες εκλογικές αναμετρήσεις απηχούσαν διακυβεύματα του εγγύτερου ή απώτατου παρελθόντος, αφορούσαν πιο συγκεκριμένα είτε την επιτυχή μετάβαση στη δημοκρατία χάρη στους επιδέξιους χειρισμούς του αρχηγού της ΝΔ, είτε ανακαλούσαν σχίσματα της προδικτατορικής περιόδου, όπως αυτό της Δεξιάς –αντιδεξιάς συσπείρωσης, χωρίς να καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια από τα πολιτικά κόμματα αποσαφήνισης ενός ρεαλιστικού μεταρρυθμιστικού σχεδίου αναμόρφωσης της οικονομίας και της κοινωνίας που να ενσωματώνει είτε το φιλελεύθερο παράδειγμα προσαρμοσμένο στις ελληνικές ιδιαιτερότητες, είτε το σοσιαλδημοκρατικό ιδεώδες στην ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας. Η αποδοχή της κεϋνσιανής πολιτικής στην οικονομία επιλέχθηκε και από τα δύο κυρίαρχα κόμματα, καθώς αναβάθμιζε τον παρεμβατικό ρόλο τους, μέσω του κράτους, στην οικονομία, ενώ ταυτόχρονα ο πολυσυλλεκτικός προγραμματικός λόγος λειτούργησε ως προπέτασμα καπνού γι' αυτή την αδυναμία.

Χαρακτηριστικά κόμματος καρτέλ αποκτούν τα ελληνικά πολιτικά κόμματα όπως και αντίστοιχα τους ευρωπαϊκά, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90. Οι πιέσεις από το διεθνές περιβάλλον μετασχηματίζουν τον τρόπο που διαμορφώνεται και διεξάγεται η πολιτική. Καθώς ο καταμερισμός εργασίας γίνεται πιο σύνθετος, οι πιέσεις μιας διεθνοποιημένης αγοράς πάνω στα έθνη –κράτη εντείνονται και η διαχειριστική πολιτική ικανότητα προκρίνεται έναντι των πάλαι υψιπετών ιδεολογιών. Η οικονομία έρχεται σε πρώτο πλάνο αλλάζοντας τον προσανατολισμό των προτεραιοτήτων εντός των εθνικών ορίων. Η έμφαση στη διαχειριστική ικανότητα της πολιτικής ενισχύει την ανάγκη για στελέχωση των πολιτικών κομμάτων από τεχνοκράτες προκειμένου να προωθηθούν και να υλοποιηθούν δημόσιες πολιτικές που απαιτούν εξειδικευμένες γνώσεις (Mair 1997/2004 η αναθεωρημένη έκδοση: 145).

Η επαγγελματοποίηση της πολιτικής δεν επενεργεί μόνο στην αλλαγή της εσωκομματικής ζωής και στη διάκριση του κόμματος στην κυβέρνηση από το κόμμα στην κοινωνία, αλλά επεκτείνεται παραπέρα (Katz & Mair 1995). Η αλλαγή στη φύση της επικοινωνίας του κόμματος με την κοινωνία χάρη στις νέες τεχνολογίες των ΜΜΕ μετέβαλαν τις σχέσεις της κομματικής βάσης με την ηγεσία. Η κομματική βάση αποξενώθηκε ακόμα περισσότερο από την ηγεσία -στην περίπτωση των ελληνικών κομμάτων αυτό συνέβη και σε συμβολικό επίπεδο. Οι εξαρχής αδύναμες εσωκομματικές δομές, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ενίσχυαν την κομματική ηγεσία, η οποία τώρα πια απώλεσε τα γνωρίσματα του χαρισματικού ηγέτη που μέχρι πρότινος πρόβαλε. Τόσο στην περίπτωση του Κ. Καραμανλή όσο και στην

περίπτωση του Α. Παπανδρέου η κομματική βάση ταυτιζόταν σχεδόν απόλυτα με τον αρχηγό και κάθε άλλο παρά τον αμφισβητούσε. Παρά τον έντονα αρχηγικό και λαϊκιστικό τους χαρακτήρα, τα ελληνικά πολιτικά κόμματα –και δη τα δύο κυρίαρχα- δεν έπαψαν να διατηρούν ενδιάμεσες δομές εσωκομματικής ιεραρχίας. Η απομάκρυνση της κομματικής βάσης στο συγκεκριμένο στάδιο του κομματικού μετασχηματισμού υπογραμμίζεται όχι μόνο από την έλλειψη ταύτισης με τον αρχηγό, ο οποίος τίθεται στο απυρόβλητο, αλλά από την πραγματική υποβάθμιση του κομματικού μέλους στο επίπεδο του κομματικού φίλου κατά την ανάδειξη της ηγεσίας μετά από εκλογές, καθώς επίσης και από την τυπική υποβάθμιση των ενδιάμεσων κομματικών στελεχών (Ρόρη 2009: 178). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επαναλάβουμε ότι ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας κι η αυτόνομη θέση της σε επίπεδο ηγεσίας έναντι του εσωκομματικού ελέγχου και λογοδοσίας αποτελεί ενδημικό φαινόμενο στην ιδιόζουσα ελληνική περίπτωση και δεν αφορά μόνο στην καρτελοποίηση των κομμάτων. Η καρτελοποίηση των ελληνικών πολιτικών κομμάτων απλά κατέδειξε αυτήν την ούτως ή άλλως εδραιωμένη θέση της κομματικής ελίτ, όταν πια το χάρισμα της ηγεσίας εξέλειψε.

Στοιχεία καρτελοποίησης συναντάμε και στον τρόπο που διεξάγεται ο πολιτικός ανταγωνισμός. Κι εδώ η ελληνική ιδιαιτερότητα διαφοροποιεί το μετασχηματισμό του ελληνικού κομματικού συστήματος έναντι του αντίστοιχου ευρωπαϊκού. Έτσι, ενώ η μετάβαση του κομματικού μετασχηματισμού στο κόμμα καρτέλ σημειώνεται από την προώθηση απολιτικών διακυβευμάτων με στόχο τον κεντρώο ψηφοφόρο, δηλαδή στην προώθηση ενός πιο εξελιγμένου πολυσυλλεκτισμού απογυμνωμένου από οικονομικής υφής πολιτικά διακυβεύματα που μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο τα μικροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, ο ελληνικός κομματικός ανταγωνισμός υπήρξε σε γενικές γραμμές ακραία- πολυσυλλεκτικός (high catch-allism), περισσότερο απ' όσο θα δικαιολογούσε μια σύγκριση με τα αντίστοιχα συντηρητικά ή ακόμα χειρότερα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της δυτικής Ευρώπης (Moschonas 1999: 119, Μοσχονάς 2004: 56). Τα πολιτικά διακυβεύματα, ακόμα κι όταν είχαν τη μορφή ενός μεγάλου (εθνικού) στόχου (σύγκλιση με την Ε.Ε., ένταξη στην ΟΝΕ, επανίδρυση του κράτους) δεν συνοδεύονταν με ένα σαφή και συνεκτικό προγραμματικό λόγο. Η ιδεολογική ασάφεια κι η ένδεια προτάσεων επίλυσης των πραγματικών προβλημάτων πολιτικής ενίσχυε τον πολυσυλλεκτισμό ως στρατηγική προσαρμοστικότητας στις τρέχουσες συνθήκες προσφέροντας την ευχέρεια κινήσεων και αναδιπλώσεων οι οποίες θα ήταν αδύνατες υπό την εξαγγελία ενός οριοθετημένου προγραμματικού λόγου (Moschonas 1999: 115, Μοσχονάς 2004: 37-38). Η αμορφία της ελληνικής κοινωνίας, ο κατακερματισμένος χαρακτήρας της, η κλαδική- συντεχνιακή λογική

διεκδίκησης προνομίων ελλόχευαν πίσω από τον κρατισμό όσο και πίσω από την κατάχρηση του πολυσυλλεκτισμού ως λογική και πρακτική διακυβέρνησης.

Η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής, η αποευθυγράμμιση των ψηφοφόρων από τα πολιτικά κόμματα, αν και αποτελεί κοινό τόπο σε όλες τις αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες, στην περίπτωση της Ελλάδας εμφανίζεται ιδιαίτερα δυσμενής. Η δυσθυμία και ο κορεσμός απέναντι στα κόμματα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις και υποδηλώνει την κρίση εκπροσώπησης των κατεχοχόν αντιπροσωπευτικών θεσμών. Παρότι με μια πρώτη ματιά η εκλογική συμμετοχή των ελλήνων ψηφοφόρων θα διέψευδε αυτή την εντύπωση αντιπροσωπευτικού ελλείμματος, μια πιο προσεχτική ανάγνωση των εμπειρικών δεδομένων αναδεικνύει την έκταση της έλλειψης εμπιστοσύνης στους πολιτικούς θεσμούς. Η βαθιά δυσπιστία στα πολιτικά κόμματα και η αποξένωση τμημάτων της κοινωνίας αποτελεί σαφή εκδήλωση του προβλήματος αντιπροσωπευτικότητας του ελληνικού κομματικού συστήματος το οποίο αναζητά εφεξής τη νομιμοποίησή του στην προσκόλλησή του στο κράτος. Ο αποικισμός του κράτους από τα πολιτικά κόμματα και η αλλαγή του πολιτικού ρόλου τους από διαμεσολαβητή κοινωνικών συμφερόντων στο κράτος σε μεσίτη αιτημάτων αποτελεί σημαντικό ειδοποιό χαρακτηριστικό του εν λόγω μετασχηματισμού. Ο κρατικός εναγκαλισμός δεν ανάγεται μόνο σε εγγυητή της επιβίωσής τους, στο βαθμό που η ύπαρξή τους εξαρτάται από τις γενναίες κρατικές επιχορηγήσεις, αλλά πολύ περισσότερο αποτελεί φορέα νομιμοποίησης της εξουσίας τους (Mair 1997/2004: 140-141, Βερναρδάκης 2011).

Η αποξένωση των κομμάτων από την κοινωνία μεταβάλλει τη φύση του κομματικού ανταγωνισμού προβάλλοντας μια νέα διάσταση. Επιδιώκοντας την επιβίωση τους και τη διατήρηση της προνομιακής τους σχέσης με το κράτος τα πολιτικά κόμματα υιοθετούν τους κανόνες της αγοράς. Συμπεριφέρονται με τη λογική ολιγοπωλίου προσπαθώντας να μειώσουν τον μεταξύ τους ανταγωνισμό κι εμποδίζοντας την είσοδο σε νέους φιλόδοξους ανταγωνιστές. Η συνέργια αυτή εξασφαλίζει εκτός από τη μακροήμερευσή τους στο πολιτικό σύστημα, τη διατήρηση των προνομίων τους, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις, που συναρτώνται από το εκάστοτε εκλογικό αποτέλεσμα. Αν και το πολιτικό σύστημα καρτέλ αναφέρεται περισσότερο σε συναινετικού τύπου αντιπροσωπευτικά συστήματα με κυβερνήσεις συνασπισμών, ωστόσο, μπορεί να υφίσταται με επιτυχία και σε δικομματικά αντιπροσωπευτικά συστήματα (Mair 1997/2004 η αναθεωρημένη έκδοση: 213). Η ελληνική περίπτωση αποδεικνύει με τον πιο εύγλωττο τρόπο ότι ο πολωμένος δικομματισμός που επικράτησε καθ' όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης, σταθεροποίησε το πολιτικό

σύστημα και διευκόλυνε τη συντήρηση μιας διακριτής και σταθερής θέσης των κοινοβουλευτικών κομμάτων σ' αυτό.

Εκείνο που διαφοροποιεί το ελληνικό πολιτικό σύστημα καρτέλ από τα αντίστοιχα του ευρωπαϊκά είναι η ροπή του προς την αναζήτηση συμμαχιών σε χώρους έξω από αυτό. Η προνομιακή του σχέση με το κράτος και η παράλληλη απαξίωσή του από την κοινωνία, αλλά και η παρουσία ισχυρών θυλάκων της κοινωνίας δημιουργεί τις προϋποθέσεις συμπαιγνίας. Καθώς ο χώρος της οικονομίας και της κοινωνίας δεν υπήρξε αυτόνομα δομημένος με ισχυρούς θεσμούς οριοθέτησης της δράσης και της συλλογικής διεκδίκησης αιτημάτων, ήταν εύκολη η αλληλοδιείσδυση του ενός χώρου στον άλλο και η συνεργασία μεταξύ τους (Johnston 2005: 38-39) δημιουργώντας το υπόστρωμα της διαφθοράς. Ο κρατικός προστατευτισμός ουδέποτε έπαψε να υφίσταται, ακόμα κι όταν το αίτημα της απορρύθμισης των αγορών ετίθετο με τρόπο επιτακτικό. Το αντίθετο μάλιστα συνέβη, ο κρατικός προστατευτισμός επεκτάθηκε και περιλάμβανε επιχειρηματικούς κύκλους, επαγγελματικές ενώσεις, συνδικάτα κι επιλεγμένες ομάδες συμφερόντων μετριάζοντας τον ανταγωνισμό και κάνοντας πιο δύσκολη την εφαρμογή ενός μεταρρυθμιστικού προγράμματος εναρμονισμένου στους κανόνες της αγοράς (Molina & Rhodes 2007: , Καζάκος 2010: 182-183). Ακόμα δε περισσότερο εμπόδισε πρωτοβουλίες ελέγχου και αντιμετώπισης της διαφθοράς (Johnston 2005: 44).

Έτσι, ενώ η προϊούσα κρίση αντιπροσώπευσης των πολιτικών κομμάτων και η έλλειψη εμπιστοσύνης των εκλογέων στους σημαντικότερους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς ώθησαν τα πολιτικά κόμματα στην προσκόλλησή τους στο κράτος για τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους, η ανεπαρκής θεσμική οργάνωση και δομή των φορέων διαμεσολάβησης της κοινωνίας, η παράδοση του κρατικού παρεμβατισμού κι ελέγχου της οικονομίας, ακόμα κι από ηγέτες που πίστευαν στην ανάγκη εκσυγχρονισμού, του λιγότερου κράτους κι της αποτελεσματικότερης δημόσιας διοίκησης, βάσει των οποίων θα επιτυγχανόταν ο στόχος του εξευρωπαϊσμού-εκσυγχρονισμού, εμπόδισαν τα ελληνικά κόμματα όχι μόνο να υλοποιήσουν τους προγραμματικούς στόχους τους, αλλά και να κερδίσουν την αυτονομία τους έναντι του κράτους, της οικονομίας και της κοινωνίας. Η αποίκιση του κράτους, η οποία υπήρξε το σήμα κατατεθέν της ιστορικής τους πορείας και η νομιμοποίησή τους που οφειλόταν στη μαζικότητα της εκλογικής συμμετοχής κι όχι στην ουσιαστική εξασφάλιση μιας ευρύτερης κοινωνικής συναίνεσης θεμελιωμένης σε πολιτικά διακυβεύματα άφησε ανοιχτό το πεδίο στη σύναψη συμμαχιών σε επίπεδο κορυφής με επιλεγμένες συλλογικότητες δημιουργώντας ένα καρτέλ μεταξύ των ελίτ, ένα ολιγοπώλιο μεταξύ του

κρατικού μηχανισμού (κόμμα στην εξουσία και δημόσια διοίκηση) και ορισμένων τομέων της οικονομίας και της κοινωνίας (Johnston 2005: 203-204).

Η δημιουργία ενός ολιγοπωλίου σε επίπεδο ελίτ πολιτικής-οικονομίας- κοινωνίας δεν σημαίνει ότι ο πολιτικός ανταγωνισμός ακυρώνεται ή εξαφανίζεται από το πολιτικό προσκήνιο. Το πολιτικό σύστημα μπορεί να παρουσιάζεται πολωμένο σε επίπεδο ρητορείας κι επικοινωνιακής πολιτικής. Ούτε βέβαια εξαφανίζονται τα αντικρουόμενα οικονομικοκοινωνικά συμφέροντα τα οποία ενυπάρχουν και συμβιώνουν εντός του. Ο κομματικός ανταγωνισμός υφίσταται, αλλά δεν τροποποιεί τις παγιωμένες θέσεις των κομμάτων στο πολιτικό σύστημα (Johnston 2005: 204). Ακόμα και η περιοδική κρίση του δικομματισμού και η ευκαιριακή βελτίωση των εκλογικών ποσοστών των μικρότερων κομμάτων που τίθενται στα άκρα του πολιτικού συστήματος, δεν επιφέρει αλλαγές στη δομή του συστήματος, τέτοιες ώστε να κλονίσουν το συσχετισμό δυνάμεων εντός του. Ακόμα κι αν τα κόμματα εξουσίας πλειοδοτούν σε παροχές αυξάνοντας τις κρατικές δαπάνες κατά τον εκλογικό κύκλο επιδιώκοντας να διατηρήσουν την ηγετική θέση τους στο κράτος, η επιλογή του ενός ή του άλλου κόμματος από τους ψηφοφόρους μικρή μόνο σημασία έχει σε μία δομική αναδιάταξη του συστήματος, ακόμα δε μικρότερη σε μια αναδιάταξη του τρόπου με τον οποίο αποσπάται η πρόσοδος.

Στην ουσία η απονομή παροχών πάνω από τα επίπεδα που λειτουργεί η οικονομία στη διάρκεια του εκλογικού κύκλου είναι περισσότερο συνυφασμένη με την ανάγκη του συστήματος καρτέλ να κερδίσει την απαραίτητη μάζα ψηφοφόρων για να νομιμοποιήσει την εξουσία του χάρη στο μαζικό χαρακτήρα της εκλογικής συμμετοχής και εις βάρος της αντιπροσωπευτικότητας την οποία στερείται εκ των πραγμάτων. Παρά την αδυναμία που εμφανίζουν οι πολιτικοί θεσμοί σε σχέση με τα πολιτικά συστήματα χωρών που έχουν ενσωματώσει τους κανόνες της οικονομίας της αγοράς, μπορούν να διατηρήσουν την εξέχουσα θέση τους εξασφαλίζοντας ένα σημαντικό μέγεθος πολιτικής και οικονομικής πρακτικής, όχι όμως χωρίς κινδύνους για τη μελλοντική επιβίωσή τους. Οι εντεινόμενες πιέσεις της παγκοσμιοποίησης για οικονομικό φιλελευθερισμό, όταν λαμβάνουν χώρα σε αδύναμους θεσμούς με μεγάλη δυσκολία (υψηλό κοινωνικό κόστος) μπορούν να διατηρήσουν διεφθαρμένα δίκτυα ελίτ, έστω κι αν αυτά έχουν επιδείξει ανθεκτικότητα στο χρόνο (Johnston 2005: 118-119). Όταν αλλάξει το περιβάλλον κάτω από την πίεση εξωγενών παραγόντων, είθισται να συμπαρασύρει και το θεσμικό πλαίσιο εντός του οποίου δρουν οι σημαντικότεροι πολιτικοί-οικονομικοί και κοινωνικοί παίκτες. Καθώς αλλάζουν, με άλλα λόγια, οι κανόνες του παιχνιδιού ανατρέπουν τις υφιστάμενες συνθήκες

συντήρησης του ολιγοπωλίου μεταξύ των ελίτ. Τότε βέβαια προβάλλονται εναλλακτικές στρατηγικές οι οποίες αντιμάχονται μεταξύ τους επιδιώκοντας την ηγεμονία στο νέο καθεστώς που θα προκύψει και θα ορίζεται από ένα νέο θεσμικό πλαίσιο. Έτσι, το γνωστό «δίλημμα του φυλακισμένου» που δυνητικά μπορεί να απειλήσει το καρτέλ (Kitschelt 2000) μπορεί να ερμηνευτεί μόνο αν ληφθεί υπόψη το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο κινούνται τα πολιτικά κόμματα που το απαρτίζουν και οι δυνατότητες που αυτό προσφέρει (Καλύβας 1997: 100).

Προσπαθώντας να συνδέσουμε σε μία αλληλουχία τα βασικά επιχειρήματα στα οποία θεμελιώσαμε τη συγκεκριμένη εργασία καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η διαφθορά του κρατικού μηχανισμού η οποία ενέχει δομικά χαρακτηριστικά εμφανίστηκε κατά τη μετάβαση από τη νεωτερικότητα στον εκσυγχρονισμό. Η μετάβαση αυτή υπήρξε για την Ελλάδα ιδιαίτερα προβληματική. Η αδύναμη θεσμοποίηση του πλέγματος της οικονομίας, της κοινωνίας και της πολιτικής απέτελεσε ανασχετικό παράγοντα στην πορεία προς την επίτευξη του στόχου. Η ανεπάρκεια των θεσμών και η έλλειψη οριοθέτησης των λειτουργιών τους νόθευσε τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες με αποτέλεσμα παρωχημένα στοιχεία στον τρόπο διεκδίκησης αιτημάτων να διατηρηθούν. Πελατειακά και συντεχνιακά συμφέροντα με όχημα την πολιτική κάλυψη και προστασία συνέχισαν να υφίστανται. Η ανάγκη αποδοχής των κανόνων στην οικονομία υπονομεύτηκε από την αναγωγή ποικίλων συμφερόντων στο κράτος χάρη στην πολιτική κάλυψη και την αμοιβαία υποστήριξη. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όταν κατέστη αναπόδραστη η ανάγκη εκσυγχρονισμού ως απαίτηση σύγκλισης με την Ε.Ε, ήταν πολύ δύσκολό αυτή να επιτευχθεί χωρίς αλλαγή ή ενίσχυση των υφιστάμενων πολιτικών θεσμών, χωρίς σοβαρή αντιμετώπιση των χρονιζόντων διαρθρωτικών προβλημάτων της οικονομίας, χωρίς την αλλαγή του τρόπου διαμεσολάβησης των οργανωμένων συμφερόντων και χωρίς αλλαγές στη λειτουργία του γραφειοκρατικού μηχανισμού. Αυτή η πολυεπίπεδη εκ βάθρων αλλαγή απαιτούσε τη διάλυση του υφιστάμενου καρτέλ, από το οποίο όμως ουδείς επιθυμούσε να αποχωρήσει.

Β. Κομματικός Μετασχηματισμός και ομάδες πίεσης/συμφερόντων: μια προβληματική συμβίωση (;)

Αυτό που μέχρι στιγμής προσπαθήσαμε να μελετήσουμε και να περιγράψουμε στη συνέχεια είναι η εξέλιξη του κομματικού μετασχηματισμού κατά τη διάρκεια της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας και η αλληλεξάρτησή του τόσο από τις αδράνειες του παρελθόντος (μεταπολεμική εποχή, δικτατορία) που επιβίωσαν κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο διακυβέρνησης της ΝΔ υπό την ηγεσία του Κ. Καραμανλή, όσο και από το αδήριτο αίτημα ενός εκ βάθρων εκδημοκρατισμού της κοινωνίας που τέθηκε με αξιώσεις κατά την

περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ υπό την ηγεσία του Α. Παπανδρέου. Η αναδίφηση αυτή επιδίωκε να μείνει όσο το δυνατόν εγγύτερα στη θεωρία του ιστορικού νεοθεσμισμού προκειμένου να αποδώσει με τη μέγιστη δυνατή ενάργεια τις μεταβολές του πολιτικού συστήματος υπό το βάρος της κυρίαρχης ιδεολογίας και πολιτικής κουλτούρας που σφράγισε τη μακρά πορεία διακυβέρνησης της χώρας από τα δύο κόμματα εξουσίας που ανέδειξε η Μεταπολίτευση και της χαρισματικής τους ηγεσίας. Πρόθεση κι απώτερος στόχος λοιπόν υπήρξε η αποτύπωση του κομματικού μετασχηματισμού στη διαχρονική του εξέλιξη προκειμένου να αναδειχθούν οι απαρχές φαινομένων και σχέσεων που σε βάθος χρόνου θα λογίζονταν ως σχέσεις διαφθοράς με την έννοια της διαπλοκής πολιτικού συστήματος και κοινωνίας σε εξωθεσμικές ανταλλαγές και διευθετήσεις κοινωνικών συγκρούσεων.

Ενώ ο ιστορικός νεοθεσμισμός μας παρέχει τα θεωρητικά εργαλεία εντοπισμού, ανάδειξης κι ερμηνείας των πολιτικοκοινωνικών σχέσεων και μεταβολών, αποδεικνύεται ανεπαρκής για την κατάδειξη/προβολή του τρόπου με τον οποίο αυτές οι σχέσεις συνυφαίνονται. Εύλογα, συνεπώς, χρειαζόμαστε πιο εξειδικευμένα θεωρητικά εργαλεία για να περιγράψουμε τα αποτελέσματα που αυτές οι σχέσεις επιφέρουν στο πολιτικό σύστημα και στην κοινωνία στη συγχρονία. Θεωρήσαμε ότι η Θεωρία της Δημόσια Επιλογής (Public Choice Theory) αποτελεί το καταλληλότερο θεωρητικό εργαλείο για την επίτευξη αυτού του στόχου. Μέσα από τη συγχρονική θέαση που προσφέρει η θεωρία της Δημόσιας Επιλογής θα επιχειρήσουμε την ανάδειξη του πλέγματος των σχέσεων πολιτικών κομμάτων/πολιτικού συστήματος και κοινωνίας, όπως αυτή εκδηλώνεται μέσα από τις ομάδες πίεσης/συμφερόντων. Η στατικότητα του υποδείγματος ερμηνείας της δημόσιας επιλογής δύναται να φωτίσει τον τρόπο και τις συνθήκες που η όσμωση πολιτικού-κοινωνικού μπορεί να παράγει ή όχι σχέσεις διαφθοράς. Κρίνεται, επομένως σκόπιμη η εξέταση του κομματικού μετασχηματισμού σε συνάφεια με την εξέλιξη των ομάδων πίεσης με την έννοια ότι οι τελευταίες αποτελούν εκτός από τα κόμματα τις πλέον οργανωμένες μορφές συλλογικής διεκδίκησης συμφερόντων. Η ανάλυσή μας θα έχει ως αφετηρία τις προσεγγίσεις που μας προσφέρουν οι μνημειώδεις μελέτες των Olson για τη συλλογική δράση και Hirschman. Πριν ωστόσο προβούμε στην περιγραφή κι ερμηνεία του τρόπου που συμπλέκεται το πολιτικό σύστημα με την κοινωνία, κρίνουμε επωφελές να προβούμε σε μια σύντομη επισκόπηση των σημαντικότερων περιόδων- σταθμών αυτής της συνάρθρωσης, ώστε να σκιαγραφήσουμε τα δομικά χαρακτηριστικά της εν λόγω σχέσης.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί ο κεντρικός ρόλος των κομμάτων στο υπό διαμόρφωση πολιτικό σύστημα της Μεταπολίτευσης επηρέασε αποφασιστικά τη διάπλαση της κοινωνίας. Ο ισχυρός τους ρόλος στο πολιτικό σύστημα σε συνάρτηση με τον κατακερματισμό της κοινωνίας που είχε ήδη συντελεστεί κατά τη διάρκεια του μετεμφυλιακού κράτους και της επτάχρονης δικτατορίας οδήγησε αναπόφευκτα στον κομματικό αποικισμό του κοινωνικού πεδίου. Σε σχέση με το παρελθόν τους τα πολιτικά κόμματα μετέβαλαν τη συγκρότηση και τη δράση τους και πέτυχαν να κομματικοποιήσουν κάθε έκφανση της κοινωνικής δράσης και πρωτοβουλίας. Τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης η ισχυροποίηση των κομμάτων ως πολιτικών θεσμών επετεύχθη με τη σχετική απώλεια της αυτονομίας της κοινωνίας. Πρόδηλη εκφορά αυτού του κομματισμού υπήρξε χωρίς αμφιβολία η ατελής κομματικοποίηση των ομάδων πίεσης/ συμφερόντων, οι οποίες εντάχθηκαν και τελικά υποτάχθηκαν στις στρατηγικές και τακτικές του κομματικού ανταγωνισμού. (Σπουρδαλάκης & Παπαβλασόπουλος 2008: 300). Η νομιμοποίηση των συλλογικών οργανώσεων και της δράσης τους δεν επετεύχθη χάρη στην αυτονομία τους, τη θεσμική αυτοτέλειά τους απέναντι στα πολιτικά κόμματα η οποία θα καθίστατο δυνατή εφόσον αυτές δομούνταν με βάση τα δύο κυρίαρχα υποδείγματα οργάνωσης είτε του πλουραλισμού, είτε του νεοκορπορατισμού (Μαυρογορδάτος 1988: 34-35, Molina & Rhodes 2007)

Όστόσο αυτή η σχέση έστω και ατελούς ποδηγέτησης των ομάδων συμφερόντων από τα πολιτικά κόμματα δεν υπήρξε άμεση και ακαριαία. Ο εκδημοκρατισμός της Μεταπολίτευσης δεν εξουδετέρωσε εκ βάθρων τις αδράνεις του παρελθόντος πόσω μάλλον όταν αυτές σχετίζονταν με τη λογική της πειθαρχημένης- λελογισμένης συμμετοχής της κοινωνίας στο πολιτικό σύστημα του πρέσβευε ο Καραμανλής. Δεν έλειψαν προσπάθειες και τακτικές χειραγώγησης της δράσης των Ο.Σ από το κράτος που αφορούσαν όχι μόνο την οικονομική τους εξάρτηση από το τελευταίο, όσο και την ενίσχυση του πατερναλιστικού συνδικαλισμού που εξασφάλιζε και προωθούσε τις κυβερνητικές επιλογές, ενώ ταυτόχρονα εισήγαγε κατασταλακτικές πρακτικές που θύμιζαν τον προδικτατορικό πατερναλισμό του Κέντρου και της Δεξιάς και που σε τελική ανάλυση δήλωνε την αδυναμία του πολιτικού συστήματος να ενσωματώσει και να ελέγξει λειτουργικά τις Ο.Σ (Μαυρογορδάτος 1988: 52, Σπουρδαλάκης & Παπαβλασόπουλος 2008: 301).

Ο πολωμένος χαρακτήρας του κομματικού ανταγωνισμού που κυριάρχησε και εντάθηκε την περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ (1981-1989) επαναπροσδιόρισε τις σχέσεις πολιτικών κομμάτων και ομάδων πίεσης και ολοκλήρωσε την κομματικοποίηση των οργανωμένων

μορφών συλλογικής δράσης με τη συγκρότηση συνδικαλιστικών παρατάξεων ακόμα κι από τη ΝΔ, κάτι το οποίο έρχεται σε κατάφωρη αντίθεση με το συντηρητικό και φιλελεύθερο πνεύμα των αντίστοιχων τάσεων που προσπάθησε να εκφράσει. (Μαυρογορδάτος 2001:237). Εφεξής, οι ομάδες πίεσης θα λειτουργούν ως ιμάντες μεταβίβασης της κομματικής γραμμής και θα ενταχθούν οργανικά στην κομματική δομή των δύο μεγάλων κομμάτων κι όχι μόνο. (Μαυρογορδάτος 2001:237-238). Η κομματικοποίηση των Ο.Π μετατόπισε την εξάρτηση από το κράτος στα πολιτικά κόμματα ενσωματώνοντάς τες αφενός θεσμικά και λειτουργικά στο πολιτικό σύστημα, επιτυγχάνοντας ως ένα βαθμό τον εκδημοκρατισμό τους και νομιμοποιώντας αφετέρου -με στρεβλό τρόπο- το σύστημα εκπροσώπησης συμφερόντων. Ουσιαστικά το ζήτημα της νομιμοποίησης των οργανώσεων λύθηκε με την εξάλειψη της αυτονομίας: οι επαγγελματικές οργανώσεις θεωρούνται θεμιτές στο μέτρο που αποτελούν αντίγραφα της Βουλής σε μικρογραφία (Μαυρογορδάτος 1988: 36)

Όμως η αλλαγή αυτή δε στερούταν παρενεργειών και αρνητικών συνεπειών τόσο για τα κόμματα όσο και για τις Ο.Π. Η ολοκληρωτική κομματικοποίηση κάθε οργανωμένης συλλογικής δράσης ανέδειξε κι επιβεβαίωσε τη σημασία των πολιτικών κομμάτων ως των μέγιστων πολιτικών θεσμών που μονοπωλούν τους πολιτικούς πόρους κι εντάσσουν στον οργανωτικό και πολιτικό σχεδιασμό τους τις Ο.Σ, ενώ ταυτόχρονα διαμεσολαβούν τη σχέση τους με το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον και κυρίως με το κράτος (Σπουρδαλάκης, Παπαβλασόπουλος 2008: 305). Η διατήρηση αυτού του μονοπωλιακού διαμεσολαβητή συμφερόντων και με δεδομένο το συσσωματικό τρόπο ενσωμάτωσης της κοινωνίας στο πολιτικό σύστημα οδήγησε τα κόμματα στην υπερφόρτωση τους και στη σταδιακή αδυναμία τους να διαχειριστούν με αποτελεσματικό τρόπο τις πιέσεις της κοινωνίας οι οποίες εκδηλώνονταν μέσα από ένα σύνολο Ομάδων πίεσης (Σπουρδαλάκης, Παπαβλασόπουλος 2008: 301-302) καθώς επίσης και με μια προϊούσα αύξηση των διεκδικήσεων ακόμη και με τη χρήση ωμής πίεσης των τελευταίων απέναντι στα κόμματα (Μαυρογορδάτος 2001: 232-239). Ήδη προς το τέλος της δεκαετίας του '80 αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα στρέβλωσης που προκάλεσε η ελλιπής θεσμοθέτηση των μαζικών οργανώσεων και η πρόθεση ελέγχου τους από τα πολιτικά κόμματα. Ισχυρές ομάδες πίεσης αποκτούν σταδιακά αυτόνομη συνείδηση των κλαδικών/συντεχνιακών συμφερόντων τους τα οποία προβάλλουν μέσω των κομμάτων στο κράτος. Η σχέση κράτους- πολιτικών κομμάτων –κοινωνικών οργανώσεων γίνεται πιο σύνθετη και αμφίδρομη (Βούλγαρης 2008: 314-315). Η θεσμική ενίσχυσή των τελευταίων στα πλαίσια

της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανέτρεψε εν πολλοίς τις παλιές σχέσεις ελέγχου κι επιστασίας τους από τα πολιτικά κόμματα (Ladrech 2010: 113)

Όσο τα κόμματα μετριάζουν τις προγραμματικές και ιδεολογικές αρχές τους, μειώνουν τις αποστάσεις μεταξύ τους στο πλαίσιο μιας διαχειριστικής αντιμετώπισης των πολιτικοοικονομικών προβλημάτων κι επιδιώκουν με την αναγωγή στο κράτος να αναπληρώσουν το έλλειμμα νομιμοποίησης τους, τόσο αυξάνει σε ένταση ο κομματικός ανταγωνισμός, αλλά και η εξάρτηση των κομμάτων από τις Ο.Σ. Τα πολιτικά κόμματα καταφεύγουν σε μια άνευ προηγουμένου πλειοδοσία και γίνονται δέσμια των ιδιαίτερων συμφερόντων που υπηρετούν τα στελέχη και οι οπαδοί τους σε κάθε χώρο, ενώ αδυνατούν να έρθουν σε μετωπική σύγκρουση με οποιαδήποτε ομάδα πίεσης αν πρόκειται να θυσιάσουν τα δικά τους στελέχη και συνεκδοχικά την εξουσία (Μαυρογορδάτος 2001: 238-239).

Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι ότι από τις αρχές του '90 οι πολιτικές εξελίξεις στο διεθνή χώρο και κυρίως στην Ε.Ε σε συνάρτηση με την εμφάνιση νέων κοινωνικών και πολιτισμικών τάσεων οδηγούν στο μετασχηματισμό των πολιτικών κομμάτων και των Ο.Π. Ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης τους ενδυναμώνει τη σχέση των Ο.Π σε ό, τι αφορά τη στρατηγική και τις πρακτικές που ακολουθούν σε σχέση με τα πολιτικά κόμματα. Ο αναβαθμισμένος ρόλος τους τις αναδεικνύει σε ισοδύναμους παίκτες και συνομιλητές των πολιτικών κομμάτων. Η προνομιακή αυτή σχέση με την πολιτική εξουσία δημιουργεί το πεδίο εμφάνισης φαινομένων διαφθοράς. Η στενή σχέση Ο.Π και πολιτικών κομμάτων εξυφαίνει ένα πλέγμα ισχυρών και αλληλοεξαρτώμενων σχέσεων που στόχο του έχει τη διατήρηση ενός σταθερού πλην αυτοαναφορικού και εσωστρεφούς πολιτικού συστήματος, ελάχιστα αντιπροσωπευτικού, όπου οι προνομιούχες ΟΣ στοχεύουν στον εναγκαλισμό του πολιτικού συστήματος για τον έλεγχο, τη διατήρηση και την επέκταση των προνομίων τους εις βάρος βέβαια των πολυπληθών κοινωνικών ομάδων των οποίων όμως λείπουν οι οργανωτικοί πόροι.

Αυτό που θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε στη συνέχεια είναι ότι ο εκδημοκρατισμός του πολιτικού συστήματος που επιτεύχθηκε στη μακρά περίοδο της Μεταπολίτευσης όπως και ο εκδημοκρατισμός των ομάδων πίεσης και η ενσωμάτωσή τους στο νέο πολιτικό σύστημα δεν έγινε ούτε σε όφελος των οργανώσεων, ούτε σε όφελος των μελών τους. Έγινε αρχικά σε όφελος του κυβερνώντος κόμματος και στη συνέχεια όλων των κομμάτων. Έγινε επίσης επ' ωφελεία των οργανώσεων και των συμφερόντων που έμειναν εκτός υποχρεωτικού εκδημοκρατισμού κι αυτές συνέπεσε να είναι οι επαγγελματικές οργανώσεις

του μεγάλου κεφαλαίου: βιομηχανικού, εφοπλιστικού, τραπεζικού, εμπορικού, καθώς και τομέων του δημοσίου κι ευρύτερου δημοσίου με ισχυρή συνδικαλιστική και κομματική παρουσία (Μαυρογορδάτος 2001: 223-224). Έγινε δε εις βάρος άλλων κοινωνικών ομάδων που δεν μπόρεσαν λόγω αδυναμίας υπέρβασης των προβλημάτων λαθρεπιβάτη (free rider) που άπτονται με το γενικότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα άτομα όταν καλούνται να αναλάβουν δράση εντός πολυπληθών ομάδων (Olson 1971 και 1991 για την ελληνική έκδοση :225).³

Αυτός ο επιλεκτικός χαρακτήρας «εκδημοκρατισμού» των Ο.Π δεν παρήγαγε μόνο ανισότητες στο βαθμό που οι ομάδες εκπροσώπησης υπήρχαν ελάχιστα αντιπροσωπευτικές προκειμένου μέσω του αποκλεισμού να διατηρήσουν αλώβητα –αν όχι να επαυξήσουν –τα προνόμια τους λειτουργώντας ως λαφυραγωγοί. Παρήγαγε και αναποτελεσματικότητες στον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών και κοινωνικών πόρων με εμφανή δείγματα κακοδιοίκησης, διασπάθισης του δημόσιου χρήματος αλλά και δυσαρέσκειας, απάθειας και πολιτικού κυνισμού από τη λειτουργία των πολιτικών θεσμών. Τη συνάρθρωση αυτού του πλέγματος σχέσεων και τις επιπτώσεις του θα εξετάσουμε στη συνέχεια του πονήματός μας.

Γ. Η οργανωτική αδυναμία των ελληνικών πολιτικών κομμάτων ως αδυναμία αποτελεσματικής διαχείρισης των κοινωνικών συγκρούσεων

Αυτό που χαρακτήρισε τον ελληνικό κομματικό σχηματισμό είναι η αδυναμία συγκρότησης πολιτικών κομμάτων κατά το πρότυπο του κόμματος μαζών κι επομένως η αδυναμία ενσωμάτωσης της κοινωνίας με τη μορφή συγκροτημένων συλλογικών συμφερόντων. Η αδυναμία ή η απροθυμία καλύτερα των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας για τη συγκρότηση μιας οργανωτικής δομής που δε θα λειτουργούσε εργαλειακά ως μεγιστοποιητής, με άλλα λόγια, των εκλογικών επιδιώξεων, αλλά δομών που θα προωθούσαν το γόνιμο εσωκομματικό διάλογο με στόχο τη σύνθεση των διαφορών και την –στο μέτρο του δυνατού– καλύτερη διαχείριση των διαφωνιών δεν επετεύχθη. Η κληρονομιά του παρελθόντος ως τρόπος θέασης του πολιτικού, η προσωπικότητα και το χάρισμα των ηγετών- ιδρυτών τους, οι προσωπικές φιλοδοξίες ή και αδυναμίες τους στέρησαν τα ελληνικά πολιτικά κόμματα από μια μοναδική ευκαιρία γνήσιου

³ Όπως παρατηρεί ο Olson τα άτομα στο εσωτερικό των λανθανουσών ομάδων δεν έχουν κίνητρα να αναλάβουν με τη θέλησή τους τις απαιτούμενες θυσίες προκειμένου να βοηθήσουν την οργάνωση να αποκτήσει ένα συλλογικό αγαθό. Η προσφορά του κάθε ατόμου ξεχωριστά δεν είναι αποφασιστική για την απόκτηση του συλλογικού αγαθού, ενώ στην περίπτωση της απόκτησής αυτού του αγαθού μέσα από τις προσπάθειες των άλλων θα είναι ούτως ή άλλως σε θέση να απολαύσει τα ωφέλημα αυτού του συλλογικού αγαθού.

εκδημοκρατισμού σε μια κρίσιμη και συνάμα ευνοϊκή συγκυρία αλλαγής του πολιτικού συστήματος.

Η έλλειψη ενδιαφέροντος για τη διαμόρφωση μιας αυθεντικής δημοκρατικής εσωκομματικής οργάνωσης από τα κόμματα κυρίαρχου ρεύματος και σε μικρότερο βαθμό τα δύο αριστερά κόμματα σήμαινε στην πραγματικότητα την αποτυχία τους να ενσωματώσουν στους κόλπους τους ορθολογικούς τρόπους αντιμετώπισης της δυσарέσκειας είτε αυτή εκφράζεται ως αποχώρηση είτε ως διαφωνία που στοχεύει στη βελτίωση του πολιτικού προϊόντος, όπως αυτή έχει αναλυθεί από τον Hirschman (Hirschman 1970 Και 2002 για την ελληνική μετάφραση). ⁴Σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα η εμπειρία της «απογοήτευσης» από την προσπάθεια των καταναλωτών – ψηφοφόρων να ικανοποιήσουν τις υλικές ή άλλες ανάγκες τους είναι κάτι περισσότερο από αναμενόμενο. Ενέχει δε τη δική του δυναμική μέσα στα πλαίσια του κοινωνικού βίου. Όταν επιδεινώνονται οι οικονομικοί ή πολιτικοί πόροι, το πέρασμα μέσω της εμπειρίας της απογοήτευσης στην πολιτική σφαίρα συνοδεύεται από την επιλογή της διαφωνίας, η οποία προκύπτει από την αδυναμία του πολίτη να συμβάλλει στη λήψη μέτρων που θα αμβλύνουν τα αισθήματα απογοήτευσης που του προκαλούνται συμβάλλοντας στην επιτάχυνση των εξελίξεων (Hirschman 2002: 8).

⁴ Οι πολιτική πατρωνία και η διατήρηση πελατειακών δικτύων από πολιτικά κόμματα που δεν διακρίνονταν για την οργανωτική δομή τους αποτελούσε τον τρόπο κοινωνικής ενσωμάτωσης ενός αυταρχικού μοντέλου διακυβέρνησης, το οποίο κυριάρχησε στη μεταπολεμική Ελλάδα, βασίστηκε στον κοινωνικό αποκλεισμό ομάδων με διαφορετικά πολιτικά φρονήματα, καθώς επίσης και στην επίβλεψη του από δύο ισχυρούς εξωθεσμικούς παράγοντες: το ανάκτορο και τον στρατό. Η κοινωνική συναίνεση αυτού του συστήματος διακυβέρνησης επιτυγχανόταν χάρη ακριβώς αυτών των επιλεκτικών και συσσωματικών πρακτικών. Όταν, όμως, αυτός ο τρόπος διακυβέρνησης κατέρρευσε κι ετέθη μετ' επιτάσεως το ζητούμενο του εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος, αυτό ακριβώς το δημοκρατικό έλλειμμα των πολιτικών θεσμών αιχμαλώτισε και νόθευσε τους νεόκοπους πολιτικούς θεσμούς της Μεταπολίτευσης. Όταν, με άλλα λόγια, ετέθη το θέμα του εκδημοκρατισμού των πολιτικών κομμάτων αυτός δεν επετεύχθη επαρκώς. Η ενδοκομματική δημοκρατία η οποία θα εγγυάτο τη σύνθεση της διαφωνίας των συλλογικών αιτημάτων και της επίλυσης των συγκρούσεων εξασφαλίζοντας την κοινωνική συναίνεση απώλεσε γρήγορα τη δυναμική της. Η έλλειψη δημοκρατικών διαδικασιών εξασφάλισής της εξαιτίας του αυταρχικού παρελθόντος συνέβαλλε στην ανεπαρκή οργανωτική δομή των κομμάτων, η οποία όμως αδυνατούσε να εκπληρώσει το εν λόγω ιδανικό. Ο συσσωματικός τρόπος ένταξης της κοινωνίας στην πολιτική διατηρήθηκε ακόμα κι όταν οι συνθήκες ευνοούσαν το αίτημα του εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης σηματοδοτώντας την ραγδαία άνοδο του ΠΑΣΟΚ. Ωστόσο, σε ένα περιβάλλον ραγδαίων αλλαγών ήταν αδύνατο να διατηρηθεί διά μακρόν αυτή η πρακτική της απόσπασης συναίνεσης χωρίς να υπονομεύσει τη μακροοικονομική ισορροπία, χωρίς να καταλήξει σε πολιτικές υψηλού κόστους στο βαθμό που η επιλεκτικότητα δεν αφορούσε έναν περιορισμένο αριθμό ευνοημένων ομάδων ή ατόμων, αλλά συνοδεύτηκε από την έλευση των μαζών στην πολιτική και χωρίς να κλονίσει την αξιοπιστία των αντιπροσωπευτικών πολιτικών θεσμών.

Αντιλαμβανόμαστε ότι στα πλαίσια ενός δημοκρατικού καθεστώτος η εμπειρία της απογοήτευσης εκδηλώνεται μέσα από θεσμικά οριοθετημένες διαδικασίες, η δε θεσμική μορφή τους μπορεί να εκφραστεί είτε μέσα από τη δράση των πολιτικών κομμάτων, τα οποία ως διαμεσολαβητές ευρύτατων συλλογικών ομάδων προβάλλουν τις κοινωνικές αξιώσεις στο κράτος αναζητώντας τους βέλτιστους τρόπους υπέρβασης της κοινωνικής δυσαρέσκειας, είτε μέσα από τη δράση οργανωμένων ομάδων με αμοιβαία συμφέροντα οι οποίες επιδιώκουν όχι να ασκήσουν εξουσία, αλλά να επηρεάσουν την πολιτική εξουσία προς όφελος των μελών της (Μαυρογορδάτος 1988: 17). Έτσι η εκδήλωση δυσαρέσκειας είναι κάτι παραπάνω από θεμιτή καθώς συμβάλλει στην αναζήτηση τρόπων εκτόνωσης, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσοντας τη δική της δυναμική ανανεώνει και βελτιώνει αγαθά και υπηρεσίες για την ίδια την κοινωνία επιτυγχάνοντας νέα σημεία εξισορρόπησης/συναίνεσης.

Παρά τις θετικές επιπτώσεις της διαφωνίας ως αντίδρασης των ψηφοφόρων στην επιδείνωση της ποιότητας των αγαθών/ υπηρεσιών, οι δυσαρεστημένοι των πολιτικών προϊόντων μπορούν να καταφύγουν και στην επιλογή της αποχώρησης ως ορθολογική αντίδραση σε μια παρατεταμένη κατάσταση χειροτέρευσης των πολιτικών ή οικονομικών πόρων. Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων μπορεί να συνοδευτεί με αποχώρηση των ψηφοφόρων από τις πολιτικές διαδικασίες, ό έστι μεθερμηνευόμενο σε εκλογική αποχή, ή να έχει ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα: οι ψηφοφόροι να επιστρέψουν στην πολιτική είτε με αυξημένα ποσοστά συμμετοχής, είτε με καινούριους τρόπους πολιτικής παρέμβασης πέραν των δοκιμασμένων (Hirschman 2002: XV (15)).

Το θεωρητικό πλαίσιο που μόλις με συντομία περιγράψαμε θα αποτελέσει την αφετηρία ερμηνείας του τρόπου διαχείρισης της δυσαρέσκειας της ελληνικής κοινωνίας απέναντι σε συνθήκες επιδείνωσης του πολιτικού προϊόντος σε συνάρτηση με τον υφιστάμενο τρόπο που επιτυγχάνεται η ενσωμάτωση της κοινωνίας στους πολιτικούς θεσμούς.

Αυτό που παραδοσιακά χαρακτήριζε το ελληνικό πολιτικό σύστημα ήταν η διατήρηση κάθετων μορφών πολιτικής ενσωμάτωσης. Πολιτική πατρωνία κι εκτεταμένα πελατειακά δίκτυα λειτουργούσαν εις βάρος της άρθρωσης συλλογικών συμφερόντων. Αυτός ο συσσωματικός τρόπος πρόσδεσης της κοινωνίας με την πολιτική υποβοηθούταν από την ύπαρξη και συντήρηση μιας μικροαστικής κοινωνίας, που παρά τις διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της, ανέπτυξε μια ατομικιστική και παράλληλα εξισωτική πολιτική κουλτούρα. Αυτοί οι περιορισμοί συνέχισαν να υφίστανται και μετά τη Μεταπολίτευση συνοδευόμενοι από μία ισχυρή απαίτηση εκδημοκρατισμού, ο οποίος με τη σειρά του θα διεύρυνε τις

διόδους της κοινωνικής κινητικότητας, ώστε ο νέος συσχετισμός δυνάμεων να μπορεί να αντιπροσωπευτεί και να αναδειχθεί πολιτικά. Η πολιτική πατρωνία βασιζόμενη στην προσωπική σχέση βουλευτού-κομματάρχη-ψηφοφόρου απώλεσε μεγάλο μέρος της δυναμικής της, αντικαταστάθηκε δε από τη γραφειοκρατική –κομματική πατρωνία χωρίς ωστόσο να χάσει τον εξατομικευμένο χαρακτήρα της (Λυριντζής 1984). Οι κλαδικές κομματικές οργανώσεις είχαν πια αντικαταστήσει τον παραδοσιακό ρόλο του κομματάρχη, χωρίς ωστόσο να μεταβάλλουν ουσιαστικά τον πελατειακό-εξατομικευμένο τρόπο διεκδίκησης αιτημάτων.

Ενώ, λοιπόν, τα πολιτικά κόμματα προέβησαν σε μια άνευ προηγουμένου οργανωτική προσπάθεια, δεν κατόρθωσαν να αναπτύξουν τις γραφειοκρατικές- απρόσωπες λειτουργίες εσωκομματικής δημοκρατίας οι οποίες θα συνέβαλαν στην ενσωμάτωση και σύνθεση της διαφωνίας εντός τους. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε τον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό τους στο βαθμό που θα τους επέτρεπε να λειτουργούν ως συλλογικός διανοούμενος. Οι όποιες διαφωνίες εγείρονταν κατά καιρούς, μικρό αντίκτυπο προκάλεσαν στα εσωκομματικά της ΝΔ όσο και του ΠΑΣΟΚ⁵. Μακροπρόθεσμα δε συνετέλεσαν στον μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό των εσωκομματικών λειτουργιών σε επίπεδο ηγεσίας. Πολλές φορές μάλιστα εκδηλώθηκαν ως προσχηματικές εκφράσεις που υπέκρυπταν προσωπικές φιλοδοξίες στην κατανομή της εσωκομματικής ισχύος. (Αλεξάκης 2001: 110). Είθισται κατά την πάγια τακτική των κομμάτων οι διαφωνούντες να ενσωματώνονται στον κρατικό-διοικητικό μηχανισμό ως αντάλλαγμα του συμβιβασμού τους, απαλείφοντας κάθε δυνατότητα- προοπτική περαιτέρω εκδημοκρατισμού (Σπουρδαλάκης 1988: 314-315) και εποικοδομητικής διαχείρισης της διαφωνίας .

Με δεδομένη τη διατήρηση των πελατειακών δικτύων τα πολιτικά κόμματα ως οι αποκλειστικοί πολιτικοί θεσμοί άρθρωσης συμφερόντων πέτυχαν να ελέγξουν κομματικοποιώντας την κάθε οργανωμένη έκφραση της κοινωνίας. Ο πολυσυλλεκτισμός τους και η απροθυμία τους να επεξεργαστούν ιδεολογικές –προγραμματικές θέσεις σύστοιχες των κοινωνικών συλλογικοτήτων συγκαλύφθηκε από λαϊκιστικές εγκλήσεις, οι οποίες έφτασαν σε πρωτοφανή σημεία πόλωσης στο τέλος της δεκαετίας του '80 δηλητηριάζοντας την πολιτική κουλτούρα (Λυριντζής 1989). Ο μονοπωλιακός πανλειτουργισμός των κομμάτων σε συνάφεια με τις αυξημένες προσδοκίες

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες στη διαχείριση των εσωκομματικών κρίσεων βλ. Αλεξάκης για «Κίνηση της Βόλβης» και «φιλελεύθερο Φόρουμ» (Αλεξάκης 2001 :106-118), ενώ για τις εσωκομματικές κρίσεις του ΠΑΣΟΚ βλ. (Σπουρδαλάκης 1988:150-162 για διάσπαση του 1975, 187-200 διάσπαση του 1976, αλλά και Φουντεδάκη 1987: 89-90)

εκδημοκρατισμού και κοινωνικής κινητικότητας, οι οποίες όμως δεν αντιστοιχούσαν στη δυναμική της ελληνική οικονομίας, καθώς και η αδυναμία διαχείρισης της διαφωνίας εντός θεσμικού πλαισίου άρχισε να δημιουργεί μια προϊούσα και διαρκώς αυξανόμενη δυσaréσκεια της κοινωνίας απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς, η οποία εμφάνισε ποικίλες εκδηλώσεις. Εκδηλώσεις στις οποίες το σύστημα είτε επειδή δε θέλησε είτε επειδή δεν μπόρεσε, δεν κατάφερε να ανταποκριθεί με τον πιο λυσιτελή τρόπο.

Το πολιτικό σύστημα αντιθέτως επέλεξε να ενσωματώσει τη διαφωνία υποκύπτοντας σε κάθε είδους πιέσεις των ψηφοφόρων ή των οργανωμένων ομάδων συμφερόντων παραχωρώντας προνόμια σε κάθε ισχυρή διαφωνούσα ομάδα που εν δυνάμει μπορούσε να απειλήσει τη μακρομέρευση του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος στην εξουσία. Τα πολιτικά κόμματα επιφορτίστηκαν με την εκτέλεση δίκαιων και άδικων αιτημάτων (τα οποία η δύναμη του λαϊκισμού τα ανήγαγε σε δίκαια από τη στιγμή που εξέφραζαν την κοινωνία). Η διαφωνία, αδιαμεσολάβητη από τους πολιτικούς θεσμούς, ετίθετο είτε ως κραυγή στο πεζοδρόμιο ή ως ανομική συμπεριφορά που αντιπαρέρχεται το σύστημα αποκτώντας τη δική της δυναμική. (Μαυρογορδάτος 2001: 192-194)

Με ελάχιστες εξαιρέσεις (ΣΕΒ –ΓΣΕΕ) η διαφωνία των ομάδων πίεσης δεν αρθρώνεται ως τεκμηριωμένη πρόταση με επεξεργασμένα στοιχεία, αλλά ως ηχηρή αντίδραση –συχνά συνοδεύεται και από ανομικές ή βίαιες εκδηλώσεις- καλυπτόμενη από δημαγωγικά ΜΜΕ. Προϊόντος του χρόνου και αρνούμενου του πολιτικού συστήματος να προχωρήσει σε εκσυγχρονιστικές –εξυγιαντικές πρωτοβουλίες εκδημοκρατισμού του, συνέβαλε στην ενδυνάμωση των ομάδων πίεσης, αλλά και των ανορθολογικών μεθόδων και στρατηγικών έκφρασής της διαφωνίας τους συχνά υιοθετώντας εκβιαστικές τακτικές. Ο εκβιασμός τους πήρε διάφορες μορφές: η κατάχρηση του δικαιώματος της απεργίας με «όμηρο» την κυβέρνηση ή το κοινωνικό σύνολο απέκτησε ενδημικές διαστάσεις σε τομείς όπως η υγεία, η παιδεία, οι συγκοινωνίες, η ενέργεια, η καθαριότητα κ.ο.κ. .Η επέκταση μάλιστα του δικαιώματος της απεργίας και στους θεσμικούς κοινωνικούς λειτουργούς, όπως οι δικαστές υπονόμωσε τη λογική του δικαιώματος της απεργίας αφεαυτού. (Μαυρογορδάτος 2001: 191-192) Άλλες ακραίες μορφές διαφωνίας που εμπεριέχουν την άσκηση βίας με διατάραξη ή διακοπή της συγκοινωνίας, καταλήψεις, επιθέσεις εναντίον προσώπων και πραγμάτων καταδεικνύουν το μέγεθος του προβλήματος, αλλά και τη δύναμη που έχουν αποκτήσει ορισμένες ΟΠ (Μαυρογορδάτος 2001: 192) στην αποτελεσματικότητα της διαφωνίας.

Πέρα από την άρθρωση της διαφωνίας ως ένδειξη δυσaréσκειας υπάρχει και η εναλλακτική, ορθολογική λύση της αποχώρησης. Η δυσaréσκεια των ψηφοφόρων μπορεί

να εκφραστεί και με τη μορφή της μαζικής αποχώρησης, όταν επιδεινώνεται η ποιότητα των προσφερόμενων πολιτικών προϊόντων. Η μετακίνηση των δυσανεσστημένων ψηφοφόρων θα τους οδηγούσε λογικά σε κάποιο κόμμα που πληροί τις απαιτήσεις τους προσφέροντας καλύτερης ποιότητας αγαθά και υπηρεσίες. Η μετακίνηση αυτή των δυσανεσστημένων πολιτών αφαιρεί από το εν λόγω πολιτικό κόμμα τη δυνατότητα επισήμανσης των λαθών που θα επέφερε η διαδικασία της διαφωνίας. Έτσι η εκδήλωση της δυσανεσκειας ενδεχομένως να συνοδευόταν από προσπάθειες βελτίωσης του προϊόντος. Σε συνθήκες όμως ελεγχόμενου ανταγωνισμού η δυσανεσκεια παίρνει τη μορφή αναποτελεσματικών, φευγαλέων μετακινήσεων των ψηφοφόρων από ένα επιδεινούμενο πολιτικό κόμμα σε ένα άλλο χωρίς να εισπράττεται τελικά το μήνυμα ότι κάτι πάει στραβά (Hirschman 2002: 46).

Υπάρχει δε το ενδεχόμενο οι πολιτικοί εκπρόσωποι να αποδειχτούν απρόθυμοι να βελτιώσουν την ποιότητα του πολιτικού προϊόντος που παρέχουν, υποθάλλοντας έναν παρατεινόμενο πειραματισμό των ψηφοφόρων σε άλλα κόμματα εξίσου προβληματικά προκειμένου να καθυστερήσουν ή να αμβλύνουν την άσκηση πίεσης για βελτιώσεις κι αλλαγές. (Hirschman 2002: 46). Υπό αυτές τις συνθήκες οι πολιτικοί έχουν συμφέρον στη διατήρηση μάλλον ελεγχόμενου ανταγωνισμού και γι 'αυτό το σκοπό πιθανότατα να καταφύγουν σε συμπαιγνία/συνέργεια (collusive behavior). (Hirschman 2002: 47) Ένας ελεγχόμενος πολιτικός ανταγωνισμός απομακρύνει όχι μόνο από την αναγκαιότητα βελτίωσης των παρεχόμενων πολιτικών όρων αποσοβώντας δυναμικές αμφισβήτησης, παράγει δε σταθερότητα και ασφάλεια με την αδράνεια που δημιουργεί ότι η μακροήμερευση του status quo είναι κάτι παραπάνω από δεδομένη.

Σε τέτοια κλειστά, ολιγοπωλιακής λογικής πολιτικά συστήματα οι ενσωματωμένοι μπορούν με μικρές διαφοροποιήσεις να απολαμβάνουν τα προνόμια της εξουσίας, ενώ οι δυσανεσστημένοι έχουν δύο επιλογές: είτε να αγωνιστούν για ενσωμάτωση μέσα από την οργανωμένη συλλογική δράση- συχνά με υψηλό κόστος διαφωνίας (Πελαγίδης 2005: 120) και να πιέσουν για την ανταπόκριση του πολιτικού συστήματος στις αξιώσεις τους, είτε να αποσυρθούν στην παθητική αποδοχή της κατάστασης, στο περιθώριο του συστήματος (Olson 1971 και 1993 για την ελληνική έκδοση: 273-276) ως λησμονημένες ομάδες που δυστυχούν στη σιωπή (εδώ ανήκουν περιπτώσεις πολυάριθμων λανθανουσών ομάδων, όπως καταναλωτές, φορολογούμενοι, άνεργοι, μετανάστες, υπάλληλοι ιδιωτικού τομέα κλπ) ενδυναμώνοντας περαιτέρω τις προσοδοθηρικές ομάδες.

Από τη στιγμή που το ελληνικό σύστημα πρόκρινε τις κάθετες μορφές ενσωμάτωσης η διαφωνία όπως ήδη έχουμε υπογραμμίσει λειτουργούσε ως παράγοντας ανάσχεσης της ανάγκης για αλλαγές και βελτιώσεις του πολιτικού αγαθού. Η παραχώρηση θέσεων στο δημόσιο τομέα ή προνομίων σε επιλεγμένες επαγγελματικές οργανώσεις ή κλάδους εξυπηρετούσε ακριβώς αυτό το σκοπό. Ο αποικισμός ωστόσο της ελληνικής κοινωνίας από τα κόμματα άρχισε από ένα σημείο κι έπειτα να λειτουργεί αντίστροφα. Οι ομάδες συμφερόντων έπαψαν να λειτουργούν ως μιάντες μεταβίβασης των πολιτικών επιλογών κι άρχισαν να αυτονομούνται. (Μαυρογορδάτος 2001: 238) Ο ενισχυμένος κι εν πολλοίς αυτονομημένος ρόλος τους τις μετέτρεψε σε ισότιμους κοινωνικούς εταίρους που μπορούσαν να διαφωνούν με επικείμενες πολιτικές αποφάσεις ή ακόμα και να αποσύρουν την υποστήριξή τους από τα κυβερνώντα κόμματα που απισχνούμενα από μέλη κι οπαδούς αναζητούν εναγωνίως ερείσματα νομιμοποίησης στο κράτος. Τα κόμματα σταδιακά απώλεσαν τον κυρίαρχο ρόλο τους ως διαμεσολαβητές της κοινωνίας στο κράτος και μετατράπηκαν σε μεσίτες του κράτους (Katz & Mair 1995: 14). Οι δε ομάδες συμφερόντων χρησιμοποιούν την ισχύ τους ασκώντας πιέσεις στα πολιτικά κόμματα και μέσω αυτών διεκδικούν προνόμια από τους δημόσιους πόρους .

Στην περίπτωση των ελληνικών κομμάτων η πρόσδεσή τους στο κράτος δεν αποτέλεσε το ειδοποιό στοιχείο του κομματικού μετασχηματισμού που περιγράφεται ως κόμματα καρτέλ, σε αντίθεση με την εξέλιξη αυτού του κομματικού τύπου στις δυτικοευρωπαϊκές δημοκρατίες. Ο κρατισμός υπήρξε ανέκαθεν παραδοσιακό στοιχείο που καθόριζε την προνομιούχο θέση των ελληνικών κομμάτων στο κράτος. Η Μεταπολίτευση επισφράγισε αυτό τον μονοπωλιακό ρόλο. Αδράνειες παραδοσιακών στοιχείων επιβίωσαν ενισχυμένες και από την κυρίαρχη λογική της ενισχυμένης εκτελεστικής εξουσίας η οποία επρόκειτο – στην αρχική σύλληψή της – να εγγυηθεί τη σταθερότητα των νεοπαγών πολιτικών θεσμών, όχι όμως χωρίς συνέπειες. Στο διάβα των χρόνων που ακολούθησαν ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας υπήρξε μονόδρομος. Σταδιακά κάθε ανάχωμα που αποσκοπούσε στη διάκριση εξουσιών εξουδετερώθηκε. Η νομοθετική εξουσία υποτάχθηκε στην εκτελεστική (Φουντεδάκη 2010: 67-68, Μητσόπουλος –Πελαγίδης 2012: 105-106), ενώ παράλληλα έγιναν προσπάθειες ελέγχου της δικαστικής εξουσίας (Φουντεδάκη 2006:786 (μέσω της επιλογής της ηγεσίας των ανώτατων δικαστηρίων [άρθρο 90 παρ. 5]), Μητσόπουλος - Πελαγίδης 2012: 194-196). Η αποδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης και η υποταγή της στην κυβερνητική λογική αφαίρεσε κάθε μορφή θεσμικής αυτονομίας κι ελέγχου των κυβερνητικών πεπραγμένων καθώς και λογοδοσίας. Επομένως, ήταν θέμα χρόνου η γιγάντωση των ΟΠ, από τα συνδικάτα του δημοσίου κι ευρύτερου δημοσίου τομέα ως τα

επιμελητήρια, τους επαγγελματικούς συλλόγους και σωματεία. Η ήδη συντελεσμένη πρόσδεση των πολιτικών κομμάτων στο κράτος τα μετέτρεψε σε ιμάντες μεταβίβασης των επιλογών και στοχεύσεων των ομάδων πίεσης στο κράτος .

Αυτή η συνεχής αναγωγή στο κράτος κάθε οργανωμένης δραστηριότητας της κοινωνίας με εφελτήριο την προνομιούχα διασύνδεσή της με τα πολιτικά κόμματα υπονομεύει την ίδια την αυτονομία του κράτους. Ο παρεμβατικός κρατικισμός,⁶ όπλο αρχικά των ελληνικών κομμάτων εξουσίας, ενώ σε πρώτο χρόνο συνέβαλε τα μέγιστα στην ισχυροποίηση τους ως πολιτικών θεσμών και προπαντός στον έλεγχο της κοινωνίας από αυτά υποτάσσοντάς την σε κρατικοδίαιτη εξάρτηση, έγινε το πεδίο αποικισμού των ομάδων πίεσης εμποδίζοντας όχι μόνο την αυτονόμηση της κοινωνίας αλλά και της οικονομίας. Ελλείψει μιας επαρκούς συγκρότησης και δεδομένης μιας μερικής αναρχίας που χαρακτηρίζει τόσο την κοινωνία όσο και τις προσοδοθηρικές ή μη ενώσεις της, το κράτος παρουσιάζεται με μια χαλαρή δομή την οποία εύκολα διαρρηγνύουν οι ποικίλες ομάδες πίεσης, οι οποίες σε θεσμικά ισχυρά πλουραλιστικά ή κορπορατιστικά συστήματα θα θεράπευαν τη δημοκρατία, είτε ως φορείς ελέγχου και λογοδοσίας της πολιτικής εξουσίας απέναντι στις προγραμματικές δεσμεύσεις της (Μαυρογορδάτος 2001: 171-172), είτε ως έκφραση συλλογικής άρθρωσης συμφερόντων κι εκπροσώπων κοινωνικών ομάδων πλάι σε άλλες ανταγωνιστικές ομάδες. Στην ελληνική περίπτωση, όμως, δρουν ως κλεπτοκρατικές ομάδες (Πελαγίδης 2005:132) που διαπερνούν τη δομή του κράτους και υφαρπάζουν το πλεόνασμα εις βάρος του συνόλου, ενώ ο κρατικός προστατευτισμός που απολαμβάνουν αποθαρρύνει κάθε πιθανό ανταγωνιστή που δυνητικά θα απειλούσε το status quo των διαμορφωμένων σχέσεων νομής της προσόδου (Μαυρογορδάτος 2001: 241-242).

Η αναγωγή τόσο των πολιτικών κομμάτων στο κράτος όσο και των ποικίλων «διανεμητικών ομάδων» σ' αυτό εξασφαλίζει τη σταθερότητα του συστήματος έχοντας ελαχιστοποιήσει κάθε πιθανότητα σοβαρής διαφωνίας συντηρώντας ένα κλειστό σύστημα χαμηλής ποιότητας παρεχόμενων πολιτικών αγαθών. Ο δυσареστημένος ψηφοφόρος μόνο περιορισμένα περιθώρια σοβαρής αντίδρασης μπορεί να εγείρει. Η μετακίνηση εκλογέων από το ένα κόμμα στο άλλο- αν πρόκειται για τα κόμματα εξουσίας- ή ακόμα και η μετακίνηση προς τα μικρότερα κόμματα που τίθενται στα άκρα του πολιτικού άξονα, ελάχιστα αλλάζουν τις ισορροπίες στη διανομή των προσόδων και προνομίων μεταξύ τους.

⁶ Η ΝΔ από την ίδρυσή της εμφανίστηκε ως κρατικιστικό κόμμα συνεχίζοντας την παράδοση της μεταπολεμικής Δεξιάς (Αλεξάκης 2001: 236 ,Βερναρδάκης 2011: 231 και Παπαβλασόπουλος 2004), ενώ το ΠΑΣΟΚ μετεξελίχθηκε σε κρατικιστικό κόμμα από τη στιγμή που έγινε κυβέρνηση. Η αναφορά του στο κράτος έγινε σύμφυτη της προσπάθειά του να συμβιβάσει τις αντιφάσεις των προγραμματικών- ιδεολογικών αρχών του με την κυβερνητική πραγματικότητα.

Αυτό που γίνεται εύκολα αντιληπτό είναι ότι οι ισχυρές ομάδες «διανεμητικών συσπειρώσεων» όντας υπερπολιτικές έχουν τη δυνατότητα στο υπάρχον πολιτικό σύστημα να διαφυλάξουν τα προνόμιά τους ανεξάρτητα από τα συγκυριακά εκλογικά αποτελέσματα (Πελαγίδης 2005: 148-149).

Σε τόσο κλειστά συστήματα η απειλή της αποχώρησης δεν υφίσταται, γιατί οι εναλλακτικές πολιτικές προτάσεις δεν προσφέρονται στην αγορά της πολιτικής (politics). Οι εναλλακτικές προτάσεις που προβάλλονται είναι στην καλύτερη περίπτωση ατεκμηρίωτες διαμαρτυρίες και στη χειρότερη δημαγωγικές αντιπαραθέσεις που υπερασπίζονται το υφιστάμενο πλαίσιο λειτουργίας του πολιτικού συστήματος. Επιπλέον, η αποχώρηση από το σύστημα στο βαθμό που αδυνατεί να συνεισφέρει στη βελτίωση του προϊόντος εξαναγκάζοντας τα κόμματα να προβούν σε αλλαγές προκειμένου να ανταποκριθούν στη ζήτηση για βελτιωμένα προϊόντα ισοδυναμεί με απομόνωση στις παρυφές του συστήματος, όπου η επιβίωση δοκιμάζεται (Olson 1971/1993 και Πελαγίδης 2005: 118-119). Εξάλλου, σε ό,τι αφορά την ελληνική περίπτωση, όπως επισημαίνει ο Πελαγίδης, ο «ληστρικός μικροκαπιταλισμός» έχει χώρο για όλους. Ανάλογα με την ισχύ και τη θέση που κατέχει ο καθένας στο σύστημα μπορεί να απολαύσει από φιλέτο μέχρι κόκκαλα, αρκεί να μην αλλάξουν οι παγιωμένες δομές και το status quo που αποφέρει την πρόσοδο (Πελαγίδης 2005: 137). Είναι συνεπώς το σύστημα πρόκτησης προσόδου που επιβάλλει τους δικούς του κανόνες και όρους και δεν αφήνει περιθώρια στο άτομο να μείνει έξω από το παιχνίδι των αλληλοεξυτηρητήσεων. Όποιος διαφωνεί καταλήγει παρείσακτος. Οι μη οργανωμένοι πολίτες, αυτοί που δεν έχουν τα μέσα, την ισχύ, τις γνωριμίες, το χρήμα, το χρόνο ή τις δυνατότητες να οργανωθούν, αποτελούν τις μεγάλες, κατά Olson, λανθάνουσες ομάδες από τις οποίες αφαιρείται εισόδημα. Τα εκτεταμένα φαινόμενα λαθρεπιβάτη που παρατηρούνται στις λανθάνουσες ομάδες εμποδίζουν τις ομάδες αυτές να αναπτύξουν οργανωτικούς πόρους, γεγονός που θα έβαζε τέρμα στη δράση των λαφυραγωγικών ΟΣ. Απαιτείται επομένως η ενεργοποίηση του κάθε μεμονωμένου μέλους με κίνητρα και ειδικούς θεσμούς, ώστε να αποτραπεί αυτή η κατάσταση εκμετάλλευσης, γεγονός που αναμφίβολα θα σήμανε το τέλος της προσόδου (Μαυρογορδάτος 2001: 247 και Πελαγίδης 2005: 143-144). Μια τέτοια εξέλιξη παρά τη θετική συνεισφορά της στην αντιμετώπιση της διαφθοράς κρίνεται εξαιρετικά δύσκολη για την ελληνική περίπτωση, αν θεωρήσουμε ότι η διέξοδος που θα πρόσφερε η διαφωνία ή αποχώρηση από το σύστημα είναι πολύ περιορισμένη.

Ο ερμητισμός του ελληνικού πολιτικού συστήματος που μπορεί να περιγραφεί κι ως καρτέλ έχει πετύχει να εξασφαλίσει την αφοσίωση του εκλογικού σώματος έχοντας προηγουμένως καταστείλει τόσο τη διαφωνία όσο και την αποχώρηση ⁷. Περιχαρακωμένα τα πολιτικά κόμματα από τις αδράνειες του συστήματος και από την ιδιαίτερη σχέση τους με το κράτος ολιγωρούν απέναντι στις αναποτελεσματικότητες κι αδικίες που προκαλούνται από την αχαλίνωτη προσοδοθηρία των ομάδων πίεσης. Κι όχι μόνο. Αν επιχειρηθούν αλλαγές με τη μορφή μεταρρυθμίσεων, πολύ δύσκολα αυτές θα γίνονταν πραγματικότητα, όχι μόνο εξαιτίας της αντίδρασης των ενσωματωμένων στο σύστημα που επωφελούνται ανοιχτά από αυτό, αλλά κι από αυτούς που μεσοπρόθεσμα οι μεταρρυθμίσεις θα ωφελούσαν. Αν θεωρήσουμε ότι η λειτουργία των θεσμών διαπλάθει συμπεριφορές και παγιώνει δομές, κάθε διάθεση αλλαγής αντιμετωπίζεται με καχυποψία, επειδή είναι αδύνατο να προβλεφθούν σε όλη τους την έκταση οι συνέπειες των αλλαγών.

Έτσι, με δεδομένο τον παιδευτικό χαρακτήρα των θεσμών αντιλαμβανόμαστε ότι άτομα και ομάδες έχουν εμπεδώσει τον τρόπο, τις στρατηγικές και διαδικασίες με τις οποίες μπορούν κάτι να αποκομίσουν από το σύστημα. Μπορεί βέβαια να δυσανεστούν με την ύπαρξη διαφθοράς, όταν χρειαστεί να εμπλακούν σε διεφθαρμένες συναλλαγές, μπορεί επίσης να δυσανεστούν με τους πολιτικούς θεσμούς και κυρίως με τους πολιτικούς και τα κόμματα, γνωρίζουν ωστόσο ότι η μη εμπλοκή στο πολιτικό παιχνίδι θα έχει σοβαρό κι ανεπιθύμητο αντίκτυπο (Πελαγίδης 2005: 142 και Γιαννακόπουλος 2005: 155). Έτσι δικαιολογείται η διευρυμένη αριθμητικά πολιτική συμμετοχή στις εκλογές ή η υποστήριξη του δικομματισμού, παρά τις συγκυριακές κρίσεις που αυτός επέδειξε. Η μαζική εμπλοκή της κοινωνίας στην πολιτική με τον τρόπο που αυτή επετεύχθη, κατάφερε –όχι στο σύνολό της και με ετεροβαρή τρόπο– να αποικίσει το κράτος παραμερίζοντας ή ακόμα αποκαθλώνοντας τη μονοπωλιακή μέχρι πρότινος ηγεμονία των πολιτικών κομμάτων ως των κατεχοχών πολιτικών θεσμών διαμεσολάβησης της κοινωνίας και συνάρθρωσης συμφερόντων.

Αυτό που στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να αποδώσουμε είναι η σκιαγράφηση της πορείας των διαδοχικών σημείων εξέλιξης αυτής της διαδικασίας όσμωσης του πολιτικού-κοινωνικού πεδίου που σήμανε την καρτελοποίηση του ελληνικού πολιτικού συστήματος και την ιδιαίτερη σχέση που ανέπτυξε το τελευταίο με επιλεγμένες ομάδες πίεσης,

⁷ Για τον Hirschman (Hirschman 2002: 132) η επίτευξη της αφοσίωσης στα κόμματα και στις επιχειρήσεις τόσο των ψηφοφόρων όσο και των καταναλωτών με περιορισμό των διεξόδων που προσφέρει η διαφωνία ή η αποχώρηση αποτελεί την ορθολογική επιλογή και τον απώτερο στόχο αμφοτέρων, τόσο των κομμάτων όσο και των επιχειρήσεων.

εστιάζοντας την προσοχή μας στους πραγματικούς πολιτικούς όρους και περιορισμούς που είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται στα μέσα της δεκαετίας του '90.

Η επαύξηση και η οργανική πρόσδεση των πολιτικών κομμάτων στο κράτος εγκαινιάστηκε από την περίοδο Σημίτη στο ΠΑΣΟΚ (1996-2004). Όπως έχουμε ήδη επισημάνει σε προηγούμενο κεφάλαιο η άνοδος του Σημίτη στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ επέφερε αλλαγές όχι μόνο στο κόμμα του, αλλά και στο πολιτικό σύστημα. Την εξέλιξη αυτών των αλλαγών θα περιγράψουμε, όσο πιο σύντομα μπορούμε. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει η επικράτηση του Κ. Σημίτη στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ συνέβη όχι επειδή διέθετε εσωκομματική δύναμη εντός του κόμματός του, όσο γιατί ανταποκρινόταν καλύτερα από τους λοιπούς επίδοξους διαδόχους στο αίτημα του πιο δυναμικού μέρους της κοινωνίας για δομικές αλλαγές που θα την οδηγούσαν στον εκσυγχρονισμό. Ήταν τα αντανakλαστικά επιβίωσης και παραμονής στην εξουσία που ώθησαν το ΠΑΣΟΚ στη συγκεκριμένη επιλογή αρχηγού (Βούλγαρης 2008: 128). Σταθερά προσηλωμένος και συνεπής σε ολόκληρη την πολιτική του σταδιοδρομία στο όραμα του εξευρωπαϊσμού κι εκσυγχρονισμού σύνδεσε τις ιδέες του με ένα κόμμα στο οποίο η εκσυγχρονιστική τάση ενυπήρχε μεν, δεν ήταν όμως η κυρίαρχη. Αντιθέτως, δομικό στοιχείο του ΠΑΣΟΚ ήταν ο λαϊκισμός, ο οποίος ξεπερνούσε πια τη χαρισματική ηγεσία όχι μόνο του ίδιου, αλλά ακόμα και του ιδρυτή του. Ήταν αδύνατη λοιπόν κάθε προσπάθεια οικειοποίησης του ΠΑΣΟΚ πόσω μάλλον αντιποίησης κι εργαλειακής χρήσης του για την εκπλήρωση του εκσυγχρονιστικού στόχου. Μέσω του ΠΑΣΟΚ ο Σημίτης προσπάθησε να ιδιοποιηθεί το κράτος επιφέροντας ωστόσο αλλαγές στη δομή του κόμματος (Καζαμίας 2005: 65)

Προκειμένου να ανταποκριθεί στην προγραμματική δέσμευσή του για εκσυγχρονισμό και με δεδομένη την αδυναμία ελέγχου του κόμματος του ο Σημίτης στηρίχθηκε εξ ανάγκης σε μία πολιτικό-γραφειοκρατική ελίτ ειδικών μη αιρετών, αλλά διορισμένων συμβούλων, δημοσίων υπαλλήλων, εξωκομματικών εμπειρογνομόνων και πανεπιστημιακών που τοποθετήθηκαν σε θέσεις κλειδιά του κρατικού μηχανισμού (Καζαμίας 2005: 68). Η ανάδυση μιας νέας κρατικό-γραφειοκρατικής ελίτ δε συντελέστηκε με κατάργηση του κόμματος. Το κόμμα λειτούργησε ως ενδιάμεσος φορέας συσσωμάτωσης της κοινωνίας για λογαριασμό του κράτους. Ελέγχοντας αρχικά τα κεντρικά όργανα του ΠΑΣΟΚ μέσα από το πρωθυπουργικό γραφείο και στη συνέχεια μέσα από την προσκείμενη σ' αυτόν γραφειοκρατική ελίτ, κατάφερε να επιστρατεύσει τους πελατειακούς και λαϊκιστικούς μηχανισμούς, που διέθετε το κόμμα του θέτοντάς τους στην υπηρεσία της νεόκοπης κρατικής ελίτ που ο ίδιος δημιούργησε (Καζαμίας 2005: 70). Αυτός ο διπλός μηχανισμός

συσσωμάτωσης ο οποίος στη βάση του διατηρούσε τα παραδοσιακά πελατειακά δίκτυα του προγενέστερου ΠΑΣΟΚ, ενώ στην κορυφή του τα συσσωμάτωνε εκ νέου υπάγοντάς τα στη γραφειοκρατική ελίτ του κράτους, δημιούργησε ένα πεδίο συνύφανσης κράτους-διοίκησης-οικονομίας και κοινωνίας, το οποίο καθοριζόταν από μία εκ νέου διάταξη του πλέγματος των εν λόγω σχέσεων (Καζάκος 2010: 123). Αυτή η νέα διάταξη σχέσεων λίγο απέχει από αυτό που χαρακτηρίστηκε ως διαπλοκή και που στη συνέχεια αποτέλεσε ενδημικό γνώρισμα του εγχώριου πολιτικού συστήματος, καθώς υιοθετήθηκε *grosso modo* και από τα υπόλοιπα κοινοβουλευτικά κόμματα, τα οποία δεν είχαν να προτάξουν μια διαφορετικού τύπου οργάνωση και δομή από εκείνη του ΠΑΣΟΚ.

Η συγκέντρωση της εξουσίας σε επίπεδο ηγεσίας με ενισχυμένες τις αρμοδιότητες του πρωθυπουργικού γραφείου και ο μετασχηματισμός του πελατειασμού σε μια πιο εξελιγμένη μορφή, όπου η νέα πολιτικό-γραφειοκρατική ελίτ βρίσκεται σε αगाστή συνεργασία με ισχυρούς θύλακες της κοινωνίας, δημιούργησε μία νέου τύπου όσμωση του πολιτικού με το κοινωνικό πεδίο. Η σχέση συνδικαλιστικών οργανώσεων, κοινωνικών φορέων και κόμματος προάγει ένα νέο τύπο πελατειασμού με έμφαση τα συντεχνιακά συμφέροντα έναντι των μεμονωμένων αιτημάτων. Απτά παραδείγματα της νέας σχέσης αποτελεί η υπουργοποίηση του γραμματέα και προέδρου της ΠΑΣΚΕ, Χρ. Πρωτόπαπα, στη θέση του υφυπουργού εργασίας. Στοιχείο δηλωτικό της εν λόγω σχέσης υπήρξε επιπλέον και ο *ex officio* διορισμός του συνεργάτη και διαδόχου του Χ. Πρωτόπαπα στη γραμματεία της ΓΣΕΕ Χρ. Πολυζωγόπουλου σε νευραλγικής σημασίας κρατικές επιτροπές, όπως η Εθνική Επιτροπή Εξοπλισμών και το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (Καζαμίας 2005: 73-74).

Η συσσωμάτωση της κοινωνίας, πέρα από τον έλεγχο των κορυφαίων κοινωνικών εταίρων, επεκτάθηκε και στον έλεγχο μέσω χρηματοδότησης από το Υπουργείο Εξωτερικών επιλεγμένων ΜΚΟ ή υπουργοποίησης και διορισμού προέδρων ΜΚΟ σε διοικητικές θέσεις ΔΕΚΟ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπουργοποίηση του προέδρου του ελληνικού τμήματος της Greenpeace Ηλ. Ευθυμιόπουλου στο υπουργείο Υποδομών (Καζαμίας 2005: 74-75).

Ακόμα και η παραδοσιακή διάκριση κράτους –αγοράς μετασχηματίστηκε με έναν ιδιόρρυθμο κι αντεστραμμένο τρόπο υπό την επίδραση των κρατικιστικών πια κομμάτων θέτοντας τις αποκρατικοποιημένες ΔΕΚΟ σε ένα καθεστώς αποτελεσματικότερου κρατικού ελέγχου πάνω στην αγορά. Ενώ εύλογα θα περίμενε κανείς ότι οι μετοχοποιήσεις των ΔΕΚΟ θα σήμαιναν το άνοιγμα των τελευταίων στην αγορά, επετεύχθη ακριβώς το αντίθετο: ο προγενέστερος διαχωρισμός κράτους –αγοράς αντικαταστάθηκε από οριζόντιες δημόσιες-

ιδιωτικές κλεπτοκρατικές κλίκες, όπου η λεπτή ισορροπία εξουσιών δεν πέρασε στους επιχειρηματίες, αλλά στη νέα πολιτικό-γραφειοκρατική ελίτ. Ένα νέο καθεστώς ευνοιοκρατίας εισήχθη με προνομίες που παραχωρεί τώρα πια η κυρίαρχη πολιτική ελίτ υπέρ συγκεκριμένων –επιλεγμένων επιχειρηματιών (Καζαμίας 2005: 75, Καζάκος 2010: 89-90 και 91-92)

Η νέα διάταξη στο πλέγμα των οικονομικών- πολιτικών σχέσεων είχε καθοριστικές συνέπειες για τη διάρθρωση της οικονομίας σε επίπεδο ελίτ. Το «μεγάλο κεφάλαιο» στην Ελλάδα έχαιρε ανέκαθεν ενός ειδικού καθεστώτος προστασίας από τον διεθνή ανταγωνισμό καθώς παρέμενε σε μεγάλο βαθμό κρατικοδίαιτο και παρασιτικό. Η αδυναμία του αυτή το κατέστησε εξαρτώμενο από το κράτος και από την προστασία που αυτό του χορηγούσε έναντι κάθε διεθνούς ανταγωνιστή. Ακόμα κι όταν οι συνθήκες επέβαλαν το άνοιγμα των αγορών, το ελληνικό κράτος και μέσω αυτού τα ελληνικά κόμματα συνέχισαν να κατέχουν το ρόλο του ρυθμιστή –διαιτητή της οικονομίας. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα όφειλαν να διατηρούν προνομιακές σχέσεις με τα κρατικά πολιτικά κόμματα, αν φιλοδοξούσαν να μετριάσουν τα προσκόμματα στη λειτουργία τους και να ενσωματωθούν στην ελληνική πολιτικοοικονομική πραγματικότητα. Η περίπτωση της Siemens αποτελεί τρανό παράδειγμα αυτής ακριβώς της διαπλοκής κράτους- κομμάτων –επιχειρήσεων.

Και μολονότι η μετεξέλιξη των πολιτικών κομμάτων σε κόμματα του κράτους ή άλλως κόμματα καρτέλ αποδεικνύει τη θεσμική αδυναμία τους που έγκειται στην ελλειμματική ικανότητα αντιπροσώπευσης της κοινωνίας και οφείλεται στην αποξένωσή τους από την κοινωνία και την αναγωγή τους ως αντιστάθμισμα στο κράτος, στην ελληνική περίπτωση αποδεικνύεται ότι η προσφυγή και προσκόλληση των κομμάτων στο κράτος αναπληρώνει τη θεσμική ανεπάρκεια που εξαρχής ενυπήρχε σ' αυτά διατηρώντας ωστόσο μια ισχυρή θέση απέναντι στην οικονομία και την κοινωνία, εκείνης του διαιτητή και αναδιανεμητή δημόσιων πόρων κι ευνοιών. Μην έχοντας ισχυρό ανταγωνιστή στην οικονομία ο οποίος θα μπορούσε να αμφισβητήσει την πρωτοκαθεδρία τους, στο βαθμό που το εγχώριο κεφάλαιο δεν διέθετε την ανταγωνιστική βάση στην παγκόσμια οικονομία, ώστε μέσω αυτής να ελέγξει το κράτος και στο βαθμό που η Ελλάδα δεν υπήρξε σημαντικός πόλος έλξης του διεθνούς επενδυτικού κεφαλαίου (Καζάκος 2010: 88-89), τα κρατικά πολιτικά κόμματα διατήρησαν το ρόλο του διαιτητή στις παροχές ευνοιών και προνομίων προς ομάδες συμφερόντων με αντάλλαγμα την παροχή υλικών ή άλλων πόρων υποστήριξης. Παράγοντας ενισχυτικός της θέσης επιδιαιτησίας των κομμάτων υπήρξε η οικονομική

μεγέθυνση που σημειώθηκε η οποία στηρίχθηκε όχι τόσο στην εισροή ιδιωτικών επενδυτικών κεφαλαίων, όσο στη βοήθεια της Ε.Ε που διοχετεύθηκε στην αγορά μέσω του ελληνικού κράτους. (Καζάκος 2010: 93-94)

Συνέβη λοιπόν Έλληνες μεγαλοεπιχειρηματίες να διεισδύσουν στο χώρο των ΜΜΕ έχοντας ως απώτερο στόχο όχι το κέρδος αλλά την απόκτηση πολιτικής επιρροής προκειμένου να εξασφαλίσουν την κρατική εύνοια μέσω της οποίας οι άλλες επιχειρήσεις τους θα μπορούσαν να αποσπάσουν πολύτιμες κρατικές προμήθειες. Είναι με άλλα λόγια η οικονομική ελίτ που αναπαράγεται παρασιτικά εις βάρος του κράτους κι όχι το κράτος εις βάρος αυτών (Καζαμίας 2005: 76 και Πελαγίδης 2005: 130-131).

Η κεντρική θέση των κρατικών κομμάτων στην απονομή πλήθους ευνοιών και προνομίων εξασφάλισε τη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος εντάσσοντας κι εξαρτώντας την κοινωνία από το κράτος. Όχι μόνο οι οικονομικές και πολιτικές ελίτ, αλλά και ισχυροί επαγγελματικοί σύλλογοι κι επιμελητήρια διεκδικούσαν την απόσπαση προνομίων από το κράτος ως οργανωμένες ομάδες πίεσης (Καζάκος 2010: 99). Η πυκνωση κι αλληλεξάρτηση των σχέσεων άμβλυσε κάθε μορφή διαφωνίας ή αποχώρησης είτε στο πολιτικό είτε στο οικονομικό επίπεδο, ενώ η συνοχή αυτή των δικτύων δημιούργησε στην κοινωνία την ανάγκη της πολιτικοκοινωνικής κινητοποίησης και της με κάθε μέσο, θεμιτό ή αθέμιτο , διεκδίκησης συμφερόντων σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο.

Η υποβάθμιση των θεσμών, ο διάχυτος λαϊκισμός, η ανάδειξη σκανδάλων από τα ΜΜΕ συντέλεσε στη διάχυση και δικαιολόγηση μιας ανομικής συμπεριφοράς της κοινωνίας, η οποία με τη σειρά της υποφέρει και αναπαράγει φαινόμενα μικροδιαφθοράς. Η διάσπαση της ενότητας της δημόσιας διοίκησης από τον ασφυκτικό κομματισμό ευνόησε τη διάχυση της διαφθοράς σε χαμηλότερα επίπεδα. Και μπορεί η ύπαρξη και διατήρηση πελατειακών δικτύων να μη σημαίνει κατά ανάγκη διαφθορά, εφόσον υφίσταται η αυτοτέλεια των θεσμών και τα άτομα να ευθυγραμμίζουν τη δράση τους και τις συναλλαγές τους βάσει των βεβαιωτήτων που αυτοί δημιουργούν, όμως η αδυναμία δόμησης σαφώς οριοθετημένων θεσμών που καθορίζουν τα πλαίσια της ατομικής και συλλογικής δράσης σε συνδυασμό με τη διάσπαση της ενότητας της δημόσιας διοίκησης, άφησε τα περιθώρια για την εργαλειακή αντιμετώπιση των θεσμών κατά το ατομικό συμφέρον χρήση τους (Κορτέσης 2008: 126-127 στο Κράτος και Διαφθορά). Τα ασαφή πλαίσια λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης, η διακριτική ευχέρεια στην εξυπηρέτηση των αιτημάτων, η απουσία ουσιαστικού και αποτελεσματικού ελέγχου και λογοδοσίας άνοιξαν το δρόμο για τη δημιουργία στεγανών συστημάτων σε νευραλγικούς τομείς της δημόσιας διοίκησης και του

κράτους πρόνοιας, εκεί ακριβώς που διαχέεται η διαφθορά και αποκτάται η πρόσδοδος ή τα επιμέρους προνόμια. Οι μη οργανωμένοι πολίτες αναγκάζονται να αγοράσουν ακριβά τα δημόσια αγαθά και υπηρεσίες, είτε επειδή θα υποχρεωθούν να χρηματίσουν δημόσιους λειτουργούς για να προωθήσουν το αίτημά τους, είτε επειδή η διατήρηση του καθεστώτος προνομίων και προσόδων αυξάνει το κόστος των παρεχόμενων δημόσιων αγαθών (Καζάκος 2010: 178-179).

Η ζοφερή αυτή πραγματικότητα δημιουργεί αμφιθυμικές αντιδράσεις. Αφενός υπάρχει μια διάχυτη δυσaréσκεια απέναντι στο πολιτικό-κομματικό σύστημα που συνέβαλε στη δημιουργία άδικων, αναξιοκρατικών, αβέβαιων και ασταθών συνθηκών που κάνουν αφόρητη την καθημερινότητα και χωρίς κανόνες τις συγκρούσεις συμφερόντων, από την άλλη επειδή καθιστούν την εμπλοκή σε αυτό το σύστημα ένα αδιάκοπο κι εξοντωτικό κυνήγι εξασφάλισης του ατομικού συμφέροντος χωρίς στέρεες βάσεις συνεργασίας κι αμοιβαίου οφέλους για την κοινωνική βάση (Πελαγίδης 2005: 142). Η αβεβαιότητα πρόσκτησης ή διατήρησης των κεκτημένων γεννά στα άτομα ανασφάλεια για το μέλλον. Παρά τη δυσθυμία που γεννάται από μια διαρκή απειλή αμφισβήτησης των προνομίων και του ενδεχόμενου υπεξαίρεσής τους στο μέλλον, η ανασφάλεια αυτή μετουσιώνεται σε μια αμφιθυμική υποστήριξη του υφιστάμενου πολιτικού συστήματος με μαζική συμμετοχή στις εκλογικές διαδικασίες, κυρίως όμως με την υποστήριξη των κοινοβουλευτικών κομμάτων και μάλιστα των δύο κομμάτων εξουσίας αναπαράγοντας το πολιτικό σύστημα μέσα από το δικομματισμό (Βερναρδάκης 2011: 66). Παράλληλα αναφύεται μια έντονη απαξίωση και δυσaréσκεια του εκλογικού σώματος απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς που αγγίζει τα όρια του πολιτικού κυνισμού.

Αυτή η κρίση εκπροσώπησης συλλογικών συμφερόντων και η απουσία διαμεσολαβητικών θεσμών που θα όριζαν με σαφήνεια το πλαίσιο δράσης και διεκδίκησης συμφερόντων, καθώς κι ο στεγανός χαρακτήρας των εν λόγω συστημάτων πολλαπλασιάζει τη δυσaréσκεια, αυξάνει την ανασφάλεια κι εντείνει τον κατακερματισμό της κοινωνίας αναπαράγοντας το φαύλο κύκλο της συναλλαγής και της διαφθοράς. Οι άτυποι – εξωθεσμικοί κανόνες της συναλλαγής συγκροτούν το πλαίσιο εμπιστοσύνης που καθορίζει τις διαπροσωπικές σχέσεις, ενώ οι τυπικοί θεσμοί και νόμοι υπάρχουν για να καταστρατηγούνται ή για να χρησιμοποιούνται εργαλειακά, δηλαδή εντασσόμενοι στην ατομική και χρησιμοθηρική δράση. Φορείς όπως η Διεθνής Διαφάνεια καταγράφουν υψηλά ποσοστά πρόσληψης της διαφθοράς στην ελληνική κοινωνία, όμως η ανομία πια της κοινωνίας είναι τόσο μαζική και διάχυτη που οποιαδήποτε προσπάθεια περιορισμού της

από την υπάρχουσα πολιτική ελίτ με ένα εκτεταμένο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα θα οδηγούσε σε κρίση τα πολιτικά κόμματα που θα προσπαθούσαν να την εφαρμόσουν κι ενδεχομένως να αποσταθεροποιούσαν το ίδιο το πολιτικό σύστημα (Πελαγίδης 2005: 145). Χρειάζεται επομένως η εκ βάθρων αλλαγή της οργανωτικής δομής των κομμάτων καθώς και η αλλαγή στο θεσμικό πλαίσιο που διέπει τις ομάδες πίεσης προκειμένου να επιτευχθούν οι μεταρρυθμίσεις που θα περιορίσουν τη διαφθορά και θα πείσουν το ευρύ κοινό για την ωφέλεια του ανταγωνισμού, της λογοδοσίας, της διαφάνειας και της αξιοκρατίας (Καζαμίας 2005: 81, Πελαγίδης 2005: 145, Καζάκος 2010: 80-81).

Δ. Εξευρωπαϊσμός, κόμματα του κράτους και διαφθορά

Όπως έχουμε υπογραμμίσει επανειλημμένως η Μεταπολίτευση υπήρξε για το ελληνικό πολιτικό σύστημα μια βαθιά τομή, ένα κριτικό σταυροδρόμι, όπου οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της εποχής έδωσαν ώθηση κι επηρέασαν αποφασιστικά το πολιτικό σύστημα επαναπροσδιορίζοντας τους όρους του πολιτικού. Η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού ανακίνησε όπως ήταν αναμενόμενο τη συζήτηση (discourse) για το ρόλο της Ελλάδας στο διεθνές στερέωμα και την ένταξη της σε ευρύτερες υπερεθνικές συμμαχίες που θα ενίσχυαν τη θέση της στο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Παρά τις διαφοροποιήσεις και τη φρασεολογία των νεόκοπων πολιτικών σχηματισμών απέναντι στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τις διαφορετικές προσεγγίσεις για το ρόλο της Ελλάδας στη διεθνή πολιτική σκηνή, η ελληνική πολιτική αρχηγεία τάχθηκε αναφανδόν υπέρ του οράματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της ένταξης της χώρας στην ευρωπαϊκή οικονομική οικογένεια.

Σταθερά φιλοευρωπαϊκή η πολιτική του Κ.Καραμανλή και της ΝΔ πίστευε ότι η θέση της Ελλάδας στην ΕΟΚ θα εξασφάλιζε την αναγκαία σταθερότητα των πολιτικών θεσμών στη νεότευκτη δημοκρατία. Αργότερα, η εκσυγχρονιστική τάση που εκφράστηκε μετ' επιτάσεως από το ΠΑΣΟΚ του Κ. Σημίτη και τη ΝΔ του Κώστα Καραμανλή που τον διαδέχτηκε στην πρωθυπουργία, συνδέθηκε με τη βαθιά πεποίθηση ότι ο εκσυγχρονισμός της Ελλάδας με την υιοθέτηση κι ενσωμάτωση των ευρωπαϊκών θεσμών είναι το διακύβευμα για την ευρωπαϊκή σύγκλιση και ολοκλήρωση. Έτσι, η ανάγκη βαθιών θεσμικών αλλαγών που αποτελούσε το εκσυγχρονιστικό ζητούμενο συνδεόταν άμεσα και φανερά με τον εξευρωπαϊσμό. Το αίτημα του εξευρωπαϊσμού θεωρήθηκε ως πανάκεια για την αντιμετώπιση των υστερήσεων που εμφάνιζε η χώρα σε πολιτικό-οικονομικό-κοινωνικό επίπεδο. Υπό αυτή την οπτική θέασης της πραγματικότητας, η σύγκλιση της Ελλάδας με τον πυρήνα των ανεπτυγμένων χωρών της Ε.Ε θα επιτυγχανόταν με την αντικατάσταση των παρωχημένων πια νεωτερικών θεσμών σε επίπεδο αξιών και πολιτικής κουλτούρας με

νέους θεσμούς που θα βρίσκονταν σε αντιστοιχία με τα μετανεωτερικά ευρωπαϊκά δεδομένα.

Αυτή ακριβώς η σύγκρουση αξιών και θεσμών της νεωτερικής και μετανεωτερικής εποχής κι η ανάγκη ανανέωσης των θεσμών η οποία συνάντησε την ιδεολογική της συμπύκνωση στο σύνθημα του εκσυγχρονισμού μπορεί να αποτελέσει ένα επιπλέον ερμηνευτικό εργαλείο για την εμφάνιση και κλιμάκωση φαινομένων διαφθοράς. Μπορεί να απαντήσει από τη σκοπιά των αξιών, των αρχών και της πολιτικής κουλτούρας στον ερώτημα, γιατί μερικές χώρες εμφανίζουν υψηλά ποσοστά διαφθοράς έναντι άλλων χωρών που παρουσιάζουν χαμηλό δείκτη πρόσληψης της διαφθοράς (Bakker 2000: 10-11). Είδαμε μέχρι τώρα πώς η αδυναμία συγκρότησης ισχυρών κι αυτόνομων πολιτικών θεσμών συνέβαλε στην εμφάνιση συστημικής διαφθοράς, μένει να δούμε στη συνέχεια πώς η αδυναμία γρήγορης αντικατάστασης των θεσμών και του αξιακού συστήματος που αυτοί εμπεριέχουν με νέους θεσμούς συντελεί στην αύξηση των φαινομένων διαφθοράς.

Πιο συγκεκριμένα, αυτό που θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε στη συνέχεια είναι γιατί ο εξευρωπαϊσμός ως διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όταν διεξάγεται με εθνικά πολιτικά κόμματα και γενικότερα με θεσμούς συλλογικής δράσης που διακρίνονται για την ολιγοπωλιακή τους λογική, μόνο έμμεση επιρροή έχουν σ' αυτά, εντείνοντας ακόμα περισσότερο τις συνθήκες καρτελοποίησής τους παρά την υπέρβασή τους. Από την άλλη πλευρά, η πρόσδεση των κομμάτων στο κράτος, όταν συνδυάζεται με ενδυνάμωση του ρόλου και της ισχύος των ομάδων πίεσης, επαυξάνουν αυτό που αποκαλούμε συστημικό χαρακτήρα της διαφθοράς. Ο συστημικός χαρακτήρας της διαφθοράς συνίσταται στο χάσμα που εμφανίζεται ανάμεσα στις αξίες και κανόνες που απορρέουν από τους θεσμούς εντός μιας κοινωνίας (Bakker 2000: 10). Όπως υποστηρίζουν οι Caiden & Caiden (Caiden & Caiden 1997: 305), οι συγκρουόμενοι κανόνες κι αξίες που αντικαθιστώνται από διαφορετικούς θεσμούς εξηγούν το συστημικό χαρακτήρα της διαφθοράς. Παλιές αξίες και κανόνες έχουν χάσει την εγγυρότητά τους, ενώ νέοι κανόνες και αρχές δεν έχουν ακόμα θεσμοποιηθεί. Οικονομικοί θεσμοί όπως η ελεύθερη αγορά μπορεί να έχουν εισαχθεί, αλλά οι πολιτικοί και νομικοί θεσμοί που είναι απαραίτητοι για τον αποτελεσματικό έλεγχο της οικονομίας δεν έχουν ακόμα αναπτυχθεί. Η ασυμφωνία αυτή είναι γνωστή ως θεσμικό κενό. Αν αυτό το κενό δεν γεφυρωθεί γρήγορα, η διαφθορά μπορεί να παγιωθεί (Bakker 2000:11). Η διαφθορά μπορεί να κατανοηθεί ως το αποτέλεσμα της ασυμβατότητας (disjunction) ανάμεσα στην κοινωνία και το επίσημο πολιτικό σύστημα, όπου η κοινωνία τείνει να προσαρμόσει (bent) το πολιτικό σύστημα στις απαιτήσεις της.

Όταν η αναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού υπό το πρίσμα του εξευρωπαϊσμού συνυφάνθηκε με το υφιστάμενο ελληνικό πολιτικό σύστημα είχε δύο απολήξεις. Αφενός ενίσχυσε τις ήδη διαμορφούμενες τάσεις καρτελοποίησης των πολιτικών κομμάτων και της πρόσδεσής τους στο κράτος, αφετέρου, επειδή απέτυχε να αντικαταστήσει τους παρωχημένους θεσμούς με νέους, συνέβαλε στην παγίωση της διαφθοράς, η οποία ξεπερνά το μεμονωμένο άτομο και τη αδυναμία ή απροθυμία του να ενσωματώσει τη «λογική» των θεσμών μπροστά στην επίτευξη του ατομικού συμφέροντος του, ενώ ταυτόχρονα εμπλέκεται ολόκληρη η κοινωνία σε εξωθεσμικές –άτυπες ανταλλαγές. Στο βαθμό που ο εξευρωπαϊσμός των εθνικών πολιτικών κομμάτων εμφανίζεται έμμεσος και περιορισμένος, με την έννοια ότι δεν ασκείται στα εθνικά πολιτικά κόμματα κάποιο πίεση να εκσυγχρονιστούν επί το δημοκρατικότερο, κάθε αίτημα εκσυγχρονισμού των πολιτικών ή κοινωνικών θεσμών αν δεν έχει ως αφετηρία του αυτούς ακριβώς τους θεσμούς, μικρή πιθανότητα επιτυχίας μπορεί να παρουσιάσει.

Στην ελληνική περίπτωση το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα απέτυχε, επειδή δεν μπόρεσε να αντικαταστήσει τους παρωχημένους θεσμούς της νεωτερικότητας (πελατειακό σύστημα, νεποτισμός, πολιτική πατρωνία) με νέους. Αντιθέτως, οι παλιοί θεσμοί συσσωμάτωσης μετασχηματίστηκαν διατηρώντας άθικτη/ακέραιη ωστόσο τη συσσωματική «λογική» τους. Παράλληλα, οι ήδη διαφαινόμενες από τις εξωτερικές πιέσεις συνθήκες ωθούσαν τα πολιτικά κόμματα στην ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτησή τους από το κράτος, όχι μόνο για τη χρηματοδότησή τους και τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους, αλλά εξαιτίας μίας διαρκώς διευρυνόμενη αποπολιτικοποίηση της πολιτικής. Όταν αυτές οι συνθήκες συνυφάνθηκαν με την ανάγκη του εκσυγχρονισμού (της αντικατάστασης δηλαδή των παρωχημένων θεσμών με νέους οι οποίοι όφειλαν να αντιστοιχούν και να ανταποκρίνονται στις ευρωπαϊκές προδιαγραφές), προκειμένου να επιτευχθεί ο περιώνυμος εξευρωπαϊσμός, παγίωσαν τη συστημικότητα της διαφθοράς. Κι αυτό συνέβη, επειδή το θεσμικό κενό που αναπόφευκτα δημιουργήθηκε, δεν καλύφθηκε σύντομα με ένα επεξεργασμένο νέο θεσμικό πλαίσιο το οποίο θα έχαιρε μιας ευρύτατης κοινωνικής αποδοχής. Οι απαξιωμένοι και παρωχημένοι θεσμοί διάβρωσαν κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια ανοίγοντας το δρόμο για άτυπες συναλλαγές καθιερώνοντας τις διεφθαρμένες πρακτικές ως υποκατάστατο των ατελών θεσμών (Caiden & Caiden 1977: 305-306). Την εξέλιξη αυτή θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια.

Μολονότι η επίδραση της Ε.Ε στα κράτη μέλη, ιδιαίτερα σε αυτά που έχουν ενταχθεί εδώ και δεκαετίες σ' αυτή, είναι αναμφισβήτητη επιφέροντας αλλαγές στον τρόπο που τα

κόμματα προωθούν κι εφαρμόζουν τις ειλημμένες ευρωπαϊκές αποφάσεις σε εθνικό επίπεδο, συγκροτούν τις προγραμματικές τους θέσεις κι οργανώνουν τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, δεν είναι τόσο σημαντικές ώστε να μεταβάλλουν τον τρόπο διεξαγωγής της εγχώριας πολιτικής από τα κόμματα ή τον μεταξύ τους συσχετισμό δυνάμεων. Αν θέλουμε να μιλήσουμε για τον αντίκτυπο του εξευρωπαϊσμού των εθνικών κομμάτων μόνο έμμεσο θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε κι αυτό γιατί τα πολιτικά κόμματα παρουσιάστηκαν ιδιαίτερα ικανά να απαντήσουν στην ευρωπαϊκή πρόκληση (Mair 2000:28). Και αυτό συνέβη επειδή κατάφεραν να μονωθούν και να προσαρμοστούν ανάλογα απέναντι σε μία απειλή που θα μπορούσε να υπονομεύσει την αποκλειστικότητά τους στη νομή της εξουσίας σε εθνικό επίπεδο αξιοποιώντας απέναντι στις ευρωπαϊκές πιέσεις είτε τη λαϊκή νομιμοποίησή τους, είτε τη συμμετοχή τους σε ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα.

Ως θεσμοί με μακροχρόνια παράδοση που προϋπήρχαν της Ε.Ε τα πολιτικά κόμματα εμφανίζονται ιδιαίτερα ανθεκτικά αλλά κι ευπροσάρμοστα απέναντι στις πιέσεις που δέχονται από την *de jure* παραχώρηση της διαμόρφωσης πολιτικής και της λήψης αποφάσεων σε έναν υπερεθνικό θεσμό, όπως είναι η Ε.Ε., στον οποίο τα εθνικά πολιτικά κόμματα μόνο έμμεση συμμετοχή σ' αυτόν μπορούν να έχουν (Ladrech 2010: 130).

Παρά την αναντίρρητη επιρροή της Ε.Ε η πολιτική επιστήμη για αρκετά χρόνια ήταν επικεντρωμένη στα κόμματα κι εκλάμβανε το μετασχηματισμό τους ως ανάγκη για προσαρμογής σε μια σειρά από μεταβολές που οφείλονταν στη μετάβαση από τη νεωτερική στη μετανεωτερική εποχή. Οι πιέσεις των κρατών από την αδήριτη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, η κυριαρχία των αγορών έναντι των κρατών –εθνών, η τεχνολογική έκρηξη των τηλεπικοινωνιών, η εδραίωση του κράτους πρόνοιας λειτούργησαν ως προωθητικές δυνάμεις για μια σειρά από μεταβολές στην κοινωνικό- οικονομική βάση που επηρέασαν καθοριστικά τον κομματικό σχηματισμό. Η αλλαγή της εκλογικής συμπεριφοράς με την άρση των παραδοσιακών διαιρετικών τομών, η χαλάρωση της κομματικής ταύτισης των ψηφοφόρων, αλλά και η αλλαγή συμπεριφορών και νοοτροπιών από την επικράτηση μεταϋλιστικών αξιών (Inglehart 1997) έγινε αντικείμενο διεξοδικής μελέτης από τους θεωρητικούς της πολιτικής επιστήμης. Ενώ η πολιτική φιλολογία επικεντρωνόταν στην περιγραφή κι ερμηνεία αυτών των αλλαγών τις οποίες προσπαθούσε να αποτυπώσει θεωρητικά σε ιδεότυπους κομμάτων, μόνο τα τελευταία χρόνια επιχειρήθηκε η μελέτη του αντίκτυπου της Ε.Ε στα εθνικά πολιτικά κόμματα προκειμένου να διερευνηθεί αν οι μεταβολές στον κομματικό μετασχηματισμό οφείλονται στις επιδράσεις της αυτό καθαυτό

(Ladrech 2002: 390) ή αν επιταχύνονται από τη δομή και τη λειτουργία της, ανεξάρτητα από τις ενδογενείς ή εξωγενείς πιέσεις που υπεισέρχονται στις οποίες τα κόμματα προσπαθούν να ανταποκριθούν. (Mair 2000:35) Η επιβεβαίωση της τελευταίας παραδοχής αποτελεί και τον άξονα γύρω από τον οποίο θα συνυφανθεί η επιχειρηματολογία της ενότητας. Το καταληκτικό συμπέρασμά μας θα είναι ότι η επίδραση του εξευρωπαϊσμού στα εθνικά πολιτικά συστήματα και κόμματα είναι περιορισμένη. Οπωσδήποτε αλλαγές έχουν συντελεστεί, αλλά η επίδραση τους από της Ε.Ε είναι περισσότερο έμμεση. Η εξέταση των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και συστημάτων ως μελέτη περίπτωσης φανερώνει ότι αυτά έχουν υποστεί αλλαγές αλλά αυτές δεν οφείλονται τόσο στην επίδραση και τις πιέσεις για ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όσο στον τρόπο που διεξάγεται η πολιτική σε εθνικό επίπεδο. Η επίκληση δε της Ε.Ε από τα εθνικά πολιτικά κόμματα και δη τα ελληνικά χρησιμοποιείται περισσότερο εργαλειακά παρά ουσιαστικά. Αυτό σε καμία περίπτωση δε σημαίνει ότι η επίδραση των ευρωπαϊκών αποφάσεων δε μειώνει τα περιθώρια άσκησης της εθνικής πολιτικής από τα κόμματα, το αντίθετο μάλιστα φαίνεται να ισχύει. Τα εθνικά πολιτικά κόμματα έχουν από καιρό αποποιηθεί των ευθυνών τους για την άσκηση ουσιαστικής πολιτικής με την προβολή και προώθηση οικονομικών πολιτικών εναλλακτικών, ενώ αντιθέτως, έχουν επιλέξει να αντιπαρατεθούν σε πιο απολιτίκ θέματα. (Mair 2006:159-161, Mair 2000:47-49 & Ladrech 2007:225)

Η αποπολιτικοποίηση των εθνικών πολιτικών κομμάτων εντάθηκε λόγω της Ε.Ε και του τρόπου που λαμβάνονται οι αποφάσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ο έμμεσος αντίκτυπος του εξευρωπαϊσμού συνίσταται ακριβώς στην αντίφαση και ασυμβατότητα που παρατηρείται στη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων σε εθνικό επίπεδο και σε εκείνη των ευρωπαϊκών πολιτικών οργάνων. Διαφορετικός είναι ο ρόλος, η δομή και η οργάνωση ενός υπερεθνικού, όπως η ΕΕ, κι ενός νεωτερικού θεσμού που προϋπήρξε δια μακρόν και συνεχίζει να υφίσταται έστω και μετασχηματισμένος, ενώ ταυτόχρονα θεωρείται ως ο πλέον σημαντικός πολιτικός θεσμός της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Επομένως, ενώ τα κόμματα αποτελούν γέννημα των εθνικών κρατών, η Ε.Ε συγκροτήθηκε από τις αναγκαιότητες που προέκυψαν από τη μετάβαση στον ώριμο καπιταλισμό, ως μία προσπάθεια των κρατών να μετριάσουν τις αρνητικές κοινωνικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης (Pelizzo 2008:144) καθιστώντας παράλληλα ασφαλέστερη την ενσωμάτωσή τους στο διεθνές σύστημα. Η επίτευξη αυτού του στόχου δεν έγινε χωρίς κόστος. Τα έθνη κράτη παραχώρησαν οικειοθελώς την εθνική κυριαρχία τους σε έναν υπερεθνικό θεσμό προκειμένου ο τελευταίος να αποτελέσει έναν ισχυρό πόλο του παγκόσμιου συστήματος. Τα κέντρα διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων καθορίζονται

περισσότερο με ευρωπαϊκούς παρά με εθνικούς όρους, στα οποία τα εθνικά πολιτικά κόμματα ως δρώντες ασκούν έμμεση επιρροή στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πολιτικής ατζέντας. Κι ενώ κυβερνητικά κόμματα συμμετέχουν (μέσω της εκτελεστικής τους εξουσίας) σε κορυφαία ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, όπως το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο των Υπουργών, η συμμετοχή μιας εθνικής εκτελεστικής εξουσίας δε δημιουργεί το πλαίσιο μιας ουσιαστικής κι ολοκληρωμένης διάδρασης μεταξύ των εθνικών πολιτικών κομμάτων και της Ε.Ε στα πλαίσια του καθορισμού των ευρωπαϊκών πολιτικών αποφάσεων (Ladrech 2010: 130).

Ο καθορισμός και η λήψη αποφάσεων από τα ανώτερα θεσμικά Όργανα (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Υπουργών, Ευρωπαϊκή Επιτροπή) ασκεί μια έμμεση επίδραση στα εθνικά πολιτικά κόμματα, ενώ παράλληλα δημιουργεί τις προϋποθέσεις εμφάνισης μιας νέας διαιρετικής τομής, εκείνης που τάσσεται υπέρ της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και του ευρωσκεπτικιστικού αντίποδα της που προτάσσει τη εθνική διαφοροποίηση και ιδιαιτερότητα. Τα εθνικά πολιτικά κόμματα καθώς συνυφαίνονται με την εφαρμογή των ευρωπαϊκών αποφάσεων σε εθνικό επίπεδο λειτουργώντας ως ενδιάμεσοι παράγοντες ανάμεσα στην Ε.Ε και τις εθνικές κοινωνίες των πολιτών απορροφούν με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία τις εκατέρωθεν πιέσεις προβάλλοντας μια νέα διάσταση στο μεταξύ τους ανταγωνισμό (Mair 2006: 157-158, Ladrech 2010: 139 & Gabel 2000:58). Το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές αποφάσεις λαμβάνονται από μη πλειοψηφικά (non majoritarian institutions) θεσμικά όργανα τα οποία δεν υπόκεινται στη λαϊκή ετυμηγορία (Mair 2006:160) και η αυτονομία των θεσμικών αυτών οργάνων έναντι του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθιστά τον έλεγχο τους είτε ex ante απαγορευτικό, είτε ex post αδιανόητο, καθώς τα κοινοβουλευτικά όργανα δε διαθέτουν το δικαίωμα της αρνησικυρίας (veto), η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας έναντι οποιασδήποτε άλλης είναι αδιαμφισβήτητη (Carter et al.2007: 11). Η φιλοσοφία της Ε.Ε να παραχωρεί αυξημένη δύναμη στην εκτελεστική εξουσία προκειμένου να επιτευχθεί ο μεγάλος συμβιβασμός αφαιρεί κάθε δυνατότητα ελέγχου, ενώ δημιουργεί την αίσθηση-όχι αδικαιολόγητα- ενός δημοκρατικού ελλείμματος. Με άλλα λόγια, το γεγονός ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται από μη πολιτικά σώματα σε συνδυασμό με το ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το οποίο συντίθεται μέσα από την εκλογική διαδικασία αποτυγχάνει να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των πολιτών, επειδή του καταλογίζεται πιθανότατα το αρνητικό αποτέλεσμα της διάχυσης της ευρωπαϊκής πολιτικής στην εθνική- δικαιολογεί κι ερμηνεύει την κριτική που ασκείται στην Ε.Ε για δημοκρατικό έλλειμμα (Carter et al. 2007:20 & Mair 2006: 160 -161). Η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής, τόσο σε ευρωπαϊκό,

όσο και σε εθνικό επίπεδο αποτυπώνεται στη μετατροπή όχι μόνο των ευρωκλογών σε δεύτερης κατηγορίας εκλογές, αλλά και των εθνικών σε έναν διαγωνισμό δευτερεύουσας σημασίας. (Mair 2006: 161)

Η τάση αποπολιτικοποίησης εντείνεται επιπλέον και από τη δυνατότητα συμμετοχής κι αντιπροσώπευσης που παραχωρεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε ομάδες συμφερόντων, συνδικάτα κι επιμέρους κοινωνικούς φορείς στη συνδιαμόρφωση των αποφάσεων. Η δυνατότητα αυτή, αν και αποτελεί με μια πρώτη ματιά έκφραση δημοκρατικής εμπλοκής, υπονομεύει τον παραδοσιακό δίαυλο άσκησης πολιτικής, που ήταν αναμφισβήτητα τα πολιτικά κόμματα (Mair 2006:161). Η εγκατάλειψη δε των εθνικών πολιτικών κομμάτων από τους παραδοσιακούς τους συμμάχους, τα συνδικάτα ή άλλες διακριτές ομάδες συμφερόντων, τα ωθεί στο να αναζητήσουν αντισταθμιστικές προς τις απώλειές τους λύσεις επιβίωσης κι ενδυνάμωσης τόσο της επιρροής τους σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο. (Ladrech 2010: 132-133)

Αντιμετωπίζοντας αυτές τις προκλήσεις τα εθνικά πολιτικά κόμματα προσπαθούν να ανταποκριθούν σε ένα περιβάλλον μάλλον εχθρικό προς αυτά. Ο εν μέρει αποκλεισμός τους από τα κορυφαία θεσμικά όργανα της Ευρώπης τα προσανατολίζει στην ενίσχυση της εξουσίας τους και του ρόλου τους στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, καθώς επίσης και στη συγκρότηση των ευρωπαϊκών κομματικών οικογενειών με τη δημιουργία μιας σχετικά ενοποιημένης ιδεολογικής βάσης και προγραμματικών θέσεων. (Ladrech 2010) Από την άλλη πλευρά, σε εθνικό επίπεδο τα κόμματα πολιτεύονται ως οι κυρίαρχοι του πολιτικού πεδίου άλλες φορές αποκρύπτοντας τους περιορισμούς που θέτει ο ευρωπαϊκός παράγοντας στη χάραξη εθνικής πολιτικής κι άλλες φορές πάλι παραδεχόμενα την παραίτησή τους από την ευθύνη της λήψης αποφάσεων σε αποφασιστικής σημασίας πολιτικές. (Mair 2006: 46) Ταυτόχρονα, οι εθνικές εκλογές συνεχίζουν να κυριαρχούνται από διαμάχες για πολιτικές εναλλακτικές λύσεις και μολονότι το πεδίο εναλλακτικών πολιτικών περιορίζεται από την ευρωπαϊκή παράμετρο, τα εθνικά πολιτικά κόμματα κρίνουν σκόπιμο να διατηρούν με κάθε τρόπο την αίσθηση ότι ο κομματικός ανταγωνισμός έχει σημασία (Mair 2006: 46-47).

Η αμφιλεγόμενη αυτή στάση των εθνικών κομμάτων χαρακτηρίζει και τον τρόπο που ανταγωνίζονται μεταξύ τους στις ευρωεκλογές, όπου συχνά συμβαίνει να αποφεύγουν να ξεκαθαρίσουν τη θέση τους απέναντι στην Ευρώπη, παρόλο που όχι μόνο οι ψηφοφόροι, αλλά και τα εγχώρια ΜΜΕ έχουν την τάση να συνδέουν τις ευρωπαϊκές εκλογές με ζητήματα που αφορούν την Ευρώπη. (Ladrech 2010: 135 & Mair 2000:47) Τοιουτοτρόπως,

προχωρώντας τα εθνικά κόμματα σε μια διαίρεση της διαμάχης σε δύο διαφορετικά επίπεδα (ευρωπαϊκό κι εθνικό) ουσιαστικά εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Με το να αντιμάχονται μεταξύ τους σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όπου οι αρμοδιότητές τους είναι αμελητέες με πολιτικούς όρους και σε εθνικό επίπεδο όπου τα όρια πολιτικής είναι περιορισμένα, δίνουν στους ψηφοφόρους τους την εντύπωση ότι έχουν φωνή σε ζητήματα, που η φωνή τους ωστόσο δεν έχει καμιά επίδραση στα κέντρα λήψης αποφάσεων (Mair 2006: 47). Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι αφενός η αναβάθμιση του ρόλου των πολιτικών αρχηγών στο βαθμό που δύνανται να μονώσουν τον εαυτό τους από τους εκλογικούς περιορισμούς και να απολαμβάνουν μια σχετική αυτονομία στην ανάπτυξη των κατάλληλων εναλλακτικών πολιτικών, όπως αυτοί νομίζουν ότι ταιριάζουν (fit) και αφετέρου μονώνονται ακολούθως και τα κόμματα από τις επιδράσεις του εξευρωπαϊσμού διατηρώντας την αυτονομία τους μέσω της αποπολιτικοποίησής τους στο βαθμό που παράγουν μια συναίνεση η οποία δεν προσφέρει στους ψηφοφόρους καμιά ουσιαστική εναλλακτική πρόταση (Mair 2000: 47). Η μοναδική ουσιαστική αντίδραση των εθνικών εκλογικών σωμάτων τελικά αφήνεται να εκδηλωθεί στα δημοψηφίσματα, όπου αυτά διεξάγονται.

Δ. α . Η πρόσδεση των κομμάτων στο κράτος ενισχύθηκε από τον εξευρωπαϊσμό

Η μελέτη του κομματικού φαινομένου αποκαλύπτει ότι τα κόμματα ως θεσμοί υπόκεινται σε αλλαγές. Όταν οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες μεταβάλλονται συμπαρασύρουν και του πολιτικούς θεσμούς οι οποίοι εξαναγκάζονται να προσαρμοστούν. Οι πιέσεις αυτές ωθούν τα κόμματα σε μια σειρά από μεταβολές τόσο στην οργάνωσή τους, όσο και προγραμματικές διακηρύξεις τους αλλά και στον τρόπο που διεξάγουν τον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Υπό αυτό το πρίσμα θεώρησης οι πολιτικοί επιστήμονες διακρίνουν καίριες στιγμές (critical junctures), όπου οι κοινωνικοοικονομικοί όροι διαφοροποιούνται και συμπαρασύρουν τους πολιτικούς θεσμούς και μεταξύ αυτών και τα κόμματα πιέζοντας τα να αλλάξουν χαρακτηριστικά. Έτσι από το κόμμα μαζών, την πολιτική έκφραση της νεωτερικής εποχής, περάσαμε τη δεκαετία του '60 στο πολυσυλλεκτικό κόμμα του Kirchheimer, το οποίο εμφανίστηκε, όταν αμφισβητήθηκε η αντιπροσωπευτικότητα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από τα κόμματα. Ο Kirchheimer διέγινωσε ότι η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών διάβρωσε τις παραδοσιακές κοινωνικές διαιρέσεις του άξονα αριστεράς- δεξιάς του πολιτικού φάσματος καθιστώντας τις περισσότερο ασαφείς. Η οικονομική ανάπτυξη σε συνάφεια με την εδραίωση του κράτους πρόνοιας αλλά και η ανάπτυξη της τεχνολογίας των ΜΜΕ δημιούργησε το πλαίσιο για την ανάδυση αυτού του νέου κομματικού τύπου. Τα κόμματα ανταποκρινόμενα στις νέες συνθήκες δεν

απευθύνονταν πια σε διακριτές κοινωνικές ομάδες, αλλά στρατολογούσαν μέλη που συμφωνούσαν περισσότερο με την πολιτική τοποθέτηση παρά με την κοινωνική ταύτιση.

Στις αρχές του 1970 οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες είχαν αλλάξει και πάλι υπαγορεύοντας με τη σειρά τους αλλαγές και σε πολιτικό- θεσμικό επίπεδο. Η ανάδυση του κόμματος καρτέλ το οποίο περιγράφουν κι αναλύουν οι Katz & Maïr συμπυκνώνει τις συντελούμενες αλλαγές. Η σύγκλιση των πολιτικών προγραμμάτων και ο περιορισμός του πολιτικού πεδίου άσκησης πολιτικής σηματοδότησε τον κομματικό μετασχηματισμό. Τα κόμματα απομακρυσμένα από την κοινωνία προσδέθηκαν στο κράτος αναζητώντας σ' αυτό όχι μόνο τους υλικούς όρους της επιβίωσής τους, αλλά και τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους (Maïr 1995:15-16)

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι οι μακροοικονομικές συνθήκες επηρεάζουν τους κοινωνικοπολιτικούς συσχετισμούς τους οποίους καλούνται να αποτυπώσουν τα πολιτικά κόμματα. (Pelizzo 2008: 121-146) Οι ίδιες πάλι μακροοικονομικές συνθήκες συνέβαλαν στη δημιουργία και οικοδόμηση υπερεθνικών θεσμών, όπως η Ε.Ε. όπως τα πολιτικά κόμματα υπόκεινται σε καθεστώς πιέσεων σε αλλαγή, έτσι και η Ε.Ε ως υπερεθνικός θεσμός βρίσκεται σε μία διαδικασία εξέλιξης που αποσκοπεί στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Ο εξευρωπαϊσμός απηχεί ακριβώς αυτή την πορεία εξέλιξης η οποία παραμένει ανοιχτή στις επιδράσεις που της ασκούνται είτε εξωγενώς από το διεθνές περιβάλλον, είτε ενδογενώς από τα ίδια τα κράτη μέλη που τη συναπαρτίζουν. Επομένως, κατά τη διαδικασία εξευρωπαϊσμού επειδή υφίσταται μία ατέρμονη συνύφανση εθνικού- υπερεθνικού είναι δύσκολο να καταλήξουμε αν οι αλλαγές στα κόμματα και στα κομματικά συστήματα οφείλονται στις πιέσεις σε τοπικό επίπεδο που δέχονται τα εθνικά κόμματα ή αν οφείλονται στους περιορισμούς κι επιδράσεις που επιβάλλει η διαδικασία θεσμοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (Maïr 2006: 156)

Από τη μελέτη της βιβλιογραφίας του μετασχηματισμού των πολιτικών κομμάτων αλλά κι εκείνη του εξευρωπαϊσμού που ειδικεύεται στον αντίκτυπο της επίδρασή του στα εθνικά πολιτικά συστήματα αντιλαμβανόμαστε ότι οι αλλαγές οφείλονται σε μία δέσμη παραγόντων που δεν έχουν μόνο να κάνουν με την Ε.Ε και τη διάσταση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι αλλαγές αυτές ούτως ή άλλως λάμβαναν χώρα και πριν το αίτημα της ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης, συνεχίζουν δε να υφίστανται κι εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου δράσης. Η Ε.Ε και η συμμετοχή των κρατών μελών σ' αυτήν φαίνεται να επιτείνει αυτές τις μεταβολές καθώς φαίνεται να λειτουργεί υποστηρικτικά στην αυτονόμηση των εμπλεκόμενων θεσμών είτε πρόκειται για τα εθνικά πολιτικά κόμματα, είτε για την Ε.Ε per

se. Ωστόσο, η ίδια η αυτοαναφορικότητα των εν λόγω συστημάτων εμπεριέχει και τη δυναμική υπέρβασής τους.

Προκειμένου να εξετάσουμε τον εξευρωπαϊσμό των εθνικών κομματικών συστημάτων θα πρέπει να διερευνήσουμε αν ο τελευταίος σχετίζεται με αλλαγές στη μορφή των συστημάτων. Αν με άλλα λόγια έχει μεταβληθεί ο αριθμός των ισχυρών κομμάτων που ανταγωνίζονται στην εκλογική αγορά, αλλά και στους μηχανισμούς των κομματικών συστημάτων. Μια τέτοια αλλαγή θα συνιστούσε μια διακριτή τροποποίηση της ιδεολογικής απόστασης που χωρίζει τα κόμματα μεταξύ τους ή που ενθαρρύνει την ανάδυση νέων διαστάσεων ανταγωνισμού (Mair 2000: 29-30) οι οποίες χαρακτηρίζονται για τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό τους.

Αναφορικά με τις παραπάνω επισημάνσεις, διαπιστώνουμε ότι τα εθνικά κομματικά συστήματα δεν εμφανίζονται περισσότερο κατακερματισμένα σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες σε τέτοιο βαθμό τουλάχιστον που να δικαιολογούμε να μιλάμε για εξευρωπαϊσμό των εθνικών πολιτικών συστημάτων. Μολονότι έχουν κάνει την εμφάνισή τους σε ευρωπαϊκό επίπεδο νέα κόμματα με ευρωσκεπτικιστικές τάσεις τα οποία συμμετέχουν μεν στις ευρωεκλογές, ταυτόχρονα όμως παρουσιάζουν περιορισμένη εκλογική απήχηση σε εθνικό επίπεδο (Mair 2000: 31). Αντιστοίχως, η μελέτη των μηχανισμών των κομματικών συστημάτων δεν παρουσιάζει τέτοιες αποκλίσεις που θα τεκμηρίωναν ένα αυξημένο επίπεδο εξευρωπαϊσμού. Με άλλα λόγια δεν εντοπίζονται αλλαγές στον τρόπο διάδρασης των ισχυρών κομμάτων. Ο εξευρωπαϊσμός στην περίπτωση αυτή θα υφίστατο αν υπήρχε η πρόθεση μεταξύ των κομμάτων να ανταγωνιστούν σε εθνικό επίπεδο με βάση τη διαίρεση υπέρ ή κατά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Με αυτό τον τρόπο θα σχηματίζαμε μια σαφή εικόνα των ομαδοποιήσεων των κομμάτων με στοιχίσεις υπέρ ή κατά της ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης (Mair 2000: 31).

Αυτό που συμβαίνει είναι ότι κόμματα που συντάσσονται στο κέντρο του άξονα αριστεράς δεξιάς του πολιτικού φάσματος τάσσονται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αναπτύσσοντας μια μετριοπαθή στάση απέναντι στην Ε.Ε (Mair 2000: 32-33). Σε γενικές γραμμές αυτό που παρατηρείται είναι οι ομάδες κομμάτων που συντάσσονται ανοιχτά κατά της Ε.Ε και πλειοδοτούν σε ευρωσκεπτικισμό να συγκεντρώνουν ένα χαμηλό ποσοστό εθνικών ψήφων (Mair 2000:33). Ωστόσο η πυκνότητα του ευρωσκεπτικισμού ποικίλει από χώρα σε χώρα. Επιπλέον, τα εθνικά κόμματα με έντονη αντιευρωπαϊκή ιδεολογική ταυτότητα καταφέρνουν να αυξήσουν τα εκλογικά ποσοστά τους όχι τόσο στηριζόμενα στον αντιευρωπαϊσμό του καθαυτού, όσο γιατί πετυχαίνουν με

την επίκλησή τους σε επιμέρους εγχώριες ιδεολογικές ταυτότητες ή θεματικές να προσελκύσουν την ψήφο αποευθυγραμμισμένων ψηφοφόρων προβάλλοντας τον εαυτό τους ως κόμματα διαμαρτυρίας προκειμένου να διαφοροποιηθούν από τα κόμματα κυρίαρχου ρεύματος. Έτσι, η αντίθεσή τους στην Ευρώπη αποτελεί μια διακριτή αναφορά σε σχέση πάντα με τα κόμματα του κέντρου (Mair 2000:31).

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η διαφοροποίηση δεν αφορά τόσο την Ε.Ε όσο την εγχώρια εκλογική αγορά. Ακόμα κι αν έλειπε το ζήτημα της Ε.Ε υπάρχουν πολλοί άλλοι παράγοντες που διαφοροποιούν τα κόμματα διαμαρτυρίας από τα mainstream κόμματα. Επομένως, η ευρωπαϊκή διαιρετική τομή δεν επηρεάζει ακόμα κι αν προβάλλεται για εσωτερικούς λόγους το επίπεδο της πόλωσης εντός των εθνικών συστημάτων, ούτε ενθαρρύνει την εμφάνιση νέων διαστάσεων ανταγωνισμού. Η αντιευρωπαϊκή ή φιλοευρωπαϊκή κομματική ρητορεία άπτεται περισσότερο των εθνικών κομματικών-προγραμματικών συσχετισμών δυνάμεων και λιγότερο της ευρωπαϊκής ένωσης αυτό καθαυτό (Mair 2000: 35).

Η εξέταση του αντίκτυπου του εξευρωπαϊσμού εκτός από τα κομματικά συστήματα οφείλει να συμπεριλάβει και τη μελέτη των αλλαγών που διεξάγονται στα εθνικά πολιτικά κόμματα. Η πρόσδεση των κομμάτων στο κράτος και η ταυτόχρονη απομάκρυνσή του από την κοινωνία αποτελεί το έναυσμα για μια σειρά αλλαγών που μεταβάλλουν την οργανωτική δομή των κομμάτων. Η κομματική ηγεσία αυτονομείται εις βάρος της κομματικής βάσης και των κομματικών ακτιβιστών. (Mair 1995:20-21). Τάση που υπαγορεύεται από τη χρηματοδότηση των κοινοβουλευτικών κυρίως κομμάτων από τον κρατικό προϋπολογισμό, αλλά κι από την προβολή κάποιων εξ' αυτών από τα ΜΜΕ (Katz & Mair 1998: 125-126), καθώς επίσης και από την διοικητική και κρατική πολυπλοκότητα που απαιτεί μια πληθώρα εξειδικευμένων συμβούλων τους οποίους τα κόμματα χρησιμοποιούν για να στελεχώσουν τον κρατικό μηχανισμό. Από την άλλη πλευρά παρατηρούμε ότι η συμμετοχή της κομματικής ηγεσίας και προπαντός του κυβερνώντος κόμματος στα κορυφαία θεσμικά όργανα της Ε.Ε λειτουργεί επαυξητικά προς αυτή την ενδυνάμωση (Aylott et al 2007: 203). Η δυσκολία έγκειται στο να αναγνωρίσουμε και να καθορίσουμε ποιοι από τους παράγοντες μπορούν να αποδοθούν στις επιδράσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. (Aylott et al 2007: 204). Όμως, ίσως να μην έχει τόση σημασία ο επιμερισμός των παραγόντων που ευθύνονται για την ενίσχυση της κομματικής ηγεσίας άλλα το ότι η τάση αυτή είχε γίνει αισθητή και πριν την ευρωπαϊκή ενσωμάτωση, ενώ η ύπαρξη της τελευταίας φαίνεται ότι

λειτουργεί επαυξητικά καλλιεργώντας μια πολυεπίπεδη τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό αυτονομία της κομματικής ηγεσίας.

Κάνοντας μια σύντομη επισκόπηση στην ελληνικό κομματικό μετασχηματισμό, θα μπορούσαμε να προβούμε σε μερικές παρατηρήσεις. Αν και στα ελληνικά πολιτικά κόμματα παρατηρείται χρονική πύκνωση στα στάδια που διήλθε ο κομματικός μετασχηματισμός, σε σχέση με την εξέλιξη που αυτός είχε στις δυτικές δημοκρατίες, εντούτοις είναι αρκετές οι διαφοροποιήσεις που μπορεί κανείς να επισημάνει τόσο στον κομματικό σχηματισμό όσο και στον μετασχηματισμό. Στην ιστορική τους πορεία ουδέποτε τα ελληνικά κόμματα υπήρξαν αυτόνομοι θεσμοί, διακριτοί από το κράτος και την οικονομία, παρά την αναντίρρητη ισχυρή θέση τους στο πολιτικό σύστημα. Αδιαφορώντας για τη δημιουργία μιας δημοκρατικής εσωκομματικής οργάνωσης και επιλέγοντας τη συσσωμάτωση της κοινωνίας διατηρώντας κάθετες ιεραρχικές δομές, προσπάθησαν να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους αρχικά με την αναγωγή τους στο κράτος προβάλλοντας έντονα τον κρατικό παρεμβατισμό και την κρατική ρύθμιση των εκφάνσεων της οικονομικής και κοινωνικής ζωής κι αργότερα επέκτειναν την εξουσία τους στην κοινωνία κομματικοποιώντας κάθε πτυχή του οργανωμένου κοινωνικού βίου. Όταν αυτός ο κομματισμός έφτασε στα όρια του, ήδη είχαν αλλάξει οι όροι άσκησης πολιτικής με εκχώρηση σημαντικών αρμοδιοτήτων στην ΕΕ η οποία έκτοτε διαμόρφωνε σε μεγάλο βαθμό την πολιτική ατζέντα. Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα είχαν πια πλήρως αφομοιωθεί στο κράτος κι αποτελούσαν μεσσίες της κοινωνίας σ' αυτό.

Οι οικονομικές –πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν από τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης και τις απαιτήσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης που επιταχύνονταν από το πρόταγμα της νομισματικής ένωσης έκαναν αναπόφευκτη την ανάγκη ανανέωσης των πολιτικών κομμάτων και του πολιτικού συστήματος προκειμένου να ανταποκριθεί όχι μόνο στις ευρωπαϊκές πιέσεις σύγκλισης, αλλά και στους νέους κοινωνικούς συσχετισμούς που είχαν δημιουργηθεί. Η αντίδραση των ελληνικών κομμάτων ήταν η μεγαλύτερη πρόσδεση στο κράτος για πολύ περισσότερους λόγους από αυτούς που αναφέρουν οι Katz & Mair. Δεν ήταν μόνο οι ανάγκες χρηματοδότησης από το κράτος, ούτε η αναζήτηση νομιμοποίησης της εξουσίας τους απέναντι σε άλλες οργανωμένες μορφές διεκδίκησης της κοινωνίας (ΜΚΟ, κοινωνικά κινήματα, ομάδες πίεσης), εφόσον ακόμα κι απαξιωμένα από του ψηφοφόρους τους τα πολιτικά κόμματα παρέμεναν οι ισχυρότεροι πολιτικοί θεσμοί. Ήταν το γεγονός ότι η ανάγκη εκσυγχρονισμού μέσα από ριζικές κι εκτεταμένες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις του πολιτικού συστήματος, της οικονομίας, των

οργανωμένων μορφών της συλλογικής δράσης δε εκφράστηκε θεσμικά από ένα κομματικό μόρφωμα το οποίο πίστευε ακράδαντα στην αναγκαιότητά της, είχε επεξεργαστεί κι εκπονήσει συγκεκριμένο σχέδιο εφαρμογής των μεταρρυθμιστικών δράσεων και είχε πετύχει τη συγκατάθεση και υποστήριξη ενός κοινωνικού μπλοκ. Το αίτημα του εκσυγχρονισμού ενυπήρχε στα κόμματα κυρίαρχου ρεύματος ως τάση, όμως καθώς τα κόμματα αυτά αδυνατούσαν από καταβολής τους να λειτουργήσουν ως συλλογικός διανοούμενος και να συνθέσουν ιδεολογίες και πολιτικά οράματα σε εφαρμοσμένη πολιτική, διαχειριζόμενα τη διαφωνία, ήταν αδύνατο να ανταποκριθούν σε ένα τέτοιο εκτεταμένο κι επίμοχθο έργο. Όταν κλήθηκαν να το πραγματώσουν, επειδή τους έλειπαν τα ερείσματα τόσο εντός των πολιτικών κομμάτων, όσο και στην κοινωνία προσέφυγαν αναγκαστικά στη νομιμοποιητική εξουσία του κράτους για να προωθήσουν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμά τους.

Η προσφυγή στο κράτος ωστόσο υπαγορεύτηκε κι από άλλους ρόλους. Εφόσον η εκσυγχρονιστική τάση δεν μπόρεσε να συγκροτήσει διακριτή ιδεολογία ήταν δύσκολο να αναζητήσει και να πετύχει κοινωνικές συμμαχίες με τις κοινωνικές δυνάμεις που υποστήριζαν κι επιδίωκαν τις θεσμικές αλλαγές που ευαγγελιζόταν ο εκσυγχρονισμός και που εμπεριείχαν το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η αδυναμία επίτευξης μιας πολιτικοκοινωνικής συμμαχίας στέρησε από την εκσυγχρονιστική πτέρυγα του ΠΑΣΟΚ έναν σημαντικό κοινωνικό εταίρο.

Επιπροσθέτως, η διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας – απότοκο του έντονου κρατισμού στην οικονομική ζωή και του μικροκαπιταλιστικού εν πολλοίς χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας, ο οποίος προσέβλεπε στην κρατική προστασία για να επιβιώσει. Η αδυναμία επιπλέον της ελληνικής οικονομίας να προσελκύσει το διεθνές κεφάλαιο παράλληλα με τη σχεδόν μονομερή εισροή πόρων από την ΕΕ τους οποίους διαχειριζόταν το κράτος ώθησαν την κυβέρνηση Σημίτη κι αργότερα την κυβέρνηση Καραμανλή στην εξάρτησή της από το κράτος. Οι εκσυγχρονιστές στηρίχθηκαν στην κρατική γραφειοκρατία και σε ισχυρές ομάδες συμφερόντων για να πετύχουν τις θεσμικές εκείνες αλλαγές που απαιτούνταν για τον εκσυγχρονισμό. Σχήμα οξύμωρο μιας και η δημόσια διοίκηση, τα πολιτικά κόμματα και οι ομάδες οργανωμένων συμφερόντων (οι οποίες είχαν ήδη ισχυροποιηθεί εντός της ΕΕ με τη δυνατότητα συμμετοχής τους στην ευρωπαϊκή επιτροπή ως συνδιαμορφωτές πολιτικής) όφειλαν πρωτίστως να εκσυγχρονιστούν.

Αυτό που τελικά συνέβη ήταν η νομιμοποίηση του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος να εξαντληθεί στην απονομή ευνοιών προς την ελίτ η της δημόσιας διοίκησης και των ισχυρών

ομάδων συμφερόντων υπονομεύοντας στην ουσία τη θεσμική αλλαγή τους. οι θεσμοί που έπρεπε να εκσυγχρονιστούν έγιναν πιο στεγανοί κι αυτόνομοι, ενώ οι συσσωματικές διαδικασίες πολιτικής ενσωμάτωσης διατηρήθηκαν αναλλοίωτες.

Όχι μόνο οι παρωχημένοι θεσμοί του νεωτερικού ελληνικού κράτους δεν αντικαταστάθηκαν με νέους, αλλά αυτοί ακριβώς οι θεσμοί μετασχηματίστηκαν, στεγανοποιήθηκαν κι απέκτησαν αυτόνομη ισχύ, τέτοια που μπορούσαν να συνδιαμορφώνουν πολιτική με αφανή τρόπο πλάι στους επίσημους πολιτικούς θεσμούς χάριν των ίδιων συμφερόντων τους και εις βάρος της υπόλοιπης κοινωνίας. Το δε πολιτικό σύστημα αναδείχθηκε σε διαιτητή στη διανομή των ευνοιών, στη συντήρηση των κεκτημένων, αλλά και σε σάκο του μποξ των δυσारेστημένων ψηφοφόρων. (Πελαγίδης 2005: 138) Ακόμα κι αν οι πολιτικές ελίτ προσπαθούσαν να μην ενδώσουν στα επιμέρους προσοδοθηρικά μικροσυμφέροντα που αναπτύσσονται κινδύνευαν να βρεθούν σε ασυμφωνία με το οργανωμένο μέρος των προσοδοθέρων, οι οποίοι λόγω της πληθώρας των στεγανών επηρεάζουν δυναμικά πολλούς εξαρτώμενους ψηφοφόρους. Το αποτέλεσμα είναι το κυνήγι του «μέσου ψηφοφόρου» από τα κόμματα με μετριοπαθείς κι ασαφείς ως προς το περιεχόμενό τους πολιτικές θέσεις και προγράμματα κι όχι καθαρές επιλογές μεταρρυθμιστικής υφής που θα τολμούσαν να θίξουν τα συμφέροντα των ισχυρών ομάδων πίεσης. Από τη στιγμή που το σύστημα είναι γεμάτο από συνεκτικά προσοδοθηρικά στεγανά κι αρνησίκυρους παίκτες (veto players) με ακραία διαφορετικά συμφέροντα απέναντι στο σύστημα, μπορούν με την ισχύ που διαθέτουν να ακυρώσουν ή να διαβρώσουν κάθε μεταρρυθμιστική απόπειρα εκσυγχρονισμού του συστήματος ⁸ που θα το

⁸ Αξίζει να αναφερθεί ως παράδειγμα της δύναμης ορισμένων ΟΠ η περίπτωση της διαχείρισης του νόμου περί «βασικού μετόχου», στον οποίο η κυβέρνηση Καραμανλή είχε εναποθέσει την εκλογική της δέσμευση για την πάταξη της διαφθοράς. Ο εν λόγω νόμος αναθεωρούσε με αυστηρότερα κριτήρια τον προηγούμενο νόμο του ΠΑΣΟΚ και προέβλεπε την απαγόρευση ανάληψης δημόσιων έργων από εταιρείες των οποίων οι ιδιοκτήτες κατείχαν ταυτόχρονα ΜΜΕ, ακόμα και σε ποσοστό 1% έναντι του προβλεπόμενου 5%. Ο κύριος θιγόμενος του νόμου Γ. Μπόμπολας με την υποστήριξη του ΣΕΒ θα κατορθώσει να πείσει με τη δυνατότητα εκφοράς εμπεριστατωμένων εκθέσεων που μπορούν να προσφέρουν οι οργανωμένες ΟΔ (μιας και συνεργάζονται με ινστιτούτα μελετών π.χ ΙΟΒΕ για τον ΣΕΒ) ότι ο συγκεκριμένος νόμος υπονομεύει τον ελεύθερο ανταγωνισμό και την ελευθερία διακίνησης κεφαλαίων. Η κυβέρνηση, επειδή δεν μπόρεσε να αξιοποιήσει και να κινητοποιήσει τα δικά της εργαλεία άσκησης πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο, απέτυχε να «περάσει» το νόμο. Η αποτυχία αυτή σε συμβολικό επίπεδο επέδειξε την αδυναμία των πολιτικών κομμάτων να προβούν σε μεταρρυθμιστικές πολιτικές ενέργειες που θα είχαν ως στόχο την καταπολέμηση της διαφθοράς. Στην ουσία η αποτυχία αυτή σήμανε ότι και η ίδια η κυβέρνηση Καραμανλή δεν επιθυμούσε τη σύγκρουση με τις ισχυρές ομάδες πίεσης, αλλά μια συνολική επαναδιαπραγμάτευση και τη σύσταση νέων συμμαχιών με αυτές. (Βερναρδάκης 2011: 62-63).

Ακολούθως, όταν η κυβέρνηση Καραμανλή επιχείρησε την αναθεώρηση του Συντάγματος και κυρίως των άρθρων 16 που προέβλεπε την παράλληλη λειτουργία ιδιωτικών Παν/μίων και του άρθρου 24 που αφορούσε στον περαιτέρω αποχαρκτηρισμό των δασικών εκτάσεων, οι κινητοποιήσεις ήταν τέτοιας έκτασης, ώστε η λογική της αναθεώρησης εξαντλήθηκε σε περιορισμένες τροποποιήσεις. Η

έκανε περισσότερο συμβατό με τις επιταγές του εξευρωπαϊσμού (Πελαγίδης 2005: 133-134).

Με αδύναμες τις εσωκομματικές δομές τους, με αναιμικό ιδεολογικό οπλοστάσιο και ολοένα και πιο περιορισμένο το προνόμιο της εξασφάλισης θέσεων εργασίας στο κράτος για τους οπαδούς τους τα πολιτικά κόμματα καταφεύγουν στην αδράνεια, στο λαϊκισμό και στους μηχανισμούς προσοδοθηρίας ενισχύοντας ακόμα περισσότερο τη θέση και τη δράση των ισχυρών διανεμητικών ομάδων, ώστε ανενόχλητες να νέμονται το πλεόνασμα της οικονομίας (Πελαγίδης 2005: 145)

Καθώς ο εξευρωπαϊσμός του πολιτικού συστήματος μόνο έμμεση επίδραση έχει στον τρόπο που πολιτεύονται τα εθνικά πολιτικά κόμματα και στη διαμόρφωση του πολιτικού συστήματος, γίνεται αντιληπτό ότι οι εσωτερικοί κοινωνικοί συσχετισμοί διαπλάθουν το εγχώριο πολιτικό σύστημα. Ο εξευρωπαϊσμός, περισσότερο ως εθνικός στόχος, ως δηλαδή ανάγκη υιοθέτησης δομών που ταιριάζουν στις προηγμένες θεσμικά κοινωνίες της ΕΕ, υπήρξε το αίτημα- ιδεολογία που κινητοποίησε μέρος της πολιτικής ελίτ. Η απουσία ενός οριοθετημένου εκσυγχρονιστικού προγράμματος πραγματικής σύγκλισης και η αδυναμία προσέλκυσης μιας ισχυρής μάζας που θα υποστήριζε έμπρακτα τις εν λόγω προσπάθειες στάθηκαν ικανές συνθήκες για της αποτυχία του αιτήματος του εξευρωπαϊσμού κάνοντας επιπλέον ορατά τα θεσμικά κενά της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης. Χρειάζεται κάτι παραπάνω από αγαθές προθέσεις για την επίτευξη του στόχου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η περαιτέρω ευρωπαϊκή θέσμιση θα συνέβαλε σε ουσιαστικές και πιο αποτελεσματικές πιέσεις στα κράτη μέλη να εξευρωπαϊστούν συνυπολογίζοντας τις δομικές αναποτελεσματικότητες του εκάστοτε κράτους –μέλους που δυσχεραίνουν τον προς επίτευξη στόχο.

Ε. Διαφθορά και νομιμοποίηση

Αν και φαινόμενα έντασης της διαφθοράς φαίνεται να συνδέονται με την προσπάθεια εκσυγχρονισμού των θεσμών, όψεις αδυναμίας ή αποτυχίας γρήγορης εδραίωσης των νέων θεσμών, προκαλεί εντούτοις εντύπωση το γεγονός, ότι παρά τους κλυδωνισμούς που δέχεται το πολιτικό σύστημα με τα χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης της κοινωνίας στους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, αλλά και από την αύξηση του δείκτη διαφθοράς κατορθώνει

συνταγματική αναθεώρηση της ΝΔ που ολοκληρώθηκε το 2008 είχε τελικά μηδενική αποτελεσματικότητα (Βερναρδάκης 2011:64). Η πλημμελής προετοιμασία της με την απουσία ενός συνολικού μεταρρυθμιστικού πλαισίου επεξεργασμένων στις λεπτομέρειές τους προτάσεων δεν κατάφερε να στοιχίσει γύρω της κοινωνικούς εταίρους πρόθυμους να υιοθετήσουν και να υποστηρίξουν τις πρωτοβουλίες της.

να διατηρεί τη νομιμοποίησή του. Καταφέρνει με άλλα λόγια να διατηρεί την πεποίθηση ότι οι υφιστάμενοι πολιτικοί θεσμοί είναι οι πλέον κατάλληλοι για την κοινωνία (Lipset 1983: 65).

Ακόμη κι όταν η νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος αμφισβητείται για την προσήλωσή της στις αρχές της νομιμότητας και της ορθότητας με την έννοια ότι οι αρχές εξουσίας υπόκεινται στο νόμο, τον αναγνωρίζουν και είναι συνεπείς προς αυτόν, το σύστημα διατηρεί τη σταθερότητά του, έστω κι όταν αποτυγχάνει να παρουσιάσει μια εικόνα νομιμοφροσύνης και υποταγής στους κανόνες και τις αρχές του κράτους δικαίου. Ακόμα κι όταν το πολιτικό σύστημα εμφανίζεται κατώτερο της ικανότητάς του να αντλεί νομιμοποίηση από τη νομιμοφροσύνη του, μπορεί να αντισταθμίζει αυτή την αδυναμία από την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής του. Εφόσον το τελευταίο κατορθώσει να εξασφαλίσει υψηλά ποσοστά κοινωνικής ευημερίας και ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών, μπορεί να διατηρήσει τη νομιμοποίησή του όσο καταφέρνει με αποτελεσματικότητα να αναδιανέμει τον πλούτο στην κοινωνία ή να διατηρεί την οικονομική μεγέθυνση (Bakker 2000:22).

Τέλος, το πολιτικό σύστημα δύναται να κερδίσει σε νομιμοποίηση όταν εμφανίζεται ως τέτοιο στην αντίληψη των πολιτών και στις αξιολογήσεις του πολιτικού συστήματος που αυτοί προβαίνουν ανάλογα με τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης και την πολιτική κουλτούρα της εν λόγω κοινωνίας. Κατά την περίοδο που χαρακτηρίζεται μεταβατική και στην οποία εμφανίζεται ένα οριζόντιο θεσμικό κενό, όπου οι κυρίαρχες αξίες δεν έχουν ακόμα κρυσταλλωθεί, οι πολίτες δυσκολεύονται να αξιολογήσουν τους νέους θεσμούς. Όσο διαρκεί αυτή η μεταβατική περίοδος είναι πολύ δύσκολο να προβλέψει κανείς πώς θα εξασφαλιστεί η νομιμοποίηση του συστήματος και πια μορφή της, η νομιμότητα ή η οικονομική ανάπτυξη, θα αξιολογηθεί από τους πολίτες ως το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του πολιτικού συστήματος που εξασφαλίζει τη συνοχή και τη σταθερότητα της κοινωνίας (Bakker 2000: 23).

Η διατήρηση της νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος επιβαρύνεται από την ύπαρξη διαφθοράς, με την έννοια της κατάχρησης εξουσίας από την πλευρά των κρατικών αξιωματούχων και των δημοσίων λειτουργών οι οποίοι στοχεύουν στο προσωπικό τους όφελος. Οι αρχές και οι αξίες των νέων θεσμών που εισάγονται για να αντικαταστήσουν τους παλιούς υπονομεύονται από την ανακολουθία συμπεριφορών, αρχών και κανόνων της δράσης της δημόσιας διοίκησης. Ο νεποτισμός και το κυνήγι του ατομικού οφέλους διαπερνά και στρεβλώνει τον αμερόληπτο, απρόσωπο και αξιοκρατικό χαρακτήρα πάνω

στον οποίο οφείλει να δομείται ο γραφειοκρατικός μηχανισμός δημιουργώντας περιθώρια εμφάνισης και παγίωσης συναλλαγών που λίγο απέχουν από το να θεωρούνται διεφθαρμένες, οι οποίες με τη σειρά τους δημιουργούν άτυπους κανόνες και αξίες εντάσσοντας λειτουργικά στο σύστημα την κοινωνία ή τμήματα αυτής. (Caiden & Caiden 1977: 306). Στην ουσία η ύπαρξη συστημικής διαφθοράς αμφισβητεί τη νομιμοφροσύνη του συστήματος προς τις αρχές του κράτους δικαίου, ωστόσο, όσο αυτοί οι άτυποι κανόνες κι αρχές συμπορεύονται με την οικονομική ανάπτυξη κι ευημερία το σύστημα, παρά την αμφισβήτησή του, φαίνεται να λειτουργεί.

Η νομιμοποίηση σύμφωνα με τα παραπάνω παρουσιάζει διαφορετικές κατευθύνσεις και η διαφθορά ως νομική, οικονομική και κοινωνικοπολιτική στρέβλωση μπορεί να έχει διαφορετικές επιπτώσεις σ' αυτές τις κατευθύνσεις. Η μείωση της νομιμοποίησης σε ένα πεδίο δε σημαίνει απαραίτητα χαμηλότερα επίπεδα νομιμοποίησης στα υπόλοιπα πεδία, τουλάχιστον όχι βραχυπρόθεσμα. Επομένως, το status quo μπορεί να διατηρηθεί για μεγάλο διάστημα παρά το χαμηλό επίπεδο υποστήριξης ή ικανοποίησης από το σύστημα (Bakker 2000: 23). Έτσι, ένα σύστημα που εδράζεται σε άτυπες αλλά λειτουργικές σχέσεις συναλλαγών, αναπτύσσει τη δική του δυναμική και μπορεί να εξασφαλίσει τη μακροήμερευση της νομιμοποίησής του. Ακολουθώντας, παρά την αναντιστοιχία των άτυπων συναλλαγών με τις αρχές του κράτους δικαίου, το ελληνικό πολιτικό σύστημα εμφανίστηκε ιδιαίτερα ανθεκτικό απέναντι στις προκλήσεις των αλλαγών και στην υιοθέτηση των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων. Έχοντας εξασφαλίσει ως ένα σημείο μία ιδιότυπη αναδιανομή του πλούτου, την οποία έλεγχε το ίδιο, μπορούσε να διασφαλίσει τη νομιμοποίησή του στην κοινωνία, ακόμα κι όταν τα αποτελέσματα των κοινωνικών ερευνών και μετρήσεων των στάσεων κι αντιλήψεων της κοινωνίας εμφανίζονταν απειλητικά.

Επίλογος

Αφετηρία της συγκεκριμένης Διπλωματικής εργασίας υπήρξε η απόπειρα περιγραφής κι ερμηνείας του κομματικού μετασχηματισμού που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας. Ακολουθώντας τα θεωρητικά υποδείγματα του ιστορικού νεοθεσμισμού, της θεωρίας της Δημόσιας Επιλογής, καθώς και τη θεωρία του κόμματος καρτέλ έγινε προσπάθεια να ερμηνευτεί η ιδιαιτερότητα του ελληνικού κομματικού σχηματισμού και η εξέλιξή του, να τονιστούν με άλλα λόγια τα σημεία σύγκλισης κι απόκλιση του ελληνικού πολιτικού συστήματος από τον αντίστοιχο κομματικό σχηματισμό και μετασχηματισμό που απαντάμε στις σύγχρονες αστικές δημοκρατίες δυτικού τύπου, στη διαχρονική και συγχρονική διάσταση των παραγόντων που το διαμόρφωσαν.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε εν ολίγοις είναι ότι τα πρώτα κρίσιμα χρόνια που ακολούθησαν την αποκατάσταση της Δημοκρατίας δεν υπήρξε η δυνατότητα σχηματισμού κομμάτων, ιεραρχικά δομημένων, σύμφωνα με το πρότυπο του κόμματος μαζών. Τα νεοπαγή πολιτικά κόμματα υιοθέτησαν την εξωτερική-τυπική δομή του κόμματος μαζών και παράλληλα αποδέχτηκαν και αναπαρήγαγαν έναν ακραίο πολυσυλλεκτικό προγραμματικό λόγο. Η ιδιαιτερότητα αυτή των ελληνικών πολιτικών κομμάτων εμπόδισε τη δημιουργία μιας αυτόνομης θέσης των αντιπροσωπευτικών αυτών θεσμών σε σχέση με το κράτος, την κοινωνία και την οικονομία, γεγονός που είχε αρνητικές επιπτώσεις τόσο στην ανάπτυξη της κοινωνίας, όσο και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της οικονομίας. Για την κοινωνία η αδυναμία αυτόνομης θέσμησης των πολιτικών κομμάτων σήμανε αφενός την αναβίωση ενός προγενέστερου συσσωματικού τρόπου ενσωμάτωσης της κοινωνίας, όπου η διατήρηση πελατειακών δικτύων και μιας συντεχνιακής λογικής στη διεκδίκηση των αιτημάτων θεμελιωνόταν σε εξωθεσμικές διευθετήσεις, αφετέρου η αδυναμία διαχείρισης κι επίλυσης των αντικρουόμενων συμφερόντων διαφορετικών κοινωνικών ομάδων εντός ενός θεσμικού πλαισίου, που ορίζει η δομή κι εσωκομματική οργάνωση, μετουσιώθηκε σε αδυναμία απόσπασης ευρύτερων συναινέσεων με χαμηλό πολιτικό κόστος. Για την οικονομία, δε, η αδυναμία ουσιαστικής αυτονόμησης των πολιτικών κομμάτων σήμανε την αναδίπλωση σε κρατικιστικές- παρεμβατικές πολιτικές, οι οποίες ωστόσο σταδιακά προκάλεσαν σοβαρές αναποτελεσματικότητες στη λειτουργία όχι μόνο της τελευταίας, αλλά και του κράτους γενικότερα. Καθώς αφαίρεσε από την οικονομία τη δυνατότητα της αυτονόμησής της από την πολιτική, ο κρατικός παρεμβατισμός αποδείχτηκε στην πράξη ανασχετικός παράγοντας τόσο για την προσαρμογή της οικονομίας στις πιέσεις απορρύθμισης των αγορών, όσο και στην επίλυση των διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Αποτέλεσε μάλιστα τον κυριότερο παράγοντα ανάδυσης φαινομένων διαφθοράς, καθώς άφηνε τα περιθώρια σε ποικίλες αναδιανεμητικές ομάδες συμφερόντων να καρπώνονται το πλεόνασμα της οικονομίας χάρη στην ιδιαίτερη σχέση που ανέπτυξαν με το κράτος μέσω του υφιστάμενου πολιτικού συστήματος.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αλεξάκης, Ε. (2001), *Η ελληνική Δεξιά. Δομή και ιδεολογία της Νέας Δημοκρατίας (1974-1993)*, Αθήνα, Αντ. Σάκκουλας.

Αλεξανδρόπουλος, Σ. (1988) «Κόμματα και κοινωνικός μετασχηματισμός μπροστά στο 2000. Ανασκόπηση και προοπτικές» σε Κατσούλης, Η.- Γιαννίτσης, Τ. –Καζάκος Π. (1988) (επιμ.), *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, οικονομία, Εξωτερικές σχέσεις*, Παπαζήσης, σ. 119-149.

Αρανίτου, Β. (2011), «Όσο περισσότερο ευημερεί μια χώρα, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να διατηρηθεί σε αυτήν η δημοκρατία. Η επικαιρότητα (;) μιας αναλυτικής παρατήρησης, στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, 27, σ. 159-173.

Ανθόπουλος, Χ. (2008), «Το ελληνικό πολιτικό σύστημα ως κομματοκρατία» σε Κοντιάδης, Ξ.- Ανθόπουλος, Χ. (επιμ.), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 111-138

Αφουξενίδης, Α. – Αλεξάκης, Μ. (επιμ.) (2006), *Πολιτική Κοινωνιολογία. Έξι κείμενα αφιερωμένα στην Ιωάννα Λαμπίρη- Δημάκη*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Βερναρδάκης, Χρ. (2011), *Πολιτικά κόμματα, εκλογές & κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.

Βερναρδάκης Χ., (2005), «Πολιτικά κόμματα και «μεσαίος χώρος». Οι ιδεολογικές και πολιτισμικές συντεταγμένες των σημερινών πολιτικών δυνάμεων» σε Χ., Βερναρδάκης (επιμ.) *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004*, Ινστιτούτο VPRC, Σαββάλας, σ. 57-85

Βερναρδάκης, Χ., (2004), «Η ίδρυση, η εξέλιξη και η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ: Από το «κόμμα μαζών» στο «κόμμα του κράτους» σε Βερναρδάκης, Χ. Γεωργαντάς, Δ., Γράβαρης, Κοτρώγιαννος (επιμ.) *Τριάντα χρόνια δημοκρατία: το πολιτικό σύστημα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα, Ρέθυμνο: Κριτική/Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Παν/μίου Κρήτης

Βούλγαρης, Γ. (2001), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974- 1990. Σταθερή δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Αθήνα, Θεμέλιο.

Buchanan, J. & Tullock, G. (1962 & 1999 για την ελληνική μετάφραση), *Ο Λογισμός της Συναίνεσης: Τα Λογικά Θεμέλια της Συνταγματικής Δημοκρατίας*, Πρόλογος: Κατσούλης, Η., Παπαζήσης, Αθήνα.

Γιαννακόπουλος, Α, (2005), «Η διαφθορά ως πρόβλημα κουλτούρας. Μια συγκριτική πολιτισμική μελέτη μεταξύ των υποψηφίων μελών της Ε.Ε. και των κρατών –μελών Γερμανίας και Ελλάδας», σε *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 15, σ. 147-164.

Γεωργιάδου, Β. (2002), «Labour Party, SPD και ΠΑΣΟΚ. Συστήματα κομματικής διεύθυνσης και οργανωτική ανασυγκρότηση», σε Κατσούλης, Η. (επιμ.), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία. Περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, σ. 325-423.

Γεωργιάδου Β. (2008 β) «Ψηφίζοντας την άκρα δεξιά. Η εκλογική επιλογή του ΛΑ.Ο.Σ.», σε *Επιστήμη και Κοινωνία* τχ. 19, σ. 243-256)

Γεωργιάδου Β., (2004), «Η εκλογική κοινωνιολογία της ακροδεξιάς ψήφου», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ 12, σ. 173-212

Δεμερτζής, Ν. (επιμ.) (1994), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα, Οδυσσέας.

Δεμερτζής, Ν. –Καφετζής, Π. (1996) «Πολιτικός κυνισμός, πολιτική αλλοτρίωση και ΜΜΕ: Η περίπτωση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994», Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 174-218.

Δεμερτζής, Ν. (2004), «Λαϊκισμός και μνησικακία. Μια συμβολή της (πολιτικής) κοινωνιολογίας των συγκινήσεων» σε *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 12, σ. 75-110.

Δεμερτζής, Ν. (1990), «Η ελληνική πολιτική κουλτούρα τη δεκαετία του '80» σε Λυριντζής, Χρ. – Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.)(1990), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, σ. 69-96

Διαμαντούρος, Ν. & Σωτηρόπουλος, Δ., (2000), *Πολιτισμικός δυισμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα

Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς, Εθνική Έρευνα για τη Διαφθορά στην Ελλάδα, 2009, Γ. Κλίμακες μέτρησης στάσεων και αντιλήψεων απέναντι στο φαινόμενο της διαφθορά, *Public Issue*

Διεθνής Διαφάνεια- Ελλάς, «Κράτος και Διαφθορά, πως θα κόψουμε τον ομφάλιο λώρο;» (Συλλογικό έργο), Εκδ. Ιανός

Ελευθερίου, Κ. – Τάτσης, Χ. (2011), «Εσωκομματική πολιτική και στρατηγική του κράτους: Το «συμμετοχικό» εγχείρημα του ΠΑΣΟΚ (2004-2009)», σε *Επιστήμη & Κοινωνία*, τχ.27, σ. 55-81.

Featherstone, Κ. (επιμ.) (2007), *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, μτφ. Γ. Νιάρχος, Αθήνα, Οκτώ

Featherstone, Κ. (2007), «Ο εκσυγχρονισμός και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της ελληνικής πολιτικής» σε Featherstone, Κ. (επιμ.) *Πολιτική στην Ελλάδα: Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, Αθήνα: εκδ. Οκτώ

Hirschman, Α. (2002), *Αποχώρηση, Διαφωνία και αφοσίωση. Αντιδράσεις στην παρακμή επιχειρήσεων, οργανώσεων και κρατών*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Hirschman, Α. (1997), *Τα πάθη και τα συμφέροντα*, Αθήνα, Παρατηρητής

Ιορδάνογλου Χρ., (2010), «Το «Μεταπολιτευτικό κοινωνιολογικό παράδειγμα» Άποψη ενός οικονομολόγου» Α' και Β' Μέρος, *Σύγχρονα Θέματα*, τχ 110 & 111, σ. 31-43

Καζάκος, Π. (2010), *Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση, Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010)*, εκδ. Πατάκη

Καζαμίας, Α. (2005), «Η άνοδος και η πτώση του κρατικού κομματισμού», σε Πελαγίδης, Θ.(επιμ.) (2005), *Η εμπλοκή των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 59-82.

Καλύβας, Σ. (1997), «Ορθολογική Επιλογή και συγκριτική πολιτική», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 10, σ. 84-104

Καρκατσούλης, Π. (2005), «Διαφθορά και Διακυβέρνηση», σε *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 15, σ. 45-72.

Κατσούλης, Η. (1990), «Το «παγιωμένο» κομματικό σύστημα» στο Λυριντζής, Χρ. – Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.)(1990), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, σ.31-43

Κατσούλης, Η.- Γιαννίτσης, Τ. –Καζάκος Π. (1988) (επιμ.), *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, οικονομία, Εξωτερικές σχέσεις*, Παπαζήσης

Κατσούλης Η., (2002), «Η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων και το «παράδοξο της ανάπτυξης»», σε *Νέα σοσιαλδημοκρατία: περιεχόμενα πολιτικής, θεσμοί, οργανωτικές δομές* επιμ.: Η. Κατσούλης, εκδ. Ι.Σιδέρης σ. 15-76

Καφετζής Π., (1994), «Πολιτική κρίση και πολιτική κουλτούρα: πολιτική αποξένωση και ανάμιξη στην πολιτική: μία ασύμβατη σχέση» σε *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, επιμ. Ν. Δεμερτζής, εκδ. Οδυσσέας, σ. 217-286

Κοντογιώργης, Γ. () «Διαφθορά και πολιτικό σύστημα», στο *Διαφθορά και σκάνδαλα στη δημόσια διοίκηση και την πολιτική*,

Κουτσούκης, Κ. (), *Παθολογία της πολιτικής. Όψεις της διαφθοράς στο νεοελληνικό κράτος*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Κύρτσης, Α. (1988), «Πολιτική νομιμοποίηση και οικονομικός εκσυγχρονισμός» στο Κατσούλης, Η.- Γιαννίτσης, Τ. –Καζάκος Π. (1988) (επιμ.), *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, οικονομία, Εξωτερικές σχέσεις*, Παπαζήσης, σ. 17-48

Κωνσταντινίδης, Γ.- Μαραντζίδης, Ν.- Παππάς, Τ. (2009), *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα. Οι σύγχρονες εξελίξεις*, Κριτική.

Κωτσονόπουλος, Λ. (2004), «Οργανωτικές και λειτουργικές μεταβολές των δύο σημαντικότερων πολιτικών κομμάτων της μεταπολιτευτικής περιόδου», σε *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 114-131.

Λαδή Στέλλα & Βασιλική Νταλάκου (2010), *Ανάλυση Δημόσιας Πολιτικής*, εκδ. Παπαζήση

Λάζος, Γ. (2005), *Διαφθορά και Αντιδιαφθορά*, Νομική βιβλιοθήκη.

Λαμπροπούλου, Έ. (2005), « Η διαφθορά και οι λειτουργίες της», σε *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 15, σ. 129-146.

Λευκοφρύδη Ζωή, «Ο εξευρωπαϊσμός των εθνικών κομμάτων: ένα θεωρητικό πλαίσιο μελέτης της ελληνικής περίπτωσης», σε Κωνσταντινίδης, Γ., Μαραντζίδης, Ν., Παππάς, *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα, οι σύγχρονες εξελίξεις*, εκδ. Κριτική

Λίποβατς, Θ. (1988), «Θέσεις για την πολιτική ψυχολογία των Ελλήνων. Προοπτικές για το έτος 2000» σε Κατσούλης, Η.- Γιαννίτσης, Τ. –Καζάκος Π. (1988) (επιμ.), *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, οικονομία, Εξωτερικές σχέσεις*, Παπαζήσης, σ. 86-118.

Λούλης, Γ.(2011), *Ο δρόμος προς την άβυσσο. Οι συνέπειες της κρίσης του κομματικού συστήματος (1981-2011)*, εκδ. Καστανιώτη

Λούλης, Γ. (1995), *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα, Εκλογές- κοινή γνώμη- πολιτικές εξελίξεις 1980- 1995*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

Λυριντζής, Χρ. (2007) «Το μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα: Σταθερή δημοκρατία, αμφισβητούμενος εκσυγχρονισμός» σε Featherstone, Κ (επιμ.) *Πολιτική στην Ελλάδα: Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού.*, Αθήνα, εκδ. Οκτώ

Λυριντζής, Χρ. – Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.)(1990), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο

Λυριντζής, Χρ. (1990), «Λαϊκισμός: η έννοια και οι πρακτικές», σε Λυριντζής, Χρ. – Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.)(1990), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, σ. 44-69.

Μάνος, Στ., Α.Π. Νικολοπούλου (επιμ.), *Κράτος και Διαφθορά*, εκδ. Σιδέρης

Μαραντζίδης, Ν. (2009), «το ΚΚΕ μετά το 1989» σε Κωνσταντινίδης, Γ.- Μαραντζίδης, Ν.- Παππάς, Τ. (2009), *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα. Οι σύγχρονες εξελίξεις*, Κριτική.

Ματθίας, Σ. (2005), «Διαφθορά και κρατική εξουσία», σε *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 15, σ.1-18.

Μαυρογορδάτος, Γ.Θ. (2001), *Ομάδες πίεσης και δημοκρατία*, Αθήνα, Πατάκης.

Μεταξάς Α-Ι.Δ., «Μεταθέσεις εξουσίας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα» σε *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος; Επιστημονική επιμ.: Ξενοφών Ι Κοντιάδης , Χαράλαμπος Θ. Ανθόπουλος*, εκδ. Παπαζήσης

Μοσχονάς, Γ. (2004), *Προγραμματικός λόγος και εκλογικές στρατηγικές των σοσιαλιστών στην Ευρώπη: Οι περιπτώσεις της Δανίας, της Πορτογαλίας και της Ελλάδας*, ΙΣΤΑΜΕ Ανδρέας Παπανδρέου.

Μουζέλης, Ν. (2005), «Γιατί αποτυγχάνουν οι μεταρρυθμίσεις. Το κράτος και το κομματικό φουτμπόλ», σε Πελαγίδης, Θ.(επιμ.) (2005), *Η εμπλοκή των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα, Αθήνα, Παπαζήσης*, σ. 17-57.

Μοσχονάς, Γ. (2007), «Ριζοσπαστική Αριστερά: Ο Μετακομμουνιστικός χώρος σε αναζήτηση ταυτότητας», σε *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, τχ. 5, Απρίλιος 2007, 233-242

Μητσόπουλος, Μ. – Πελαγίδης, Θ. (2012), *Κατανοώντας την κρίση στην Ελλάδα. Μια δριμύεια αποτίμηση της ελληνικής οικονομικής κατάρρευσης*, Αθήνα, Ψυχογιός

Νικολακόπουλος, Η. (1990), «Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων» σε Λυριντζής, Χρ. – Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.) (1990), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, σ. 203-237

Πανταζόπουλος, Ανδρέας (), «Διαφθορά και αντιπροσώπευση: Η αξιακή διαφθορά των μαζικών κομμάτων» στο *Διαφθορά και σκάνδαλα στη δημόσια διοίκηση και την πολιτική*.

Πανταζόπουλος, Α., (2001), «Για το Λαό και το Έθνος». *Η στιγμή του Ανδρέα Παπανδρέου, 1965-1989, διδακτορική διατριβή*

Παππάς, Τ.(2006), «Το φαινόμενο ΠΑΣΟΚ: Τι ξέρουμε γι' αυτό, τι μένει να μάθουμε» σε Αφουξενίδης, Α. – Αλεξάκης, Μ. (επιμ.) (2006) *Πολιτική Κοινωνιολογία. Έξι κείμενα αφιερωμένα στην Ιωάννα Λαμπίρη- Δημάκη*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ.55-82.

Παππάς Τ.Σ. (2001), «Κομματικό Σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 17, σ. 71-102

Πελαγίδης, Θ. (επιμ.) (2005), *Η εμπλοκή των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Πελαγίδης, Θ. (2005), «Οι Βίκινγκς στην Ελλάδα: Προσοδοθήρες εναντίον ευρύτερου συμφέροντος», σε Πελαγίδης, Θ.(επιμ.) (2005), *Η εμπλοκή των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 109-164.

Public Issue, (2008), *Ελληνικός Δείκτης Εμπιστοσύνης στους Θεσμούς*, Αθήνα 17-19 Δεκεμβρίου 2008

Ρόρη, Λ. (2009) «Νέα χαρακτηριστικά της οργάνωσης των πολιτικών κομμάτων: Οργανωτικές αλλαγές στα κόμματα μετά από την εκλογική ήττα» σε Κωνσταντινίδης, Γ.- Μαραντζίδης, Ν.- Παππάς, Τ. (2009), *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα. Οι σύγχρονες εξελίξεις*, Κριτική.

Σακελλαρόπουλος, Σ. (2006), «Μετασχηματισμοί στη δομή της ελληνικής κοινωνίας 1981-2001» σε Αφουξενίδης, Α. – Αλεξάκης, Μ. (επιμ.) *Πολιτική Κοινωνιολογία*. Έξι κείμενα αφιερωμένα στην Ιωάννα Λαμπίρη- Δημάκη, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 27-53.

Σακελλαρόπουλος, Σ. –Σωτήρης, Π. (2004), *Αναδιάρθρωση κι εκσυγχρονισμός. Κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της δεκαετίας του '90*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Σεβαστάκης, Ν. (2004^α), Μετανεωτερικός λαϊκισμός στην Ελλάδα» σε *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1880-2001)*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 58-67.

Σεβαστάκης, Ν. (2004β) *Κοινότοπη χώρα. Όψεις του δημόσιου χώρου και αντινομίες αξιών στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα, Σαββάλας.

Σπουρδαλάκης, Μ.(1988), *ΠΑΣΟΚ: Δομή, εσωκομματικές κρίσεις και συγκέντρωση εξουσίας*, Αθήνα, Εξάντας

Σπουρδαλάκης, Μ. (1989), «Ο ελληνικός λαϊκισμός στις συνθήκες του αυταρχικού κρατισμού», σε Μουζέλης, Ν.- Λίποβατς, Θ. – Σπουρδαλάκης, Μ., *Λαϊκισμός και πολιτική*, Αθήνα, Γνώση

Σπουρδαλάκης, Μ. (1988β), «ΕΛΛΑΔΑ 2000: Δρέποντας τους καρπούς της α-πολιτικής υπερ-πολιτικοποίησης», σε Κατσούλης, Η.- Γιαννίτσης, Τ. –Καζάκος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, οικονομία, Εξωτερικές σχέσεις*, Παπαζήσης, σ. 108-118.

Σπουρδαλάκης, Μ. (1990), *Για τη θεωρία και τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων*, Αθήνα, Εξάντας.

Σπουρδαλάκης, Μ. (1998^α), *ΠΑΣΟΚ: Κόμμα-Κράτος- Κοινωνία*, Αθήνα, Πατάκης

Σπουρδαλάκης, Μ. (1998β), «Το κομματικό φαινόμενο: Εξέλιξη και συγκυρία», σε Τσάτσος, Δ.- Κοντιάδης, Ξ. (επιμ.) *Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 39-63.

Σπουρδαλάκης, Μ. –Παπαβλασσόπουλος, Ε. (2008), Κόμματα, ομάδες συμφερόντων και οι μετασχηματισμοί στο σύστημα εκπροσώπησης», σε στο Κοντιάδης, Ξ.- Ανθόπουλος, Χ. (επιμ.), *Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 291-315.

Σωτηρόπουλος, Δ. (2001), *Η κορυφή του πελατειακού κράτους. Οργάνωση, στελέχωση και πολιτικοποίηση των ανώτερων βαθμίδων της κεντρικής διοίκησης στην Ελλάδα, 1974-2000*, Αθήνα, Ποταμός.

Σωτηρόπουλος, Δ. (2006), «Νέες προκλήσεις για τη μελέτη της ελληνικής πολιτικής και κοινωνίας», σε Αφουξενίδης, Α. – Αλεξάκης, Μ. (επιμ.) Πολιτική Κοινωνιολογία. Έξι κείμενα αφιερωμένα στην Ιωάννα Λαμπίρη- Δημάκη, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 121-159.

Σωτηρόπουλος, Δ. (1996), «Οι ανεκπλήρωτες υποσχέσεις της θεωρίας των οργανώσεων: σύγκριση της οικολογίας των οργανώσεων με τη νεοθεσμική ανάλυση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 89-90, σ. 81-104.

Σωτηρόπουλος, Δ. (1996), *Γραφειοκρατία και πολιτική εξουσία: κοινωνιολογική έρευνα των σχέσεων διοίκησης και πολιτικής στην Ελλάδα της δεκαετίας του '80*, πρόλογος: Juan Linz, Σάκκουλας, Αθήνα

Τσακατικά, Μ. (2004), «Η αχίλλειος πτέρνα των νεοθεσμικών προσεγγίσεων: πώς αλλάζουν οι πολιτικοί θεσμοί», σε *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 13, σ. 135-166.

Τόμσον, Τ. (2000), *Πολιτικά σκάνδαλα στην εποχή της εικόνας*, Φιλίππατος Α, (μεταφραση), επικοινωνία και κοινωνία, Καστανιώτης.

Τσουκαλάς Κ., Καφετζής Τ. (2008), «Περί πολιτικής Διαφθοράς» σε *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 31, σ. 5-45

Φουντεδάκη, Π. (2010), «Το Ελληνικό Κοινοβούλιο: Οι νέοι κανόνες του παιχνιδιού», *Εφαρμογές II/2010*

Φουντεδάκη, Π. (2006/3), *Το Σύνταγμα*, www.ant-sakkoulas.gr

Φουντεδάκη, Π. (1987), *Ενδοκομματική Δημοκρατία και Σύνταγμα: Συμβολή στις πολιτικές προϋποθέσεις και στην ερμηνεία του άρθρου 29 του Συντάγματος 1975/1986*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας

Χαραλάμπης, Δ. (1989), *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Αθήνα, Εξάντας.

Χαραλάμπης, Δ. (1988), «Πολιτικές διαδικασίες και πολιτικά δικαιώματα. Η ιδιαιτερότητες της σχέσης μορφής –περιεχομένου στο ελληνικό πολιτικό σύστημα ως αναλυτική υποδομή κάποιων υποθέσεων για τις προοπτικές του έτους 2000» σε Κατσούλης, Η.- Γιαννίτσης, Τ. – Καζάκος Π. (επιμ.), *Η Ελλάδα προς το 2000: Πολιτική και Κοινωνία, οικονομία, Εξωτερικές σχέσεις*, Παπαζήσης, σ. 49-85.

Χρυσόγονος, Κ. (2011), «Κλεπτοκρατία. Το πρόβλημα της διαφθοράς στο ελληνικό πολιτικό σύστημα», σε Μανιτάκης, Α. (επιμ.), *Η δημοκρατία μεταξύ ουτοπίας και πραγματικότητας. Μελέτες χαριστήριες στον Ζήση Παπαδημητρίου*, Αθήνα, Σαββάλας, σ. 87-112.

Χρυσόγονος, Κ. (2009), *Η ιδιωτική δημοκρατία: από τις πολιτικές δυνάμεις στην κλεπτοκρατία*. Μελέτες ελληνικής πολιτειολογίας, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο

Wallis, J. – Dollery, B. (2005), *Αποτυχία της αγοράς, Αποτυχία της κυβέρνησης, ηγεσία και δημόσια πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Aylott Nicolas, Laura Morales and Luis Ramiro (2007), "Some things change, a lot stays the same", Comparing the country studies, in *The Europeanization of national Political Parties, Power and organizational adaptation*, Poguntke Thomas, Nicolas Aylott, Elisabeth Carter, Robert Ladrech and Kurt Richard Luther

Bakker Heleen & Nico Schulte Nordholt , 2000 (edit.), *Corruption and Legitimacy*, SISWO Publication 393, Amsterdam SISWO.

Blyth Mark & Katz Richard (2005), "From Catch- all Politics to Cartelization: The Political Economy of the Cartel Party" in *West European Politics*, vol. 28, no 1, p. 33-60.

Buchanan, J.M. (1978), "From Private Preferences to Public Philosophy: The Development of Public Choice", in Institute of Economic Affairs, *The Economics of Politics*, Institute of Economic Affairs, Reading 18, London, pp. 1-18.

Bull, M. & Newell, M. (edit.) (2001), *Corruption in Contemporary Politics*, Palgrave Macmillan.

Bull, M. & Newell, J. (2001), "Conclusion: Political Corruption in Contemporary Democracies", in Bull, M. & Newell, M. (edit.)(2001), *Corruption in Contemporary Politics*, Palgrave Macmillan, p. 234-247.

Caiden, G.E. and Caiden, N.J. (1977), "Administrative Corruption", in *Public Administration Review* 37: 301-308.

Carter E., Luther K.R., Poguntke Th., (2007), "European Integration and internal party dynamics" in *The Europeanization of national Political Parties, Power and organizational*

adaptation, Poguntke Thomas, Nicolas Aylott, Elisabeth Carter, Robert Ladrech and Kurt Richard Luther

Duschinsky, M.P. (2006) "Party political funding", in Stapenhurst, R. Johnston, N, Pelizzo, R. (edit.) 2006), *The role of parliament in curbing corruption*, World Bank Institute, Washington DC., p. 187-196.

Gabel Matthew (2000), "European Integration, Voters and National Politics", *West European politics*, 23(4):52-74

Hall, P. & Rosemary C.R. Taylor (1998), "The Potential of Historical Institutionalism: A response to Hay and Wincott", *Political Studies*, 46, 958-962.

Hall, P. (1993), "Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The case of Economic Policymaking in Britain", *Comparative Politics* col. 25, no3, p. 275-296

Heidenheimer, A & Johnston, M. (edit) (2002), *Political Corruption, Concepts & Contexts*, Transaction Publishers New Brunswick (U.S.A) and London (U.K)

Heidenheimer, A. (2002), Parties, Campaign Finance and Political Corruption: Tracing Long – term Comparative Dynamics, in Heidenheimer, A & Johnston, M. (edit) (2002), *Political Corruption, Concepts & Contexts*, Transaction Publishers New Brunswick (U.S.A) and London (U.K), p. 761-776.

Heritier Adrienne (2001), *"Different Europe: The European Union Impact on National Policymaking"*, Heritier A., Dieter V., Knill Cr., Lehmkuhl D., Teutich & Douillet A.C., Differential Europe, Lenham, Boulder, New York

Huntington, S. (2002), Modernization and Corruption, in Heidenheimer, A & Johnston, M. (edit) (2002), *Political Corruption, Concepts & Contexts*, Transaction Publishers New Brunswick (U.S.A) and London (U.K), p. 253-253-263.

Huntington, Samuel P. (1986), *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press

Johnston Michael (2006), *Syndromes of Corruption, Wealth, Power, and Democracy*, Cambridge University Press

Johnston, M. (2006), Building coalitions: civil society and corruption control, in Stapenhurst, R. Johnston, N, Pelizzo, R. (edit.) 2006), *The role of parliament in curbing corruption*, World Bank Institute, Washington DC., p. 157-174.

Johnston, M. (2002), Party Systems, Competition, and Political Checks against Corruption, in Heidenheimer, A & Johnston, M. (edit) (2002), *Political Corruption, Concepts & Contexts*, Transaction Publishers New Brunswick (U.S.A) and London (U.K), p. 777-794.

Inglehart R., (1997), "*Modernization and Post modernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*". Princeton

Katz, R. & Mair P. (2002) "The Ascendancy of the Party in Public Office : Party Organizational Change in Twentieth –Century Democracies" in *Political Parties, Old Concepts and New Challenges*, επιμ.: Gunther R., Montero J.R., Linz J.J. p. 113-135.

Katz, Richard & Mair Peter (1996), "Cadre, catch- all or cartel? A rejoinder" in *Party Politics* vol. 2, no. 4, p. 525- 34.

Katz R., & Mair P., (1995) "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The emergence of the Cartel Party", *Party Politics* 1 (1), 5-28.

Kitschelt Herbert (2000), "Citizens, politicians, and party cartelization: Political representation and state failure in post- industrial democracies" in *West European Politics* vol.37, no. 2, p. 149-179.

Kirchheimer, O (1966) "The Transformation of West European Party Systems", στο LaPalombara, J & M. Veiner (επιμ.) *Political Parties and Political Development*. Princeton University Press, 177-200

Koutsoukis, K. (2001), Political corruption in Greece, in Bull, M. & Newell, M. (edit.)(2001), *Corruption in Contemporary Politics*, Palgrave Macmillan, p. 24-36.

Ladrech Robert (2002), "Europeanization and Political Parties: Towards a Framework of Analysis", *Party Politics*, 8(4):389-403

Ladrech Robert (2007), Europeanization and national party organization, Limited but appropriate adaptation?", in *The Europeanization of national Political Parties, Power and*

organizational adaptation, Poguntke Thomas, Nicolas Aylott, Elisabeth Carter, Robert Ladrech and Kurt Richard Luther

Ladrech Robert (2010) "Political Parties" in Ladrech R. *Europeanization and National Politics*, Hampshire and New York: Palgrave

Lambsdorff, J. G. () Causes and consequences of corruption: what do we know from a cross-section of countries? In Ackerman, S. R. (edit.), (), *International Handbook on the Economics of Corruption*, Edward Elgar, Cheltenham, U.K, Northampton, MA, USA, p. 3-50.

Linz, J. & Alfred Stepan (1996), *Problems of democratic Transition and Democratization: Southern Europe, South America and Post Communist Europe*, Baltimore, The John Hopkins University Press.

Lipset, S.M. (1983): *"Political man. The social basis of politics. Baltimore, MD: Johns Hopkins University.*

Loulis, J. C.,(1981), "New Democracy: The new face of conservatism" in Greece at the Polls: The national elections of 1974 and 1977, Washington and London, American Enterprise Institute for Public Policy Research.

Lyrantzis, C., (1984), "Political Parties in Post –junta Greece: A Case of Bureaucratic Clientelism", *West European Politics*, vol. 7, no 2, p. 99-117.

Magone, J. (2004) "The logics of party system change in southern Europe" στο *Comparing Party System Change*, edited by Paul Pennings and Jan –Eric Lane, Routledge London and New York σ.217-240

Mair Peter, (2009), "The Cartel Party thesis: A restatement" in *Perspectives on Politics*, vol. 7 no 4 p. 753-766.

Mair, P (2005) "Democracy beyond Parties" eScholarship Repository, Irvine: Center for the study of Democracy (University of California, Popper 05-06). Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://repositories.cdlib.org/csd/05-06>.

Mair Peter (2000), "The Limited Impact of Europe on National Party Systems", *West European Politics*, 23(4):27-51

Mair Peter (2008)," The Challenge to Party Government", *West European Politics*, 31 (1)

Mair Peter (2006), "Political Parties and Party Systems" in Paolo Graziano and Maarten P.Vink (eds), *Europeanization: New Research Agendas*, Basingstoke: Palgrave MacMillan

Mair Peter (1997), *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford University Press

Mavrogordatos, G. (1997 winter), "From Traditional Clientelism to Machine Politics: The Impact of PASOK Populism in Greece", *Southern European Society and Politics*, vol. 2, no 3, 1-26.

Mavrogordatos, G. (1983), *Rise of the Green Sun: The Greek Election of 1981*, Occasional Paper 1, Center of Contemporary Greek Studies, Kings College, London.

Molina, O., Rhodes, M., (2007) "The political economy of adjustment in Mixed Market Economies. A study of Spain and Italy" in Hancke, B. Rhodes, M, Thatcher, M *Beyond varieties of capitalism: conflict, contradictions and complementarities in the European economy* , Oxford University press, p. 223-251.

Moschonas, G. (1999) "The Panhellenic Socialist Movement", in Ladrech, R. & Marliere, P. (eds) *Social Democratic Parties in European Union*, Macmillan, London

Mueller, D. C. (1997), *Perspectives on Public Choice, A Handbook*, Cambridge University Press

Mueller, D.C. (1989), *Public Choice II*, Cambridge University Press, Cambridge

Nelken, D. (2001), *Political corruption in the European Union*, in Bull, M. & Newell, M. (edit.)(2001), *Corruption in Contemporary Politics*, Palgrave Macmillan, p. 220-233.

Pappas, T. & Dinas, E. (2009), "From Opposition to Power: Greek Conservatism Reinvented" in *Social European Society & Politics*, 11, 3-4, September –December 2006, pp. 477-495

Pappas, T. (1999), *Making Party Democracy in Greece*, London, Macmillan Press.

Pappas, T. (2012), "Blaming the crisis on the political class? Yes, but why?" in *"Reforming Greece: Sisyphean task or Herculean challenge?"* Anastasakis, O. Dorian Singh, Oxford seesox, pp. 29-38

Pelizzo Ricardo (2008), *"Cartel Parties and Cartel Party Systems. The rise of Irresponsible Government"*, Verlag Dr Mueller

Pelizzo, R. (2006), "Political Parties", in Stapenhurst, R. Johnston, N, Pelizzo, R. (edit.), *The role of parliament in curbing corruption*, World Bank Institute, Washington DC., p. 175-184.

Pelizzo, R. & Stapenhurst, R. (2006), Legislative ethics and codes of conduct, in Stapenhurst, R. Johnston, N, Pelizzo, R. (edit.) 2006), *The role of parliament in curbing corruption*, World Bank Institute, Washington DC., p. 197-205.

Philp, M. (2002)," Conceptualizing Political Corruption", in Heidenheimer, A & Johnston, M. (edit) (2002), *Political Corruption, Concepts & Contexts*, Transaction Publishers New Brunswick (U.S.A) and London (U.K), p. 41-57.

Porta, Donatella della. & Vannucci, Alberto (1999), *Corrupt Exchanges, Actors, resources, and mechanisms of political corruption*, Aldine de Gruyter, New York.

Raunio Tapio (2000), "Losing Independence or finally gaining recognition? Contacts MEP 'S and National Parties", *Party Politics*, 6(2):211-223

Raunio Tapio (2002), "Why European Integration Increases Leadership Autonomy within Political Parties", *Party Politics*, 8(4):405-22

Schmidt Vivien (2002), "Europeanization and the mechanism of economic policy adjustment", in *Journal of European Public Policy*, p.894-912

Sotiropoulos, D. (1993), "A Colossus with Feet of Clay: The State in Post –Authoritarian Greece" in Psomiadis, H. & Thomadakis, S. (edt) *The New Europe and the Changing International Order*, Pella New York, 43-56.

Stapenhurst, R. Johnston, N, Pelizzo, R. (edit.) 2006), *The role of parliament in curbing corruption*, World Bank Institute, Washington DC.

Thelen, K. & Steinmo, S. (1992), "Historical institutionalism in comparative politics", in Steinmo, S., Thelen, K. & Longstreth, F. (eds), *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, 1-32

Tollison, R. (1997) "Rent seeking", in *Perspectives on Public Choice, A Handbook*, Cambridge University Press, p. 506-525

Williams, J. (2006), Building parliamentary networks, in Stapenhurst, R. Johnston, N, Pelizzo, R. (edit.) 2006), *The role of parliament in curbing corruption*, World Bank Institute, Washington DC., p. 217-226.

Wintrobe, R. (1997) "Modern Bureaucracy theory" in *Perspectives on Public Choice, A Handbook*, Cambridge University Press, p. 429-454

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Περιλαμβάνει:

- Πίνακες συγκριτικών στοιχείων που αφορούν τις πολιτικές στάσεις στο τέλος της δεκαετίας του '80 (πηγές: Ευρωβαρόμετρο, Inglehart).
- Πίνακες συγκριτικών στοιχείων που αφορούν πολιτικές στάσεις από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα ESS (γύρος 1- 2002 και 4- 2008)
- Πίνακες σύγκρισης χωρών που υπάγονται σε elite cartels με χώρες ενσωματωμένες στις αγορές (πηγή Johnston 2005).
- Συγκριτικά στοιχεία για τη διαφθορά (πηγή Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς)